

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
**МІЖНАРОДНІ
ВІДНОСИНИ**
Випуск 4

Ужгород-2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Палінчак М.М. – *д.політ.н., професор*

Заст. гол. редактора: Капітан Л.І. – *д.і.н., професор*
Панов А.В. – *к.і.н., професор*

Відповідальний секретар: Зубанич Л.Л. – *к.і.н., доцент*

Члени редколегії: Галда П.П. – *к.і.н., доцент*
Атаманенко А.Є. – *д.і.н., професор*
Бисага Ю.М. – *д.ю.н., професор, Заслужений юрист України*
Вегеш М.М. – *д.і.н., професор*
Діп І.Ю. – *к.ю.н., доцент*
Кіш Є.Б. – *д.і.н., професор*
Лемак В.В. – *д.ю.н., професор*
Мандрик І.О. – *д.і.н., професор*
Офіцинський Р.А. – *д.і.н., професор*
Приходько В.П. – *к.і.н., д.е.н., професор*
Павлишин С.Я. – *к.ю.н.*
Стряпко І.О. – *к.і.н., доцент*
Тодоров І.Я. – *д.і.н., професор*
Федака С.Д. – *д.і.н., професор*
Шніцер І.О. – *к.і.н., доцент*
Ioan Horda – *д.і.н., професор (Королівство Румунія)*
Andrzej Krynski – *доктор габілітований, професор (Республіка Польща)*

*Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з історичних наук
відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)*

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 7 від 31.08.2018.**

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 21014-10814P,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: www.visnyk-intrelations.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Міненко Л.М. ВСЕУКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ»: ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ, ЗДОБУТКИ.....	5
Токаленко П.О. ГАЗЕТА «ХЕРСОНСЬКІ ГУБЕРНСЬКІ ВІДОМОСТІ» У 1905 РОЦІ ЯК ПУБЛІЦИСТИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПОДІЙ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....	16
Чайка В.В. МУЗИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США ТА КАНАДИ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ХХ СТ.....	24

РОЗДІЛ 2

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Галаджій О.В. ЗНАЧЕННЯ СПІВПРАЦІ АВСТРАЛІЇ З РЕГІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ АТР ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ЯК КРАЇНИ «СЕРЕДНЬОЇ СИЛИ».....	30
Зейналова Афгаг Билал гызы. МИЛЛИ МЕДЖЛИС АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ (1991–1996).....	36
Михайленко М.Ю. ФЕНОМЕН «ВЕЛИКОГО БРІГАНТАДЖЖО» В ПЕРШІ РОКИ ПІСЛЯ ОБ'ЄДНАННЯ КОРОЛІВСТВА ІТАЛІЯ.....	43
Шамрасва В.М., Ткаченко Д.Ю. ЕВОЛЮЦІЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	51
Шафраньош О.І. «НОВІ ЛІВІ» В КОНТЕКСТІ КОНТКУЛЬТУРИ У США В 60-Х РОКАХ ХХ СТ.....	58

РОЗДІЛ 3

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Аслан Княз Ильяс оглы, Рзаева Захида Тофик кызы. А. БАКИХАНОВ О ВАЖНОСТИ АНАЛИЗА ИСТОРИИ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ПО ПЕРВОИСТОЧНИКАМ.....	65
Ахмедов Намиг. НАЦИОНАЛЬНАЯ ПЕЧАТЬ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.....	73
Бахрамова Севиль Шивахан гызы. РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ.....	82
Вегеш М.М., Палінчак М.М. РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (1938–1939).....	89
Гладун Л.І. ЗБІРКА ЄВРЕЙСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. В ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ КЛАСИКА ЄВРЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМА.....	99
Кулиев Орудж. О СОЗДАНИИ ЭЛЕКТРОННЫХ КАТАЛОГОВ В БИБЛИОТЕКАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА.....	104
Мамедова Махаббат Сабир гызы. ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И ИХ СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ.....	112

CONTENTS

SECTION 1

HISTORY OF UKRAINE

Minenko L.M. ALL-UKRAINIAN PUBLIC ORGANIZATION "UKRAINIAN INSTITUTE OF MILITARY HISTORY": PREDICTIONS OF CREATION, ACTIVITY, GREETINGS.....	5
Tokalenko P.O. THE NEWSPAPER "KHERSONIAN GUBERNIAN NEWS" IN 1905 AS A PUBLICISTICS SOURCE FOR STUDYING THE EVENTS OF THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION.....	16
Chaika V.V. MUSIC CULTURE OF UKRAINIAN DIASPORA OF USA AND CANADA IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF XX ST.....	24

SECTION 2

WORLD HISTORY

Haladzhii O.V. IMPORTANCE OF AUSTRALIAN COOPERATION WITH THE APR REGIONAL ORGANIZATIONS FOR THE ESTABLISHMENT AS A "MIDDLE-POWER" COUNTRY.....	30
Zeinalova Afah Bylal gyzy. MILLI MAJLIS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE FIRST YEARS OF RESTORATION OF STATE INDEPENDENCE (1991–1996).....	36
Mykhailenko M.Yu. THE PHENOMENON OF "BIG BRIGANTAGE" IN THE FIRST YEARS AFTER THE UNIFICATION OF THE KINGDOM OF ITALY.....	43
Shamraieva V.M., Tkachenko D.Yu. EVOLUTION OF THE DIPLOMATIC SERVICE OF THE EUROPEAN UNION.....	51
Shafranosh O.I. "NEW LEFT" IN THE CONTEXT OF COUNTERCULTURE IN THE UNITED STATES IN THE 60S OF THE 20-TH CENTURY.....	58

SECTION 3

HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDY AND SPECIAL HISTORICAL DISCIPLINES

Aslan Kniaz Ylias ogly, Rzaeva Zakhyda Tofyk gyzy. A. BAKIKHANOV ON THE IMPORTANCE OF ANALYSIS OF THE HISTORY OF SOCIAL DEVELOPMENT BASED ON ORIGINAL SOURCES.....	65
Akhmedov Namyh. OUR NATIONAL PRESS AND STATEHOOD DURING THE AZERBAIJAN PEOPLE'S REPUBLIC PERIOD.....	73
Bakhramova Sevil Shyvakhon gyzy. RELIGIOUS TOLERANCE IN AZERBAIJAN.....	82
Vegesh M.M., Palinchak M.M. RELIGION AND CHURCH IN CARPATHIAN UKRAINE (1938–1939).....	89
Hladun L.I. COLLECTION OF JEWISH PERIODIC EDITIONS OF LATE XIX – EARLY XX CENTURY. IN THE EXHIBITION OF THE MUSEUM THE CLASSIC – OF JEWISH LITERATURE SHOLOM-ALEEHEMA.....	99
Kulyev Orudzh. ON THE CREATION OF ELECTRONIC CATALOGS IN THE LIBRARIES OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC IN THE CONDITIONS OF MODERN INFORMATION SOCIETY.....	104
Mamedova Makhabbat Sabyr gyzy. STAGES OF DEVELOPMENT OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN AZERBAIJAN AND THEIR CURRENT STATE.....	112

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 316.354 (477)

ВСЕУКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ»: ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ, ЗДОБУТКИ

ALL-UKRAINIAN PUBLIC ORGANIZATION "UKRAINIAN INSTITUTE OF MILITARY HISTORY": PREDICTIONS OF CREATION, ACTIVITY, GREETINGS

Міненко Л.М.,
аспірант

Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв

Метою статті є висвітлення передумов створення, діяльності і здобутків Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії» (далі – ВГО «УІВІ»). Розкрито головні етапи роботи цієї наукової громадської інституції. Досліджено заходи, що здійснювалися з метою набуття Інститутом статусу державної установи. Показано діяльність інституту щодо заснування і видання фахового журналу «Воєнна історія». Викладено наукові здобутки, досягнуті як самостійно, так і у співпраці з державними та громадськими інституціями. Актуальність дослідження полягає в необхідності вивчення досвіду і популяризації діяльності Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії» в частині виконання статутних завдань практично без державної підтримки та лише на громадських засадах, поширення інформації про надання інститутом наукових послуг і послуг наукової експертизи, формування авторського бачення інституційних змін, що можуть забезпечити якісний розвиток військової науки в Україні.

Ключові слова: Український інститут воєнної історії, Національний військово-історичний музей України, Спілка офіцерів України, журнал «Воєнна історія», Збройні Сили України.

Целью статьи является освещение предпосылок создания, деятельности и достижений Всеукраинской общественной организации «Украинский институт военной истории». Раскрыты главные этапы работы этой научной общественной институции. Исследованы мероприятия, которые проводились с целью получения Институтом статуса государственного учреждения. Показана деятельность института по учреждению и изданию профессионального журнала «Военная история». Изложены научные достижения, полученные как самостоятельно, так и в сотрудничестве с государственными и общественными институтами. Актуальность исследования заключается в необходимости изучения опыта и популяризации деятельности Всеукраинской общественной организации «Украинский институт военной истории» в части выполнения уставных задач практически без государственной поддержки и только на общественных началах, распространении информации о предоставлении институтом научных услуг и услуг научной экспертизы, формировании авторского видения институциональных изменений, которые могут обеспечить качественное развитие военной науки в Украине.

Ключевые слова: Украинский институт военной истории, Национальный военно-исторический музей Украины, Союз офицеров Украины, журнал «Военная история», Вооруженные Силы Украины.

The purpose of the article is to highlight the preconditions for the creation, activities and achievements of the All-Ukrainian public organization "Ukrainian Institute of Military History". The main stages of the work of this scientific public institution are revealed. The work that was carried out with the aim of acquiring the status of a state institution by the Institute is researched. The activity of the institute on the establishment and publication of the magazine "Military History" is shown. Described independent scientific achievements and implemented in cooperation with state and public institutions. The urgency

of the study is to study the experience and popularization of the activity of the All-Ukrainian public organization "Ukrainian Institute of Military History" in the part of the execution of statutory tasks with virtually no state support and only on a voluntary basis. Also relevant are the dissemination of information about the provision of scientific services and scientific expertise by the Institute and the formation of an author's vision of institutional changes that can ensure the qualitative development of military science in Ukraine.

Key words: Ukrainian Institute of Military History, National museum of military history of Ukraine, Union of officers of Ukraine, Military History Magazine, Armed Forces of Ukraine.

Постановка проблеми. Нині особливого значення набуває питання об'єктивності проведених досліджень і підвищення результативності вітчизняної науки. Оцінка діяльності наукових установ, у тому числі й історичного напрямку, здійснюється на основі аналізу наявних механізмів фінансування, прийомів управління, а також співпраці та взаємодії з іншими науковими установами і державними органами в частині досягнення єдиних поглядів на актуальні проблеми. Крім того, до уваги беруться наявні наукові кадрові ресурси і матеріально-технічна база. Головною оцінкою результативності установи є її наукова продуктивність, що базується на розробленні значущих наукових тем сьогодення, залученні в наукове співтовариство всіх заінтересованих сторін, наявності патентів та авторських свідоцтв. Водночас аналізу та оцінці діяльності дослідних організацій історичного напрямку, що існують у межах громадських організацій з не бюджетним фінансуванням, в Україні присвячена незначна кількість досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На прикладі оцінки передумов створення, діяльності та здобутків ВГО «УІВІ» автор акцентує увагу, що розвиток окремих сегментів історичної науки може бути досить продуктивним за умови спільних зусиль державних і громадських інституцій. Цим зумовлено вибір теми дослідження. Адже діяльність Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії» здійснюється за наявності достатнього кадрового наукового потенціалу, величезного бажання переосмислити воєнну історію України, викласти в новітніх публікаціях та отримати вагомі наукові результати. Проте все це відбувається на

громадських засадах, практично без державної підтримки. Поєднання і координація співпраці всіх заінтересованих сторін, на думку автора, забезпечить раціональне використання ресурсів, підвищить рівень достовірності й відповідальності за кінцевий результат, унеможливить конфлікт інтересів, сприятиме зміцненню репутації держави і громадських інститутів.

Формулювання цілей статті. Для переосмислення здобутків і намічених можливих шляхів вирішення окресленої проблеми пропонується поетапно дослідити становлення ВГО «УІВІ» і за результатами надати авторський варіант розвитку військової історичної науки в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Про співпрацю Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії» з іншими науковими і державними інституціями описувалося в межах прес-релізів різних заходів П. Бесарабом [1], А. Задубінним [6], Т. Ольшаницьким [23], І. Печенюком [24], Р. Росляком [28; 29], Н. Седак [30]. Частина інформації відображена в архівних документах ВГО «УІВІ» та Національного військово-історичного музею України (далі – НВІМУ). Спогадами щодо історії створення і розвитку організації поділились Голова Правління В. Карпов, а також активні члени інституту В. Бережинський, В. Горелов, І. Печенюк. Висвітлення проблем діяльності ВГО «УІВІ» у своїх працях найповніше здійснив заступник Голови Правління, головний редактор фахового журналу «Воєнна історія» С. Литвин [15; 16; 17; 18; 19; 20; 21].

Виклад основного матеріалу. Всеукраїнська громадська організація «Український інститут воєнної історії» була створена 30 травня 2001 року з ініціативи

представників Національної академії оборони України (нині – Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського) та Інституту історії України НАН України [26]. Першим кроком для досягнення цієї мети став круглий стіл на тему «Воєнно-історична наука в Україні: стан і перспективи» за участю провідних вчених, фахівців у царині воєнної історії, представників керівного складу Міністерства оборони України і державних органів влади [23].

У межах круглого столу відбулися установчі збори зі створення ВГО «УІВІ», які затвердили Статут організації, що був зареєстрований у Міністерстві юстиції України 4 жовтня 2001 року. В ході заходу науковці акцентували увагу громадськості на практичній відсутності досліджень української військової історії в добу комуністичного тоталітаризму або їх висвітленні з точки зору російської воєнно-історичної науки. Висловили сподівання, що робота Інституту воєнної історії сприятиме координації дій різних установ, що займаються дослідженнями в галузі військової історії, окремих науковців, аматорів, забезпечить об'єктивне відтворення героїчного і трагічного минулого України. Зазначили, що створюваний Інститут у своїй діяльності має охопити весь спектр напрямів воєнно-історичних досліджень з давніх часів до сьогодення та вивчати локальні війни і збройні конфлікти останнього часу. А також звернули увагу на відкритість організації для всіх бажаючих досліджувати воєнну історію, в тому числі для студентів, що спонукатиме молодь розробляти відповідну тематику курсових, дипломних і магістерських робіт [26]. За підсумками такої науково значущої події Інститут історії України НАН України видав окрему збірку матеріалів [3]. Для посилення ролі ВГО «УІВІ» було укладено угоду про співробітництво між Українським інститутом воєнної історії та Інститутом історії України НАН України [4; 5].

З 2001 по 2002 роки ВГО «УІВІ» створила територіальні осередки майже в усіх

регіонах України, пройшла державну реєстрацію в Міністерстві юстиції України, визначила можливі перспективи розвитку, розширила коло своїх членів [27]. Серед колективних членів, представники яких беруть участь у роботі Інституту, є Генеральний штаб Збройних Сил України, Національна академія оборони України, Національна академія Служби безпеки України, Національна академія Міністерства внутрішніх справ України, Міжнародний благодійний фонд Стратегія-1, Інститут історії України НАН України, Науково-дослідний інститут козацтва при Інституті історії України НАН України, Інститут біографічних досліджень НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства НАН України, Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства при Головному архівному управлінні України, Центр пам'яткознавства НАНУ, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури [1; 30].

Об'єднання зусиль науковців для проведення в Україні фундаментальних досліджень у царині воєнної історії створюють умови для відродження, розвитку і популяризації героїчних сторінок воєнної історії українського патріотизму. Водночас ВГО «УІВІ» як громадський і науковий центр сприяє підготовці фахівців і наукових кадрів, які здійснюють пошук воєнно-історичних матеріалів і документів в Україні та за її межами, налагодженню активної системи обміну досвідом між різними заінтересованими інституціями, в тому числі міжнародними, що можуть проводити незалежні наукові воєнно-історичні експертизи і спеціальні дослідження із зазначених проблем. На практиці відбулося виокремлення воєнної історії в самостійний напрям дослідницьких інтересів, що дає змогу багатьом історикам систематизувати й переосмислити здобутки попередніх періодів, простежити і проаналізувати відомі й недосліджені раніше джерела, виявити зміни, розширити коло основних проблем.

Варто зазначити, що до моменту створення ВГО «УІВІ», у зв'язку з недостатнім фінансуванням, дослідження проблем воєнної історії фактично здійснювали штатні працівники науково-дослідних установ і підрозділів вищих військових навчальних закладів Збройних Сил України [13]. Недостатність подальшого фінансування стала причиною зменшення чисельності науково-дослідних установ і підрозділів та перерозподілу завдань між тими, що залишалися. Такий трансформаційний процес призвів до того, що станом на вересень 2003 року завданнями дослідження проблем воєнної історії, культурно-виховної і просвітницької роботи офіційно займався лише Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України при Центральному науково-дослідному інституті Збройних Сил України [14].

Незважаючи на наявність такого Центру, керівники військових навчальних закладів зверталися до Міністра оборони України з потребами оновити підручники і посібники для всебічного розвитку війська, формування сучасного мислення середнього і вищого командного складу, адже навчання проводилося за радянськими російськомовними підручниками та посібниками, виданими у 70–80 роках ХХ століття. Маючи значний науковий ресурс, вони зверталися з проханням фінансування роботи науковців у цій сфері. У відповідь було або мовчання, або ж формальні відписки. Дещо вдавалося досліджувати і видавати за кошти партнерів. Створений на громадських засадах Інститут не міг вирішувати всього складного комплексу проблем, що стояли перед науковцями і громадськістю щодо дослідження питань, пов'язаних з воєнною історією. Саме тому потреба започаткування Інституту воєнної історії Міністерства оборони України як державної науково-дослідної установи була очевидною [1].

3 червня 2003 року наміри створити потужну інституцію з дослідження і популяризації воєнної історії гальмувалися формальними відписками [14]. Іні-

ціативи керівництва ВГО «УІВІ» щодо «одержавлення» проблем воєнної історії знайшли підтримку тільки з боку Президента України Віктора Ющенка. Зокрема, за дієвої участі Міністра оборони України Ю.І. Єханурова Постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2009 року № 1140 (за підписом Прем'єр-міністра України Ю.В. Тимошенко) «з метою відродження військових національно-історичних традицій та проведення фундаментальних воєнно-історичних досліджень» було створено Науково-дослідний центр воєнної історії Міністерства оборони України [25]. Це стало вагомим досягненням керівництва ВГО «УІВІ».

З приходом до влади В.Ф. Януковича, 7 липня 2010 року, науково-дослідний центр, ще не будучи до кінця сформованим, було ліквідовано. В обґрунтуванні ліквідації центру, можновладці використали аргумент, що вже існує «Український інститут воєнної історії», не зазначаючи, що Інститут – всього лише громадська організація, до створення та існування якої влада не мала жодного стосунку [16; 25].

Переборюючи труднощі, керівництво ВГО «УІВІ» і його активні учасники продовжували активну діяльність. Їхніми зусиллями забезпечувалося видання науково-популярного журналу «Воєнна історія». Перший номер журналу «Воєнна історія» вийшов у січні 2002 року, а вже із січня 2003 року журнал був зареєстрований у Вищій атестаційній комісії України як фаховий з історичних наук (Постанова Президії ВАК України від 15 січня 2003 року, № 1/05/1 [18]). Виходить журнал 6 разів на рік. Його електронна версія зареєстрована в Національній бібліотеці імені Вернадського і розміщена на власному сайті [16]. До складу редколегії журналу увійшли вчені-історики, юристи, військові.

Для роботи редакційної колегії журналу «Воєнна історія» у 2003 році планувалося виділити приміщення та оргтехніку в Національній академії оборони. Водночас у Міністерстві оборони України

розглядалося питання щодо доцільності створення редакційно-видавничого комплексу, який би забезпечував діяльність усіх видань, засновником яких є Міністерство оборони України [13]. Проте в листі Першого віце-прем'єр-міністра України М.Я. Азарова щодо надання журналові «Воєнна історія» статусу бюджетного видання було відмовлено [20]. Саме тому через зменшення передплатних можливостей журналу доводилося долати фінансові труднощі. Значне погіршення фінансових можливостей відбулося у 2011 році, коли Міністерство оборони України припинило передплату журналу для військових бібліотек, що було в попередні роки вагомою підтримкою.

Нині він видається виключно на добровільні фінансові внески. Редакційна команда журналу і його незмінний головний редактор – доктор історичних наук, професор С.Х. Литвин, розуміючи необхідність і важливість журналу, доклали титанічних зусиль для забезпечення його видання. Намагання С.Х. Литвина зробити журнал бюджетним виданням не реалізувалися через байдужість владних структур до його ідейно-патріотичного складника для переосмислення воєнної історії та відвертого саботажу цього питання. Формально в листуванні зазначалося, що «надання журналові «Воєнна історія» статусу бюджетного видання в умовах обмежених коштів не вбачається можливим» [16].

Сьогодні редакція журналу формально числиться у приміщенні Центрального будинку офіцерів [14]. Реально ж збір матеріалів проводить особисто головний редактор, а підготовка оригінал-макету і друк журналу відбуваються у львівському видавництві «Літературна агенція «Піраміда». Головному редактору вдається утримувати видання за таких умов лише дякуючи особистому авторитету і переконанню, що це необхідно для науковців, докторантів, ад'юнктів, науково-педагогічним працівникам закладів освіти. Останнім цей журнал слугує цінним джерелом для військово-патрі-

отичного виховання молоді. Саме тому журнал за роки своєї роботи здобув авторитет і повагу своїх читачів та визнання в наукових колах.

На його сторінках друкуються нормативно-правові документи, звернення керівників держави і силових відомств, наукові праці провідних вітчизняних та іноземних учених із проблем воєнної історії, дослідників старовини і доблесті українського війська. Головним пріоритетом матеріалів, що публікуються, є науковість, а це передбачає об'єктивне висвітлення української воєнної історії [1]. Журнал пропагує національні воєнно-історичні цінності, відкриває нові, маловідомі сторінки воєнної історії, подає матеріали про воєнні конфлікти і миротворчі операції, історичні портрети видатних військових діячів, пам'ятки воєнної історії, публікує архівні документи й спогади учасників бойових дій тощо. Видання є особливо необхідним для патріотичного виховання військових кадрів на героїчних воєнних традиціях українського народу [16].

Крім публікації журналу «Воєнна історія», учасники ВГО «УІВІ» готують до друку книги, монографії, консультують і допомагають у захисті досліджень молодим науковцям тощо. Так, під егідою ВГО «УІВІ» вийшла монографія полковника С.Х. Литвина «Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана». У книзі вперше в Україні комплексно досліджено життя і діяльність Голови Директорії і Головного Отамана Військ Української Народної Республіки Симона Петлюри. Завдяки дослідженню значного масиву історичної літератури, мемуаристики, періодичних видань та раніше невідомих архівних матеріалів проаналізовано розвиток, сучасний стан і напрями висвітлення життя і діяльності С. Петлюри на тлі національно-визвольної боротьби українського народу. Акцентуючи увагу на найбільш суперечливих історіографічних оцінках, у книзі розглянуто особистість Симона Петлюри і його місце в історії. Науковим редактором виступив доктор історичних наук, професор Ю. Шаповал. Виходу у світ цієї

книги сприяли Міністерство освіти і науки України, Інститут досліджень модерної історії України в США, Фондація імені Симона Петлюри в Канаді. Вступне слово написав Президент Української Народної Республіки в екзилі в 1989–1992 роках Микола Плав'юк. Електронна версія книги частково доступна на сайті «Українське життя в Севастополі» [29].

У 2001 році видано колективну монографію «Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети» за загальною редакцією генерала армії України, кандидата військових наук О.І. Кузьмука. Книга висвітлює неординарні події військової історії України ХХ століття, діяльність її постатей, виникнення і функціонування різних збройних формувань у роки національно-визвольної боротьби та Радянської влади, створення сучасних Збройних Сил України. Праця висвітлює історичні події, що відбувалися в ході бойових дій на українських землях, стратегію і тактику, організацію військових формувань та їх озброєння. У числі рецензентів виступили доктор історичних наук, професор С.Х. Литвин, доктор історичних наук, професор М.І. Рибак, доктор історичних наук, професор О.І. Гуржій. Науковим керівником авторського колективу став доктор історичних наук, академік Української Академії наук національного прогресу та Аерокосмічної академії України О.І. Уткін. До авторського колективу увійшли доктори історичних наук професор М.Ф. Карпенко, О.Є. Лисенко, професор, член-кореспондент Національної Академії наук України О.П. Реєнт, кандидати історичних наук В.Г. Бережинський, начальник відділу фондів Національного військово-історичного музею України В.І. Горєлов, Л.В. Гриневич, В.А. Гриневич, доцент О.П. Павленко, кандидат філософських наук, професор В.В. Бринцев, полковник у відставці, завідувач лабораторії науково-дослідних робіт Національного військово-історичного музею України І.В. Чичкань. Усі автори цієї книги є учасниками ВГО «УІВІ» [2].

Ще одним вагомим науковим доробком Інституту стала багаторічна колективна праця сучасних учених-істориків «Україна в полум'ї війни. 1941–1945». У науковій роботі розкрито оборонні та наступальні операції на теренах України періоду Великої Вітчизняної війни. Керівник авторського колективу – доктор історичних наук, професор Петро Пантелійович Панченко – вміло підібрав авторів, серед яких є: учасник трагічних і героїчних подій того часу академік Національної академії наук, Герой України П. Тронько, генерал армії В. Радецький, доктори історичних наук, професори О. Уткін та Ф. Левітас, генерали І. Тищенко та О. Копаниця, полковники І. Хруленко, В. Горєлов (начальник наукового відділу фондової роботи Національного військово-історичного музею України, кандидат історичних наук), Н. Агаєв, капітан 1-го рангу С. Крутіков, кандидат історичних наук О. Артемов та інші [24].

Крім того, підготовлені до друку підручник «Воєнна історія», навчальний посібник для старшокласників «Настільна книга призовника», навчальний посібник для студентів і слухачів «Розвиток воєнного мистецтва зі стародавніх часів і до сучасності» тощо. Керівництво і учасники ВГО «УІВІ» не одnorазово виступали на радіо і телебаченні. Розроблено і впроваджено паспорт спеціальності 20.02.22 «Військова історія», що регламентує дослідження теоретичних та науково-методичних проблем з історії війн, воєнного мистецтва, воєнної думки, військових формувань, збройних сил, їх видів, родів військ та їх всебічного забезпечення [27].

Науковцями ВГО «УІВІ» у співпраці з Міжнародним благодійним фондом «Україна-ЮНЕСКО» проведено всебічне дослідження Синьоводської битви 1362 року. Ці дослідження були висвітлені в межах міжнародних наукових конференцій «Локалізація місця Синьоводської битви 1362 року: Синюха чи Снівода» і «Синьоводській битві 650: стан досліджень, дискусійні проблеми,

перспективи», що відбулися 2 листопада 2011 року і 3 жовтня 2012 року в Національному університеті оборони України. Варто зазначити, що конференції на тему Синьоводської битви проводяться Міжнародним благодійним фондом «Україна-ЮНЕСКО» на базі університету, починаючи з 2009 року [31].

Учасники конференцій констатували, що інформація про цю битву навмисно замовчувалася офіційною історіографією всіх попередніх часів з намаганням взагалі викреслити її з історичного процесу. Вченими істориками України, Литви та Білорусії було доведено, що саме Синьоводська битва (відбулася на 18 років раніше, ніж Куликовська битва) підірвала могутність Золотої Орди, поклала початок визволенню слов'янських народів від татарського поневолення та їх об'єднанню в межах Великого князівства Литовського і Руського, започаткувала інтеграцію руських земель з європейськими державами і народами на засадах і формах, відмінних від абсолютиської монархії Московії. Крім того, всебічний аналіз історичних джерел вказав, що пограниччя Волині, Київщини і Поділля на річці Синьвода (Синя Вода), у районі сіл Уланів (град Синя Вода), Воронівці, Рибчинці, Зозулинці є найбільш вірогідним місцем Синьоводської битви. Саме там, у селищі Уланові у вересні 2012 року, за участі ВГО «УІВІ», споруджено пам'ятний знак на честь 650-річчя Синьоводської битви. У зв'язку з цим учасники конференцій закликали наукову громадськість країн-учасниць зосередити свої зусилля на відродженні воєнної історії, її глибокому дослідженні, висвітленні та широкій популяризації в суспільстві [17; 21].

Окремо варто зупинитися на співпраці Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії» та Національного військово-історичного музею України (НВІМУ) в частині співорганізації важливих заходів [11]. Так, починаючи з 2009 року, спільно проведено 8 наукових конференцій: Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки

військової історії краю (24,25.03.2009 р., м. Луцьк); Воєнна історія Поділля і Буковини (25, 26.11.2009 р., м. Кам'янець-Подільський); Воєнна історія Галичини і Закарпаття (15.04.2010 р., м. Львів); Воєнна історія Сіверщини та Слобожанщини (15.12.2010 р., м. Харків); Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини (25.05.2011 р., м. Дніпропетровськ); Воєнна історія Північного Причорномор'я і Таврії (6,7.10.2011 р., м. Севастополь); Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини (15.03.2012 р., м. Київ); Воєнна історія України. Регіони Волинь та Полісся (25,26.04.2013 р., м. Рівне).

При цьому ВГО «УІВІ» виступав співорганізатором конференцій НВІМУ, присвячених окремим військовим подіям, що відображаються в музейних предметах, спогадах, долях відомих військових діячів, а саме: Науково-практичної конференції «Військова символіка держави: основні проблеми розвитку на сучасному етапі» (м. Київ, 27.05.2009 р.); Міжнародної наукової конференції «Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)» (27.04.2010 р., м. Київ); Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції «Україна та Волинь у наполеонівських війнах» (11,12.05.2012 р., м. Луцьк); Міжнародної наукової військово-історичної конференції «Холодна війна»: історія та уроки (1946–1991) (4,5.10.2012 р., м. Севастополь); Всеукраїнської науково-практичної конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (30,31.05.2013 р., м. Севастополь).

Також відбувалася співпраця науковців у межах роботи Вченої ради НВІМУ, що була створена у 2011 році. Основними завданнями Вченої Ради визначено: проведення наукових конференцій з актуальних питань музейної справи та військової історії; затвердження тем дисертацій здобувачів та їхніх наукових керівників (консультантів), планів дисертацій; збереження здобувачів про хід виконання дисертаційної роботи, коригування дослідження; оцінювання якості виконаної

здобувачем дисертаційної роботи, затвердження результатів атестації наукових працівників; рекомендація спеціалізованим вченим радам вузів щодо прийняття дисертації до розгляду; обговорення питань про підготовку наукових кадрів з числа співробітників Музею та підвищення їх кваліфікації тощо [9].

Під керівництвом вчених, які входили до Вченої ради НВІМУ, відбувалися розгляд досліджень співробітників музею та істориків з інших наукових установ і закладів освіти. Так, протягом 2011–2012 років відбулося затвердження та надання рекомендацій до друку книг: завідувача філії НВІМУ – музею «Герої Дніпра» Я.Б. Кваснюка «Бойові дії на території Станіславської області у червні-липні 1941 року, березні-жовтні 1944 року. Хронологічний довідник»; старшого співробітника обласного управління охорони пам'яток Ю.М. Толкачова «Меджибізька фортеця» (область); кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника ЦНБ ім. В. Вернадського Т.А. Якубової «Очаківська фортеця».

Разом із тим було затверджено 9 тем дисертаційних досліджень, якими працівники НВІМУ та члени ВГО «УІВІ» здійснювали наукове керівництво. З їх числа у 2013 році доцент кафедри етнології та краєзнавства Інституту історичної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова Зубченко Світлана Петрівна захистила кандидатську дисертацію на тему «Національна політика радянської влади в період Другої світової війни (1939–1945 рр.)» [10; 12; 22], а старший викладач кафедри Військово-Морських Сил Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, капітан 2 рангу Фролов Сергій Миколайович 14 лютого 2018 року захистив кандидатську дисертацію на тему «Створення та розвиток частин спеціального призначення розвідки Чорноморського флоту (1953–1992 рр.)» [7].

Силами науковців ВГО «УІВІ» за сприяння керівництва НВІМУ розпочалася робота над трьохтомним виданням «Воєнна історія України». Зокрема,

21 квітня 2011 року було затверджено його концепцію [8; 10]. Проте поки що вдалося видати лише перший том цього амбітного видання.

За період своєї співпраці НВІМУ та ВГО «УІВІ» спільно надавали комплекс наукових послуг, як початківцям у науці, аматорам, так і досвідченим історикам. НВІМУ забезпечував апробацію досліджень на конференціях, публікував тези, а ВГО «УІВІ» надавав можливість друкуватися у фаховому виданні. Таким чином, розширювалися лави учасників Українського інституту воєнної історії і відбувалося розширення кола авторів, які співпрацювали з Національним військово-історичним музеєм України. Така співпраця сприяла утворенню, формуванню і розвитку нової плеяди військових істориків незалежної України. Використовуючи створений НВІМУ та ВГО «УІВІ» науковий майданчик, більш досвідчені вчені передавали свій досвід новачкам у науці, впливали на формування їхнього світогляду, розширювали кругозір. Завдяки широкій географії учасників цих заходів відбувалася популяризація і поширення інформації по регіональних закладах освіти, в тому числі школах, музеях, інших установах культури про діяльність НВІМУ та ВГО «УІВІ».

ВГО «УІВІ» співпрацювало також з іншими громадськими організаціями, зокрема з Науково-дослідним інститутом козацтва. У 2001 році ця інституція долучилася до створення ВГО «УІВІ» [23], а також брала участь в інших наукових заходах Інституту і військового музею Збройних Сил України. У журналі «Воєнна історія» існує окрема рубрика, присвячена історії козацтва.

Значна кількість учасників ВГО «УІВІ» є військовослужбовцями – членами Спілки офіцерів України. Спілка, заснована офіцерами-патріотами ще в липні 1991 року, відіграла важливу роль у розробці військового законодавства і створенні Збройних Сил України. У результаті багаторічної прихованої заборони діяльності її осередків у військових під-

розділах, з метою нівелювання потужного інструменту цивільного контролю за діяльністю силових структур держави, осередки Спілки було практично знищено, а ті, що залишилися, було перетворено в організацію переважно офіцерів запасу і у відставці [19]. Спілка офіцерів України намагається здійснювати цивільний контроль за діяльністю військового відомства і впливати на всі сторони життєдіяльності військ, брати на себе вирішення соціальних проблем військовослужбовців і членів їхніх родин. Наявність подібних структур у державних інституціях, у тому числі й силових, дозволяє забезпечити подальший поступовий демократичний і цивілізаційний розвиток держави взагалі.

Так, ВГО «УІВІ», спільно зі Спілкою офіцерів України і Національним військово-історичним музеєм України, взяли активну участь у святкуванні 20-річчя створення ВМС України, яке відбулося, переважно за ініціативи і за участі громадських організацій, у квітні 2012 року. Саме Спілка офіцерів України в 1992 році виступала реальною організованою проукраїнською силою на флоті, очолила процес прийняття військової присяги на вірність народу України, склала ядро організаційної групи та основу командування ВМС України. У відповідності до плану святкування почесні гості й ветерани ВМС відвідали кораблі Центру морських операцій Військово-морських сил,

здійснили екскурсію до філії НВІМУ – Військово-морського музею України. Делегація Спілки офіцерів України передала українську літературу та відеодиски з фільмами про історію українського військового флоту екіпажам. На завершення заходів з відзначення 20-ї річниці відродження Військово-Морських Сил України Спілка офіцерів України разом з ВГО «УІВІ» на базі філії НВІМУ провела в Севастополі круглий стіл на тему «20 років ВМС України: стан та перспективи розвитку» [15].

Висновки. На підставі вищевикладеного слід зазначити, що керівництво Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії» доклало великих зусиль для створення громадської наукової установи. Інститут здобув авторитет, повагу і визнання в наукових колах, а фаховий журнал «Воєнна історія» став надійним науковим партнером, за допомогою якого науковці, публіцисти, аматори мають можливість викласти свої дослідження, міркування, дискутувати. Головні складнощі, як на початку діяльності, так і сьогодні, полягають у відсутності фінансування та державної підтримки. Загальний стан воєнно-історичної науки в Україні потребує створення державної науково-дослідної установи для фундаментальних досліджень у галузі воєнної історії, співзасновниками якої повинні стати всеукраїнські громадські організації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бесараб П. Сергій Литвин: «Наш журнал – пролом у глухій стіні байдужості до воєнно-історичної науки». Воєнна історія. № 1. 2002. URL: http://warhistory.ukrlife.org/1_02_3.htm (дата звернення: 12.02.2018).
2. Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети. / за заг. ред. О.І. Кузьмука. Київ. ВД «Ін Юре». 2001. 448 с.
3. Воєнно-історична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали Круглого столу 30 травня 2001 року. м. Київ. К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. С. 36.
4. Договір про співробітництво між ВГО «УІВІ» та Інститутом історії України НАН України від 18 червня 2011 р. Архів ВГО «УІВІ». Док. фонд. 2 арк.
5. Договір про співробітництво між ВГО «УІВІ» та Інститутом історії України НАН України від 30 січня 2013 р. Архів ВГО «УІВІ». Док. фонд. 2 арк.
6. Задубінний А. Науковий «десант» до міста Лева. Народна армія. 24 квітня 2010 р. С. 6.
7. Захист кандидатської дисертації Фролова Сергія Миколайовича. URL: <http://nuou.org.ua/svrk2670904/andef2670904/zakhyst-kandydatskoi-dysertatsii-frolova-serhiia-mykolaiovycha/1663-zakhyst-kandydatskoi-dysertatsii-frolova-serhiia-mykolaiovycha.html> (дата звернення: 26.02.2018).

8. Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2011 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 69 с.
9. Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2012 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 55 арк.
10. Звіт про діяльність Національного військово-історичного музею України за 2013 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 113 с.
11. Звіт про діяльність Центрального музею Збройних Сил України за 2009 рік. Архів НВІМУ. Док. фонд. 93 арк.
12. Зубченко С. П. Національна політика радянської влади в період Другої світової війни (1939-1945 рр.): автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.02. Донецьк. 2013. 20 с.
13. Лист Міністра оборони України Марчука Є.К. Першому віце-прем'єр-міністру України, Міністру фінансів України Азарову М.Я. «Щодо підготовки фахівців у галузі «Воєнна історія» та видання журналу «Воєнна історія» № 205/945/д від 17.07.2003 р. Архів ВГО «УІВІ». Док. фонд. 2 арк.
14. Лист першого заступника Міністра оборони України з гуманітарної політики та у зв'язках з Верховною Радою України Гошовської В.А. народному депутату України Манчуленку Г.М. «Щодо створення науково-дослідного інституту воєнної історії та створення умов для роботи редакції журналу «Воєнна історія» від 9.10.2003 р. № 205/1246/д. Архів ВГО «УІВІ». Док. фонд. 2 арк.
15. Литвин С. Відзначення у Севастополі 20-ї річниці створення Військово-Морських Сил України. Воєнна історія. 2012. № 2 (62). URL: http://warhistory.ukrlife.org/2_12.html (дата звернення: 20.02.2018).
16. Литвин С. Воєнно-історична наука в Україні в контексті 10-ліття всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії» та журналу «Воєнна історія». Воєнна історія. 2011. № 6 (60). С. 5–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vist_2011_6_3 (дата звернення: 20.02.2018).
17. Литвин С. Про Всеукраїнську наукову конференцію на тему: «Локалізація місця Синьоводської битви 1362 року: Синюха чи Снивода». Воєнна історія. 2011. № 4 (58). С. 5–10.
18. Литвин С. Слово до читача. Воєнна історія. 2003. № 1. URL: http://warhistory.ukrlife.org/1_03_1.htm (дата звернення: 20.02.2018).
19. Литвин С. Спілка офіцерів України як інституція громадянського суспільства у нових соціально-політичних умовах. Воєнна історія. 2005. № 1–2 (19–20). URL: http://warhistory.ukrlife.org/1_2_05_3.htm (дата звернення: 20.02.2018).
20. Литвин С.Х. Історія про «Воєнну історію». Воєнна історія. 2003. № 5–6. URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_03_3.htm (дата звернення: 20.02.2018).
21. Литвин С.Х. Про Міжнародну наукову конференцію на тему «Синьоводській битві 650: стан досліджень, дискусійні проблеми, перспективи». Воєнна історія. 2013. № 1 (67). С. 5–10.
22. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань від 03 квітня 2014 року» від 15 квітня 2014 року № 456. URL: http://lib.pedpresa.ua/wp-content/uploads/2015/01/Spetsvypusk-traven__-_5_2014.pdf (дата звернення: 26.02.2018).
23. Ольшаницький Т.В. Науково-дослідному інституту козацтва п'ять років. URL: <http://library.ua> (дата звернення: 23.02.2018).
24. Печенюк І. Україна в полум'ї війни (1941-1945): сучасне переосмислення уроків історії. Воєнна історія. 2005. № 3–4. URL: http://warhistory.ukrlife.org/3_4_05_9.html (дата звернення: 20.02.2018).
25. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Науково-дослідного центру воєнної історії» від 21 жовтня 2009 р. № 1140. Втратила чинність згідно Постанови КМУ від 7 липня 2010 року № 562. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/1140-2009-%D0%BF> (дата звернення: 26.02.2018).
26. Протокол №1 установчих зборів громадян України щодо створення Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії» від 30 травня 2001 року. Архів ВГО «УІВІ». Док. фонд. 6 арк.
27. Протокол № 2 Загальних зборів Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії» від 18 лютого 2002 року. Архів ВГО «УІВІ». Док. фонд. 4 арк.

28. Росляк Р. Дослідженнями треба займатися на державному рівні. Народна армія. 2 червня 2007 р. С. 6.

29. Росляк Р. Реалії сьогодення й перспективи. Народна армія. 25 грудня 2001 р.

30. Седак Н.В. Відродження історичної спадщини українського народу – спільне завдання Українського інституту воєнної історії та військових музеїв. Військовий музей. 2001. № 2. С. 88–89.

31. У Національному університеті оборони України відбулася Міжнародна наукова конференція на тему: «Синьоводській битві – 650: стан досліджень, дискусійні проблеми, перспективи» URL: <http://unesco.com.ua/ua/about/useful/321> (дата звернення: 27.02.2018).

ГАЗЕТА «ХЕРСОНСЬКІ ГУБЕРНСЬКІ ВІДОМОСТІ» У 1905 РОЦІ ЯК ПУБЛІЦИСТИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПОДІЙ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

THE NEWSPAPER "KHERSONIAN GUBERNIAN NEWS" IN 1905 AS A PUBLICISTICS SOURCE FOR STUDYING THE EVENTS OF THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION

Токаленко П.О.,
аспірант

Херсонського національного технічного університету

У статті опубліковані матеріали херсонської газети «Херсонські губернські відомості» за 1905 рік стосовно подій Першої російської революції. Автор розподілив публіцистичний матеріал на п'ять тематичних блоків: Губернська преса, закордонна преса, протестні настрої в суспільстві, революційні події на Півдні України та «єврейське питання». Всі матеріали в статті описані автором у хронологічній послідовності. Кожному з вищезазначених аспектів рівномірно приділено увагу в статті. Автор не наголошує на важливості публіцистичних джерел для вивчення проблематики революції 1905–1907 років.

Ключові слова: Перша російська революція, Південь України, губернська преса, панцерник «Потьомкін», «єврейське питання».

В статье опубликованы материалы херсонской газеты «Херсонские губернские ведомости» за 1905 год относительно событий Первой русской революции. Автор распределил публицистический материал на пять тематических блоков: Губернская пресса, зарубежная пресса, протестные настроения в обществе, революционные события на Юге Украины и «еврейский вопрос». Все материалы в статье описаны автором в хронологической последовательности. Каждому из упомянутых аспектов равномерно уделено внимание в статье. Автор не подчеркивает важность публицистических источников для изучения проблематики революции 1905–1907 годов.

Ключевые слова: Первая русская революция, Юг Украины, губернская пресса, броненосец «Потемкин», «еврейский вопрос».

The article published the materials of the Kherson newspaper "Khersonian Gubernian news" for 1905 concerning the events of the First Russian Revolution. The author separated the journalistic material into five thematic blocks: the Provincial Press, the foreign press, protests moods in the society, revolutionary events in the South of Ukraine and the "Jewish question". All materials in the article are described by the author in chronological order. Each of these blocks is evenly described in the article. The author does not stress the importance of journal sources for studying the problems of the revolution of 1905-1907.

Key words: First Russian revolution, South of Ukraine, provincial press, armadillo Potemkin, "Jewish issue".

Постановка проблеми. Губернська преса в роки Першої російської революції й досі залишається одним з достовірних джерел для вивчення подій початку ХХ століття. Незважаючи на ідеологічну складову, бо, як відомо, вся серія «Губернських відомостей» усіх губерній дотримувалася монархічних поглядів, вивчення цієї газети може допомогти краще зрозуміти події революції 1905–1907 років у Російській імперії та на Півдні України.

Навряд чи можна називати «Херсонські губернські відомості» основним джерелом для вивчення вищезазначеної проблематики. Однак і залишатися осторонь цього джерела неприпустимо. Вплив, якій оказувала періодика на настрої населення, на формування потрібної думки, важко переоцінити. У процесі народження на теренах величезної Російської імперії засобів масової інформації губернська періодика відігравала якщо не головну,

то, дуже ймовірно, основну роль. До того ж кількість читачів періодичних видань у всі часи значно перевищувала відвідувачів суспільних бібліотек чи просто книголюбів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз газети «Херсонські губернські відомості» як джерела до вивчення революційних подій на Півдні України в 1905–1907 роках. Відомо, що на шпальтах «Херсонських губернських відомостей» неодноразово вступали в полеміку різні політичні сили, публікувалися повідомлення з русько-японського фронту, висувалися навіть різні точки зору щодо майбутнього розвитку Росії. Часто в статтях були присутні й чисто ліберальні погляди та навіть революційні, однак для них завжди знаходився свій коментатор-монархіст, який аргументовано доводив до читача іншу позицію з будь-якого питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників публіцистики початку XX століття важливо згадати радянського історика С.В. Смірнова, який у 1981 році опублікував власну наукову розвідку стосовно легальних публіцистичних видань у роки Першої російської революції. У своїй праці «Легальная печать в годы Первой русской революции» С.В. Смірнов не тільки описав періодичні видання, а й розподілив їх на групи в залежності від політичного світогляду.

Серед сучасних українських істориків слід відзначити Л.О. Заєць, яка дослідила періодику громадських товариств Волині наприкінці XIX – на початку XX століття. Наукову періодику цього ж періоду досліджувала Є.В. Моїсенко. Питання діяльності університетів у Російській імперії дослідив С.І. Посохов. Ю.Є. Біловол вивчала державотворчі мотиви в письменницькій публіцистиці, а О.О. Сидоренко приділила увагу вивченню функціонування дитячої та юнацької періодики наприкінці XIX – на початку XX століття.

Серед російських дослідників публіцистичним питанням займався В.Ф. Блохін, який дослідив становлення та роз-

виток губернського періодичного друку в Росії наприкінці XIX – на початку XX століття. Провінціальну пресу в Російській імперії з 1811 до 1917 роки вивчала О.В. Курбакова. Приватну періодику Таврійської губернії наприкінці XIX – початку XX століття досліджувала О.В. Ковтунова.

Вся публіцистична інформація на основі «Херсонських губернських відомостей» у статті розміщена автором тематично та у відповідності з хронологічною послідовністю подій.

Автор не претендує на повне розкриття проблематики подій Першої російської революції на основі губернських відомостей тільки однієї губернії, а лише намагається доповнити існуючий інформаційний пласт власною науковою розвідкою.

Виклад основного матеріалу.

Губернська преса про революційні події. Після розстрілу натовпу робітників військами 9 січня 1905 року «Херсонські губернські відомості» від 10 січня 1905 р. писали, що К.П. Победоносцев дуже хворий. На Невському проспекті революціонери примушували закриватися магазини, а в цілому день був спокійний. Надвечір, коли внаслідок призупинення робіт на електричній станції «Геліос» зникла електроенергія на Невському проспекті, виникла невелика паніка серед людей, натовп намагався дістатися бокових вулиць. У «Гостинному Дворі» намагалися повибивати вікна в магазинах. Пізніше на вулиці виїхали приватні патрулі. Магазины та ресторани були зачинені. Настрій у населення був тривожний. Перше, після свят, засідання губернського земського зібрання не відбулося внаслідок неявки більшої частини голосуючих [1, с. 1].

Газета «Московські відомості» в січні 1905 року опублікувала думку стосовно подій 9 січня 1905 року генерала Ф.Ф. Трепова. Він зазначав, що причиною всіх січневих подій були неблагонадійні особи. Робітники ж були лише сліпою зброєю для них в умовах війни (русько-японська війна – Т.П.). Також Ф.Ф. Трепов закликав повернутися до роботи, що було необ-

хідно для держави, для робітників та їхніх сімей. Він наголосив, що імператор дбав про них. Доказом цього були заходи щодо страхування робітників у випадку каліцтва та хвороби. А в подальшому Ф.Ф. Трепов пообіцяв, що урядом буде розглядатися питання щодо скорочення робочого дня та розробка законних способів обговорення своїх потреб та вимог робітниками.

Наприкінці звернення генерал Ф.Ф. Трепов зазначав, що тільки завдяки Самодержавному Монарху умови побуту робітників стали набагато кращими, ніж у конституційних країнах, та що потреби робітників були завжди близькі до серця Миколи II [4, с. 3].

На шпальтах губернських періодичних видань була надрукована думка Д.І. Менделєєва стосовно проблеми робітничого питання. Вчений наголошував, що робітничого питання в Росії не існувало. На 140 млн населення Російської імперії було 3 млн робітників. Проблема була штучна та роздута революціонерами. Справжньою проблемою Росії, на думку Д.І. Менделєєва, було аграрне питання.

Відсутність централізованого фабричного виробництва була пов'язана з відставанням Росії у промисловому розвитку від країн Заходу, де будь-яке фабричне виробництво орієнтувалося на аграрну сферу, а не навпаки. Лише з рішенням аграрної проблеми можна було займатися великим промисловим виробництвом. Розвиток фабричного сектору з метою задоволення потреб населення мав для Д.І. Менделєєва другорядне значення. Він відзначав, що рішення цієї проблеми було можливо лише завдяки просвітництву всього народу та створенню робітничих профспілок за англійським зразком [5, с. 4].

У жовтні 1905 року «Херсонські губернські відомості» писали, що в Петербурзі відбувалися повсюди мітинги та демонстрації. З Москви прибули декілька потягів зі страйкуючими. Були випадки сутичок демонстрантів з робітниками.

У Москві, одночасно з Петербургом, відбулася грандіозна маніфестація, учас-

ником якої був Ф.І. Шаляпін, який заспівав гімн про свободу та вічну пам'ять загиблих борців за свободу. Натовп, приблизно 10 тис. осіб, рушив до генерал-губернатора П.П. Дурново з вимогою звільнити арештованих. Повсюди майоріли червоні прапори у натовпі, на що особливу увагу звертав губернатор П.П. Дурново, який підкреслював важливість російської національної символіки.

Страйкуючі, продовжуючи ходу, побачили поліцейську карету з арештованим. Була спроба звільнити їх. Охорона відкрила вогонь на ураження. З натовпу також пролунали постріли. На допомогу поліцейському екіпажу підтягнувся загін драгунів. Унаслідок цих подій було вбито одного поліцейського, іншого – поранено. У натовпі вбито жінку та студента. Студенти з натовпу самостійно затримали особу, яка стріляла [6, с. 2].

У грудні 1905 року на шпальтах «Херсонських губернських відомостей» були надруковані відомості про збройні протистояння революціонерів у Москві. Зокрема, зазначалося, що було пограбовано збройні магазини Торбека і Тарнапольського на Великій Лубянці та будинок готелю «Метрополь». У напрямку до Триумфальних воріт, Сухаревої башти, Садової вулиці, Троїцької вулиці революціонери будували барикади зі спіяних телеграфних стовпів, старого заліза, дротів та дощок. На вулиці Садовій та з будинку Бізикіна, на Страсному майдані революціонери стріляли з англійського кулемету. Урядові війська почали обстрілювати революціонерів з артилерії [7, с. 3].

Закордонна преса про події Першої російської революції. Думка Західної преси стосовно подій у Санкт-Петербурзі була майже однотайною – відбулася бійня невинних людей. Різнилися тільки дані щодо кількості постраждалих. «Daily Express» зазначала найбільшу кількість жертв – 880 тис. осіб; «Daily Mail» – 16 тис. осіб та 273 зруйнованих будівель; газета «Stan» – 1 115 будинків та магазинів; видання «Globe» – 16 тис. вбито та 90 тис.

поранено; найбільш помірковану позицію займало видання «Saturday Review», в якому зазначалося, що це був супротив озброєному натовпу. Петербурзький відділ «Associated Press» наводить дані про 140 тис. постраждалих та порівнює цю подію зі страйком вуглекопів в Йоркширі. Видання «Associated Press» вбачало в цих подіях соціалістичний та анархічний зговір. Багато свідків стверджували, що бачили агітаторів, перевдягнених у священників [8, с. 4].

Британська газета «Standart» у січні 1905 року опублікувала інтерв'ю російського письменника Л.М. Толстого, в якому він відзначав, що січневі події – це спроба руських інтелігентів-революціонерів повести за собою робітничий клас. Він не вірив у можливості російської політичної революції. На думку Л.М. Толстого, жодного доброго чи корисного перетворення в Росії неможливо досягнути шляхом революції. Він відзначав, що залишається прибічником моральної революції на противагу політичної [3, с. 14].

Кореспонденти французької газети «Matin» також надрукували інтерв'ю з Л.М. Толстим у лютому 1905 р. Французьким кореспондентам він повідомив, що негативно відноситься до республіканського режиму, називаючи його «замаскованою деспотією». Письменник зазначав, що руський народ не думає про революцію. Кінець XVIII – перша половина XIX століття – це був час революцій, і він вже минув. Головна проблема Росії є в агарному питанні [9, с. 4].

Французька газета «L'eclair» у лютому 1905 року писала, що бунтівники (революціонери – *Т.П.*) сподівалися, що русько-японська війна та внутрішній безлад зможуть покласти край російському самодержавству. Однак імператор Микола II не поступиться ані внутрішнім, ані зовнішнім ворогам, не дивлячись на песимістичні прогнози революційних сил [10, с. 3].

Німецька газета «Berliner Tageblatt» у червні 1905 року писала, що Одеса

була спустошена, та все, чим жило півмільйонне населення цього міста, було знищено за декілька днів. Збитки від торгівлі були оцінені в 40 млн рублів. Але ця сума не була остаточною, якщо врахувати, що Одеса жила виключно торгівлею, особливо хлібною торгівлею. Гавань та порт були зруйновані, внаслідок чого на декілька місяців міжнародну торгівлю буде призупинено. Разом з Одесою було зруйновано багато міст Південної Росії. Особливо спустошенням Одеси буде користуватися, звичайно, Америка, щоб збільшити свою хлібну торгівлю [11, с. 4].

Французька газета «Echo de Paris» у грудні 1905 року писала про революційний бунт у Москві, зазначаючи, що козацькі та драгунські офіцери, які обіцяли перейти на бік революціонерів, були перевдягнутими соціалістами, що Москва була схожа на місто смерті. Вулиці залишилися без світла. Будинки були забарикадовані. Жодної людини не було на вулицях.

Революціонери чекали підкріплення з інших міст. Влада відрізала телефонний зв'язок, щоб не допустити взаємодії між революціонерами. Революціонери в боях із солдатами падали по двадцять осіб, іноді сотнями. Офіцерські коні були всі в крові. Гармати, бомби, рушниці заглушали своїм гуркотом стогони поранених, всюди можливо було побачити обгорілі роздерті чорні обличчя революціонерів [14, с. 1].

Газета «New York Sun» у грудні 1905 року писала, що американський міністр закордонних справ заперечував берлінське повідомлення про те, що до Петербургу через Берлін прибув загін американських моряків, переодягнених у цивільний одяг з метою допомоги революціонерам у боротьбі з царською владою [15, с. 1].

Протестні настрої в суспільстві у 1905 році. Газета «Киянин» у лютому 1905 року писала, що вузи та викладачі втягували студентів у політичну боротьбу. Вища школа була зацікавлена в політич-

ній боротьбі, тому що адміністрація вузів намагалася перейти до корпоративної автономії [16, с. 4].

У газеті «Московські відомості» у лютому 1905 року в статті «Реформи та порядок» йшлося про вищі учбові заклади, які перетворилися на політичні клуби. До протестуючих студентів приєдналися семінаристи, гімназистки, «єпархіалки», вчительські семінарії і навіть деякі учні та вчителі міських шкіл [10, с. 3].

Газета «Новое время» в березні 1905 року опублікувала відкритий лист, залишений у редакції газети слухачкою Вищих жіночих курсів З. Єфімовською. В ньому йшлося, що школа – це не казарма. Питання стосовно страйків у Вищих школах могло обговорюватися тільки в сенсі розумності або нерозумності форм протестів, а зараз у вузах не було місця особам, які шукали лише знання та не цікавилися політикою.

«Херсонські губернські відомості» в березні 1906 року надрукували вимоги «Гуртка жінок педагогічної спільноти», які вимагали змінити статус жінок у зв'язку з новими державними реформами та зрівняти їх у громадянських правах із чоловіками [17, с. 1].

У вересні 1905 року на шпальтах «Херсонських губернських відомостей» була опублікована інформація про страйк типографів у Москві. Зокрема, йшлося, що всі працівники типографій та інших установ збиралися на вулиці Тверській та на Патріарших ставках. Оратори виголошували промову про Державну думу. На майдані біля Страсного монастиря зібралися декілька груп робітників. Коли з'явилися кінні жандарми (біля 60 осіб з офіцером), люди почали вигукувати, щоб вони не наближалися, бо натовп озброєний. Жандарми не зупинилися. З натовпу в їхній бік почали кидати каміння, пролунали постріли. Офіцер, уражений камінням, втратив свідомість та впав з коня. Натовп з палицями накинувся на нього, хтось із натовпу викрикнув, що лежачого не б'ють. Офіцера без свідомості увезли жандарми [18, с. 2].

На вулицях Москви були масові заворушення та багато крові: 24 вересня на Тверському бульварі було вбито 10 чоловік; на Страсному майдані та на прилеглих вулицях залишалися калюжі крові. Ходили чутки щодо введення в Москві військового стану [19, с. 2].

Революційні події на Півдні України. В Одесі 19 січня 1905 року відбувся замах на життя одеського поліцеймейстера підполковника Головіна. Коли екіпаж, в якому знаходився Головін, проїжджав біля будинку Попудової, на поліцейському майдані невідомий робітник, пропустивши екіпаж, вистрелив; куля потрапила Головіну в праву лопатку, злочинець намагався зникнути, але був затриманий [2, с. 1].

Представники Одеської малоросійської інтелігенції 24 січня 1905 року звернулися до Комітету міністрів з доповідною запискою щодо необхідності вилучити з практики міністерства внутрішніх справ адміністративну заборону малоросійського слова, що у свою чергу залишав малоросійську мову в особливому положенні серед інших мов, народностей, які населяли Росію [20, с. 1].

«Херсонські губернські відомості» у червні 1906 року писали, що в багатьох місцях Одеського повіту почали страйкувати селяни, більшість землевласників залишили свої маєтки. Подекуди селяни забрали із собою скошене сіно та відвели скот. Для придушення селянського бунту були викликані війська [21, с. 1].

У цьому ж місяці були вбиті в Києві солдатами чотири революційні агітатори з Одеси. Під час посадки запасних солдатів до вагонів вони намагалися розкидати революційні прокламації [22, с. 1].

Херсонський генерал-губернатор М.М. Малаєв 27 червня 1905 року запевняв Одеського тимчасового генерал-губернатора К.А. Карангозова, що в Херсоні все спокійно [23, с. 1].

В Одесі 1 липня 1905 року владою була зірвана спроба провести антиурядову акцію на підтримку «Потьомкіна». Внаслідок цієї акції було затримано 14 осіб [24, с. 1].

«Херсонські губернські відомості» у липні 1905 року писали, що румунський уряд був проти видачі матросів з панцерника «Потьомкін». Деякі політичні гуртки збирали кошти для відправки матросів в Аргентину.

Петербурзький кореспондент «Руського Листка» писав, що матроси спочатку відносилися до румунського уряду з недовірою, побоюючись, що їх видадуть. Коли зрозуміли, що це їм не загрожує, повеселішали та влаштували танці на вулицях Констанци з румунськими жінками. Матроси продавали свої кашкети зі стрічками румунам як сувенір за «великі гроші». Ватажок матросів Афанасій Матюшенко розділив між матросами 5 тис. рублів, а 700 тис. рублів були захоплені революціонерами [11, с. 4].

Деякі берлінські та віденські газети писали, що нібито російських матросів було прийнято до румунської армії [13, с. 1].

У листопаді 1905 року в Херсон прибули пасажери із Севастополя, де відбуваються заворушення. Магази́ни в Севастополі були зачинені. Багато мешканців залишили місто. Чорноморський флот перебував за триво́гою. По місту всюди були розклеєні звернення до народу від представників влади. На місці, де стояв крейсер «Очаков», пришвартовувався пароплав добровільного флоту «Саратов» з Одеси. Лазаревські казарми та крейсер «Очаков» були майже повністю зруйновані.

Матроські казарми понівечені кулями та снарядами. Крейсер «Очаков» нагадував єдину обгорілу основу. Обговорювалися дві версії потоплення «Очаковим» крейсера «Буг». Згідно з однією – на крейсері «Буг» були замки від всіх гармат броненосця «Пантелеймон» та деяких інших кораблів. Також на крейсері «Буг» була присутня велика кількість вибухової суміші – піроксиліну. Капітан II рангу та його син знаходилися під вартою на броненосці «Пантелеймон» [25, с. 3].

У грудні 1905 року «Херсонські губернські відомості» писали, що Військовий канонерський човен «Донець», який

йшов до Скадовську з 130-ма матросами 135-го Керч-Єникальського полку та 3-ма офіцерами задля приборкання селян ма́стку Скадовська, внаслідок штормової погоди був вимушений зупинитися в Одесі, де висадив весь екіпаж [26, с. 1].

«Єврейське питання». Міністерство внутрішніх справ Російської імперії в липні 1905 року запропонувало обмежити діяльність єврейської освітньої громади в Росії та встановити повний контроль за обранням членів комітету та офіційних зібрань [13, с. 1].

Нижегородський губернатор П.Ф. Унтербергер на шпальтах губернської преси у липні 1905 року намагався спростовувати чутки про співпрацю поліції з погромниками. Він писав, що для нього було новиною, що напад робітників на демонстрантів не тільки схвалювалося владою, але навіть було організований поліцією, яка за це платила гроші [27, с. 4].

У цьому ж місяці «Херсонські губернські відомості» писали, що де тільки не з'являться матроси з «Потьомкіна», там вже обов'язково були євреї. На кожного руського «потьомкінця» знаходилося свої три євреї – вони демонстративно засідали в румунських ресторанах [12, с. 2].

За державний антисемітизм Російську імперію неодноразово засуджували країни Заходу. Відомо, як американський президент Теодор Рузвельт жалівся Голові Ради міністрів Російської імперії С.Ю. Вітте у 1905 році, що США й досі не може заключити потрібний для обох держав торговельний договір, бо однією з перепон була антисемітська монархічна політика в Росії. Теодор Рузвельт у приватній розмові з С.Ю. Вітте висловив здивування, що в такій великій та цивілізованій країні, як Росія, притісняють людей за національною ознакою. У відповідь на звинувачення американського президента губернська преса почала друкувати інформацію про антисемітизм і за океаном. Так, у жовтні 1905 року в «Херсонських губернських відомостях» була опублікована інформація, що з нагоди

святкування в Нью-Йорку євреями нового року у вересні 1905 р. відбулося декілька сутичок між євреями та християнами. Ненависть до євреїв у США була проявлена в жорстокій формі. Багато з євреїв були забиті камінням до смерті. Поліція тривалий час «не помічала» події, які відбувалися [28, с. 4].

У листопаді 1905 року в «Херсонських губернських відомостях» було передруковане повідомлення з неназваного закордонного друкованого видання про те, що нібито матроси пароплаву «Ізмаїл» на шляху до Одеси викинули євреїв у море, а тих з них, хто заплатив «контрибуцію», не чіпали. Редакція газети, прокоментувавши закордонне повідомлення, пояснила читачам, як це було насправді. З'ясувалося, що дійсно, євреї прибули до Одеси без будь-яких проблем, пізніше, рятуючись від єврейського погрому, до них приєдналися місцеві євреї, а ті євреї, які приїхали до Одеси, не зійшли з пароплаву. Частина євреїв вимагала негайно вийти в море, однак екіпаж пароплаву здійняв бунт. Тоді євреї погодилися додатково заплатити екіпажу. Матроси разом з капітаном погодилися. Незважаючи на це, пароплав простояв на рейді ще два дні на вимогу частини євреїв, які не погодилися залишати Одесу, а сподівалися, що вони переважають погром. Пізніше з'ясувалося, що внаслідок такого очікування команда пароплава «Ізмаїл» отримала судовий позов від замовника перевезення щодо компенсації зіпсованого вантажу (в трюмі протухла риба) [29, с. 2].

Апогеєм цієї «особливої позиції» стосовно єврейства можна назвати приховану спробу поєднати «внутрішнього» та зовнішнього ворога Російської імперії. Основна теза – японці мають єврейське походження. Авторство цієї « нової етнологічної теорії » приписується західним науковцям. Її обґрунтування можна було прочитати в Лондонській «St. James Gazette», де зазначалося, що одна з гілок єврейського народу проникла на Японські острови з Індії, через Азію. У статті було багато прикладів близькості між єврей-

ськими та японськими традиціями. Було знайдено навіть «лінгвістичну близькість» двох різних культур [30, с. 4].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що «Херсонські губернські відомості» 1905 року є важливим публіцистичним джерелом для вивчення подій Першої російської революції на Півдні України. Особливо цінними на шпальтах губернської преси були передруковані статті та повідомлення закордонних і столичних газет. Не дивлячись на промонархічні коментарії до іноземних статей, загалом, «Херсонські губернські відомості» публікували об'єктивний інформаційний матеріал, зокрема, в серпні була опублікована неприємна газеті інформація, що люди на центральних вулицях Херсона з російськими триколорами гучно святкували поразку Росії від Японії в 1905 році.

Великий інформаційний простір у вищезазначеній газеті займала тематика Японської війни: повідомлення з фронту, жертви на потреби війни, читацькі публікації на цю тематику тощо. Це не випадково, бо зв'язок війни на Далекому Сході з Першою російською революцією був не опосередкованим, а прямим. Патріотичні гасла монархічних сил зникли на шпальтах цієї газети вже восени 1905 року. Все частіше почали з'являтися статті помірковані та навіть ліберальні.

Революційні ж настрої населення можливо проаналізувати на основі інформаційних повідомлень з Петербургу, Москви та інших регіонів. Майже в кожному номері «Херсонських губернських відомостей» була опублікована інформація і про хід революційних подій на Півдні України.

Протягом усього 1905 року в газеті простежується явний антиєврейський підтекст. Євреїв, часто у відкритій формі, звинувачували в революційній діяльності. Наслідком цього одностороннього трактування події було формування в читача антисемітських поглядів. Майже в кожній статті перед прізвищем фігуранта новин було написано «єврей», чого майже не було перед російським прізвищами та рідко

зустрічалося перед прізвищами представників інших народів Російської імперії.

Останні, грудневі випуски «Херсонських губернських відомостей» були при-

свяченні революційним заворушенням в Москві, які, як відомо, були придушені силами Семенівського полку під командуванням Г.О. Міна та М.К. Римана.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Херсонские губернские ведомости. 12 января. 1905. № 5. С. 1.
2. Херсонские губернские ведомости. 21 января. 1905. № 9. С. 1.
3. Херсонские губернские ведомости. 3 февраля. 1905. № 14. С. 3.
4. Херсонские губернские ведомости. 31 января. 1905. № 13. С. 3.
5. Херсонские губернские ведомости. 11 февраля. 1905. № 18. С. 4.
6. Херсонские губернские ведомости. 21 октября. 1905. № 119. С. 2.
7. Херсонские губернские ведомости. 14 декабря. 1905. № 139. С. 3.
8. Херсонские губернские ведомости. 28 января. 1905. № 12. С. 4.
9. Херсонские губернские ведомости. 23 февраля. 1905. № 23. С. 4.
10. Херсонские губернские ведомости. 1 марта. 1905. № 25. С. 3.
11. Херсонские губернские ведомости. 6 июля. 1905. № 78. С. 4.
12. Херсонские губернские ведомости. 25 июля. 1905. № 86. С. 2–3.
13. Херсонские губернские ведомости. 4 июля. 1905. № 77. С. 1–4.
14. Херсонские губернские ведомости. 30 декабря. 1905. № 144. С. 1.
15. Херсонские губернские ведомости. 2 декабря. 1905. № 134. С. 1.
16. Херсонские губернские ведомости. 25 февраля. 1905. № 24. С. 4.
17. Херсонские губернские ведомости. 7 марта. 1905. № 28. С. 1.
18. Херсонские губернские ведомости. 30 сентября. 1905. № 113. С. 2.
19. Херсонские губернские ведомости. 7 октября. 1905. № 115. С. 2–3.
20. Херсонские губернские ведомости. 24 января. 1905. № 10. С. 1.
21. Херсонские губернские ведомости. 13 июня. 1905. № 68. С. 1.
22. Херсонские губернские ведомости. 24 июня. 1905. № 73. С. 1.
23. Херсонские губернские ведомости. 27 июня. 1905. № 74. С. 1.
24. Херсонские губернские ведомости. 1 июля. 1905. № 76. С. 1.
25. Херсонские губернские ведомости. 25 ноября. 1905. № 131. С. 3.
26. Херсонские губернские ведомости. 7 декабря. 1905. № 136. С. 1.
27. Херсонские губернские ведомости. 22 июля. 1905. № 85. С. 4.
28. Херсонские губернские ведомости. 10 октября. 1905. № 116. С. 4.
29. Херсонские губернские ведомости. 16 ноября. 1905. № 128. С. 2.
30. Херсонские губернские ведомости. 11 мая. 1905. № 54. С. 4.

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США ТА КАНАДИ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ XX СТ.

MUSIC CULTURE OF UKRAINIAN DIASPORY OF USA AND CANADA IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF XX ST.

Чайка В.В.,
аспірант

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

У статті висвітлено питання розвитку музичної культури української діаспори, що перебуває в північноамериканських країнах – США та Канаді. Показано, що музична культура як вагома складова частина підтримки національно-культурної ідентичності українців поза межами України розвивалася в руслі суспільно-культурного життя загалом, формування громадських, культурних та освітніх організацій, що гуртували емігрантів довкола ідеї збереження автентичного культурного середовища. Інкorpорування в інший поліетнічний соціум разом з тим стимулювало подальший розвиток як музичного аматорства, так і професійних музичних колективів.

Ключові слова: українська діаспора, музична культура, громадські культурні організації, гуртки, товариства.

В статье освещены вопросы развития музыкальной культуры украинской диаспоры, находящейся в североамериканских странах – США и Канаде. Показано, что музыкальная культура как важная составляющая поддержки национально-культурной идентичности украинцев за пределами Украины развивалась в русле общественно-культурной жизни в целом, формирования общественных, культурных и образовательных организаций, объединяя эмигрантов вокруг идеи сохранения аутентичной культурной среды. При этом инкорпорирование в другой полиэтнический социум стимулировало дальнейшее развитие как музыкального любительства, так и профессиональных музыкальных коллективов.

Ключевые слова: украинская диаспора, музыкальная культура, общественные культурные организации, кружки, общества.

The article deals with the development of the musical culture of the Ukrainian diaspora, located in the North American countries - the USA and Canada. It has been shown that musical culture as a significant component of supporting the national-cultural identity of Ukrainians outside Ukraine has developed in line with the socio-cultural life in general, the formation of public, cultural and educational organizations that have emigrated around the idea of preserving an authentic cultural environment. Incorporation into another polyethnic society, however, stimulated the further development of both musical amateur and professional musical groups.

Key words: Ukrainian diaspora, musical culture, public cultural organizations, circles, societies.

Постановка проблеми. Культурний розвиток українців діаспори зазвичай розглядають як окреме явище, що постає як прагнення збереження національної і культурної самобутності, мови, традицій, шкіл. Так само й музична культура часто є невіддільною від решти мистецьких напрямів творчої діяльності й розглядається дослідниками комплексно. У дійсності це, почасти, так і є, проте для дослідження генези розвитку музичної культури серед інших мистецтв важливо

враховувати ряд чинників, що впливали на ті чи інші аспекти творчої діяльності як певні каталізатори, а також загальний контекст суспільно-культурного життя, що здебільшого і визначав вектори культурного розвитку діаспорян. Це питання є тим більше важливим, що останнім часом як серед вітчизняних дослідників, так і представників діаспори особлива увага приділяється теоретичному осмисленню музичної культури української діаспори як окремого мистецтвознавчо-куль-

турологічного вектора досліджень у його історичній діаспори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових публікацій, присвячених дослідженню музичної культури, привертають увагу праці, які здійснювалися в контексті загальноісторичного розвитку українського музичного мистецтва: М. Грінченка, Д. Антоновича, С. Людкевича, В. Барвінського, З. Лиська; а також сучасні дослідження в напрямі «музичної україніки» – Г. Карась [6; 7], Л. Кияновської [8], Л. Корній, В. Шулгіної [15], М. Черепанина. Методологічні аспекти дослідження української музичної культури активно досліджували також Н. Герасимова-Персидська, І. Котляревський, А. Терещенко, О. Козаренко, О. Зінкевич, О. Берегова.

Науково-евристичним пошуком відзначаються ґрунтовні дослідження в цій царині українського мистецтвознавця Г. Карась, яка виокремлює цілий науковий напрям – «музичне діаспорознавство» як цілком автономний пласт наукового дослідження, присвячений саме музичному мистецтву українців діаспори.

Слід також зазначити, що питання вивчення суспільного і громадського життя української діаспори відобразили у своїх роботах А. Атаманенко [1], С. Вдовенко, О. Воловина, В. Євтух [4; 5], С. Лазебник, В. Моцюк, І. Недошитко, Ю. Недужко, В. Потульницький, Г. Саранча, А. Шлепакова та ін. На нинішньому етапі взаємин України й діаспори простежується підвищений інтерес до історико-культурних чинників у житті різних етнічних груп.

Формулювання цілей статті. Отже, метою запропонованої статі є вивчення музичного мистецтва північноамериканської української діаспори в контексті загальних тенденцій суспільно-культурного розвитку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Виокремлюючи серед багатоманітного культурно-мистецького життя української діаспори в країнах Північної Америки (США і Канади) саме музичну складову

частину, слід пам'ятати про те, що теоретичне окреслення рефлексій на цю тему найтіснішим чином переплітається з наявною багатовекторністю культурного життя, що найперше відповідає як духовно-культурним, освітнім потребам українських емігрантів, так і обумовлюється конкретним соціальним середовищем та його тенденціями суспільно-політичного, мистецького буття й іншими факторами. Не останню роль серед історичних факторів цих процесів відіграють хронологічні межі «хвиль емігрантства» та різні країни (з різним суспільно-політичним та соціально-економічним і культурним контекстом) перебування українців, що по-різному впливали на ті чи інші сторони культурного життя.

Різностороння діяльність українських емігрантів в організаціях та інституціях дають змогу прослідковувати зв'язки між творчістю українців як материкової України, так і далекого та ближнього зарубіжжя, що в підсумку характеризує культурно-історичні моделі еміграційних хвиль з України [12, с. 60].

Українська музична культура впродовж ХХ століття творилася не лише на теренах рідної землі, але й далеко за її межами. Якщо складні соціально-політичні процеси в Україні не дозволяли пізнавати та науково вивчати культурницькі процеси української діаспори, то сучасний розвиток нашого суспільства всесторонньо сприяє цьому. Вивчення історії музики має на меті сформувати цілісну картину українського музично-культурного простору. Проте вона не може бути повноцінною без великого пласта надбань у царині музичної культури української діаспори ХХ століття. Серед мистецької музичної спадщини представлені як численні аматорські колективи і виконавці, так і пласт високопрофесійного мистецтва. Так, зокрема, дослідники відзначають, що улюбленими жанрами українських композиторів зарубіжжя були пісенно-хоровий та інструментальний (твори для фортепіано, скрипки, бандури), що було

зумовлено як умовами побутування, так і смаками публіки [2, с. 227].

Початки культурно-мистецького життя української діаспори часто з'являлися при немистецьких закладах. Перші культурно-освітні гуртки й осередки формуються довкола загальногромадських, професійних спілок, покликаних гуртувати українців-переселенців та допомагати адаптуватися і соціально інтегруватися на новому місці проживання.

У 20-х роках ХХ ст. у США почали виникати перші організації, що об'єднували українців. Слід наголосити, що у ХХ ст. в середовищі українців-емігрантів була вже велика кількість промисловців, інтелігенції (меценатів), які надавали значну підтримку релігійному середовищу. Саме довкола церкви і релігійних організацій поставали культурні та просвітницькі осередки, а розвиток церковного співу став важливою складовою частиною в розвитку музичної культури. На початку ХХ ст. основними групами емігрантів були селяни, церковні діячі, промисловці, які об'єднували зусилля заради функціонування української церкви, мови, культури в чужому для них середовищі. Таким чином, соціальні інституції українців (допомогові й професійні товариства, жіночі й молодіжні організації) на Американському континенті стали дієвими чинниками існування української діаспори за кордоном та розвитку її культури, зокрема музичної [10, с. 36].

Так, наприклад, ще в 1928 р. в Нью-Йорку за підтримки Союзу українських робітничих організацій (СУРО) успішно почали функціонувати тримісячні курси з підготовки вчителів української мови. Під егідою СУРО діяло 40 драматичних гуртків і народних хорів, 23 українські робітничі будинки, які вели досить активну культурницьку та просвітницьку діяльність. Створювалися курси для режисерів і диригентів у хорових колективах, організаторів культмасової роботи і вчителів. Високою оцінкою мистецького рівня українських американців стали відвідини їхніх вистав та концертів представ-

никами інших національностей та етнічних груп [5, с. 7–8].

Активний поступ музичної культури як цілісної різноаспектної системи в міжвоєнний період забезпечується створенням основних її складників, налагодженням взаємозв'язку між ними, що є свідченням зростання творчих сил широких мас еміграції, розширення кола їхніх художніх інтересів, досягнення рівня виконавської майстерності, коли неминуче виникає потреба вийти до широкої аудиторії. Діяльність професійних та аматорських мистецьких колективів, які розвивалися в тісному взаємозв'язку, відіграла важливу роль у згуртуванні громади, її самоідентичності, піднесенні національної гідності, створенні музичного мистецтва. Саме в цей період музична культура зарубіжжя складається як система, для якої характерна комплексність – наявність усіх необхідних для самопідтримки цієї системи структур та їхня функціональна узгодженість, взаємопов'язаність [13, с. 147].

Активізація процесу об'єднання української діаспори в Канаді набула значних обертів з початком третьої хвилі еміграції (кінець 1940х – 1950ті рр.) і підсилася, починаючи з 1945 р. Швидкими темпами розбудовувалося громадсько-політичне життя, яке виокремило українську спільноту як одну з найактивніших серед етнічних груп Канади. Створення власної мережі громадських, культурних, релігійних, освітніх установ дозволило українцям Канади впливати на хід певних суспільно-політичних процесів [9, с. 204].

Як підкреслює Г. Карась, завдяки активній діяльності громадських організацій як в Америці, так і в Канаді формується ряд музично-мистецьких осередків українців, що згодом входять до активних процесів адаптації та інкорпорації емігрантів у приймаюче суспільство; це призводить, з одного боку, до культурної асиміляції, яка поєднується зі структурною – включенням іммігрантів у структуру закладів нової країни поселення, з іншого – до виникнення етнокультур-

них утворень на базі діаспори. Українські емігранти виходять зі стану вимушеної самоізоляції, все більше усвідомлюючи власні етносоціальні потреби в новому для себе середовищі. Наявність організаційних форм діаспорного існування (земляцтв, національно-культурних організацій та політичних рухів), діяльність яких була спрямована на збереження і розвиток етнічної ідентичності та ефективну соціалізацію, наявність внутрішніх вертикальних і горизонтальних зв'язків, прагнення до структурування, самоорганізації та самоуправління є характерними ознаками діаспори [7, с. 89–90].

Слід сказати, в розвитку української культури поза межами автентичної етнічної території вагому роль відіграє той факт, що її основоположною базою є народна культура, на фундаменті якої поступово сформувалися мистецтво, література, професійні науки. Таким особливостям (і подекуди перевагам) української культури сприяли також історичний шлях розвитку, географічні умови, а також взаємозв'язок з іншими сусідніми етнокультурами. Із самого початку історії становлення української діаспори за кордоном переселенці намагалися гуртуватися при громадських культурно-просвітницьких організаціях (для прикладу, було засновано греко-католицькі єпископати у США та Канаді). Потреба об'єднання серед української еміграції, як і приклади організованості оточення в чужомовному середовищі, стимулювали українців-переселенців до створення цілої мережі освітніх, господарських, громадянсько-політичних, релігійних, кредитних, центрів у нових місцях компактного проживання. Перебування в багатоетнічному суспільстві нашо́вхує українську діаспору на посилення збереження своєї культури за межами рідної Батьківщини [14, с. 215]. Переселенці зберігають у своєму середовищі свою традиційну національну культуру: побутові традиції, рідну мову (діалекти, говірки), звичаї. Разом з тим подальша адаптація та просування в іноетнічному суспільстві сприяли утво-

ренню пласта професійної культури, що часто вбирала ядро етнічної української автентики.

Розглядаючи питання збереження та поширення української культури в діаспорі, слід загадати про такі відомі заклади, як музей «Союзу українок» у Нью-Йорку, Український національний музей у Чикаго, Український музей у Клівленді, музей-архів у Денвері та багато інших [3].

Нині у Сполучених Штатах діє велика кількість художніх колективів. Переважна більшість із них – аматорські, хоча за своєю майстерністю, професіоналізмом деякі з них не поступаються професійним колективам. Це, зокрема, відома капела бандуристів ім. Тараса Шевченка, що за час своєї творчої діяльності випустила понад двадцять платівок. Капела добре znana у своїй країні, неодноразово гастролювала в Канаді, Франції, Іспанії, Німеччині, Швейцарії, Голландії, Бельгії та інших країнах світу [11, с. 42].

Музична культура діаспори як соціальний інститут або форма суспільної свідомості становить систему взаємозв'язків між громадськими, культурноосвітніми інституціями, членами співтовариства діаспорної спільноти та народами світу. Інституційну структуру громадського життя українців зарубіжжя становлять: культурнопросвітницькі організації, політичні партії, молодіжні, дитячі та жіночі товариства, релігійні організації, ветеранські та патріотичні угруповання, інші організації (благодійні, об'єднавчого характеру), творчі спілки – музичні, театральні товариства тощо, національні (етнічні) організації українців, фонди та фундації, наукові установи (Українська вільна академія наук, Наукове товариство імені Шевченка, Український вільний університет). Важливу роль у налагодженні та розвитку культурного життя української еміграції відіграли музичні та музичноспівочі товариства й асоціації, професійні об'єднання українських музикантів. Вони стали основними чинниками збереження етнічної самобутності, формування етнокультурної самосвідомості

українців за кордоном, розвитку музичної культури діаспори [6, с. 172].

Музична культура діаспори зумовлена також особливостями конкретного соціального поля і є органічним синтезом материкового та діаспорного різновидів. Інституції діаспори забезпечували організоване музичне життя громади, сприяли розгортанню різновекторної діяльності (виконавської, композиторської, освітньої, наукової тощо). Осередки музичної культури української діаспори (громадськополітичні товариства та організації) відіграли важливу роль в організації культурницького життя еміграції: створенні музичних товариств («Боян», «Кобзар»), Народних Домів, Об'єднання українців та мистецьких колективів при них, організації концертновиконавської діяльності. Важливими аспектами дослідження музичної культури української діаспори є культурний діалог України та її західної діаспори, взаємовплив музичних культур української діаспори та автохтонного населення країн світу.

Висновки. Таким чином, можемо підсумувати, що розвиток музичної культури північноамериканської української діаспори ХХ ст. був одним з важливих чин-

ників збереження етнічної ідентичності українців та нині є невід'ємною складовою частиною української національної музичної культури, важливим фактором збереження і розвитку окремих її жанрів, творчих напрямів тощо. Музична культура, що постала із суспільно-громадських та церковних і культурно-освітніх осередків, розвинулась у потужний пласт аматорського та професійного музичного мистецтва. Українська діаспора зробила надзвичайно багато для збереження і розвитку як національної культури, так і для світової. Високий рівень політичної і культурної активності української спільноти в західному світі, світове визнання унікальності національної культури українців, що ґрунтується на автентичному фольклорі українського народу, дають підстави говорити про високий рівень входження української музичної культури до загальносвітового культурного процесу. Перспективним напрямом подальших розвідок у цій царині є висвітлення як творчих набутоків митців, вивчення тематико-жанрового різноманіття творів, так і цілісний аналіз розвитку національного музичного мистецтва в нерозривній єдності всіх складників української культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Атаманенко А. Українська діаспора: проблеми і напрями дослідження. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. Острог; Торонто; Нью-Йорк: Національний університет «Острозька академія», Світова Наукова Рада СКУ, Українське Історичне Товариство, 2005. Вип. 5. С. 5–20.
2. Грищук Т. Внесок української західної діаспори у світову культуру. Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2010. Т. 21–22. С. 224–228.
3. Дричак С.В. Особливості функціонування громадських культурно-просвітницьких організацій українців в діаспорі (на прикладі США та Канади). URL: <http://libs.mfknukim.mk.ua/xmlui/handle/123456789/831> (дата звернення: серпень 2018).
4. Євтух В.Б. Українці в Канаді. Київ: Будівельник, 1993. 143 с.
5. Євтух В., Ковальчук О., Попок А., Трошинський В. Українська етнічність поза межами України. Народна творчість та етнографія. 2010. № 4. С. 5–20.
6. Карась Г. Українське музичне діаспорознавство як новий напрям сучасного мистецтвознавства. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки. 2015. Вип. 23. С. 171–174.
7. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття: монографія. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. 1164 с.
8. Кияновська Л. Українська музична культура: навч. посібник. Вид. 2-е, перероб. і доп. Тернопіль: СМТ Астон, 2000. 184 с., нот.
9. Кондрашевська Ю. Національно-культурні здобутки українців Канади. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2015. Вип. 23. С. 204–208.

10. Кривда Н.Ю. Українська діаспора: досвід культури творення: дис. ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.12. КНУТШ. Київ, 2009. 459 с.
11. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. 272 с.
12. Сорокіна О. Огляд історії української еміграції: ґене́за, напрями формування організаційних осередків. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2013. Чис. 13. С. 58–65.
13. Срібна М. Діяльність української діаспори в США та Канаді у др. пол. XX ст. – поч. XXI ст. за матеріалами фондової колекції Національного музею історії України. Американська історія та політика. 2016. № 1. С. 145–151.
14. Чернова К.О. Еволюція української діаспори як соціокультурної системи: дис. ... д-ра соціол. наук: спец. 22.00.04. КНУТШ. Київ, 2008. 414 с.
15. Шульгіна В. Нариси з історії української музичної культури: джерелознавчий пошук: монографія. Київ: ДАКККіМ, 2007. 276 с.

РОЗДІЛ 2 ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94-327 (94)«19»

ЗНАЧЕННЯ СПІВПРАЦІ АВСТРАЛІЇ З РЕГІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ АТР ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ЯК КРАЇНИ «СЕРЕДНЬОЇ СИЛИ»

IMPORTANCE OF AUSTRALIAN COOPERATION WITH THE APR REGIONAL ORGANIZATIONS FOR THE ESTABLISHMENT AS A "MIDDLE-POWER" COUNTRY

Галаджій О.В.,
аспірант

*ДУ «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

Для посилення власних позицій в Азії Австралія обрала шлях налагодження мережі двосторонніх договорів із країнами регіону. Проте через велику територію АТР та її економічний потенціал найкращим варіантом для економічного розвитку стало долучення до роботи регіональних форумів, таких як АСЕАН або АТЕС. Завдяки розширенню співпраці з іншими країнами в межах регіональних організацій, Австралія посилила своє значення в регіоні, спираючись не тільки на двосторонню співпрацю, але й отримуючи свою вигоду з інтересів країн регіону. Австралія використала фактор географічної відокремленості для нарощення достатнього економічного потенціалу, щоб стати однією з найпотужніших економік і членом G-20.

Ключові слова: Австралія, регіональна політика, Азійсько-Тихоокеанський регіон, АСЕН, АТЕС, G-20, Китай, США, економіка, дипломатія, держави «середньої сили».

Для усиления своих позиций в Азии Австралия избрала путь создания сети двусторонних договоров со странами региона. Однако из-за большой территории и экономического потенциала АТР наилучшим вариантом для экономического развития стало участие в региональных форумах, таких как АСЕАН или АТЭС. Благодаря расширению сотрудничества со странами-участниками этих форумов, Австралия увеличила свое значение в регионе, опираясь на интересы многих стран региона. Используя географическое положение, менее чем за полвека Австралия смогла из колонии превратиться в одну из 20 крупнейших экономик мира, став членом G-20.

Ключевые слова: Австралия, региональная политика, Азиатско-Тихоокеанский регион, АСЕН, АТЭС, G-20, Китай, США, экономика, дипломатия, государства «средней силы».

To strengthen its own position in Asia, Australia chose the path of establishing a network of bilateral agreements with the countries of the region. However, the best way for economic development for Australia was the admission to the work of regional forums, such as ASEAN or APEC, because of the great territory and economic potential of the APR. By expanding cooperation with countries in the regional organizations, Australia has increased its importance in the region, relying not only on bilateral cooperation but also on the interests of many countries in these organizations. Given the geographical isolation of Australia, and its economic potential it became possible for the colony to become one of the top-20 economies in the world for less than half a century, becoming a member of the G-20 for a record time.

Key words: Australia, regional policy, Asia-Pacific region, ASEN, APEC, G-20, China, USA, economy, diplomacy, states of "middle power".

Постановка проблеми. У 1970-х рр., як результат невдоволення поразкою у війні у В'єтнамі, в Австралії назріла

криза зовнішньої політики. Уряд пішов на зміну зовнішньополітичної стратегії. На цей час припадає період пошуку

Австралією свого місця на міжнародній арені, а зовнішня політика була зорієнтована на співпрацю зі США та союзниками й активну участь у міжнародних проблемах, проте в результаті було вирішено долучатись до регіональних відносин в Азії.

Інтеграція в АТР була логічним здійсненням зовнішньополітичної стратегії – створення нових відносин з країнами Азії, з якими Австралія раніше мало контактувала. Це дало можливість розширити вплив країни в регіоні АТР й зміцнити власну безпеку. Наприкінці ХХ ст. АТР пережив кілька економічних криз, а велику роль у виході з них зіграли регіональні організації, до яких у тому числі долучилась Австралія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інтеграції Австралії в АТР наприкінці ХХ ст. не розглядалася докладно в українській історіографії. Натомість деякі вчені привертають увагу до участі Австралії в регіональних економічних форумах АСЕАН та АТЕС, або розглядають її в контексті регіональних проблем Азії. Зокрема, частково у своїх дослідженнях ці питання підіймали Б. Гончар, Н. Городня, М. Таран. У російській історіографії Австралія досліджена більш широко. Приміром, проблему Австралії в АТР досліджували В. Архипов, Е. Фіров та А. Рудницький. Найбільше ця тема розроблена в англійських дослідженнях. Зокрема, остання чверть ХХ ст. розглядається як становлення австралійської політики регіоналізму та її формування Австралії як держави «середньої сили».

Формулювання цілей статті. Завданнями публікації є визначення зовнішньополітичної діяльності Австралії, яка забезпечила їй участь у роботі регіональних організацій АТР, а також формування способів взаємодії Австралії в межах цих організацій для посилення впливу в регіоні та здобуття статусу країни G-20.

Виклад основного матеріалу. Інтерес Австралії до співпраці з країнами Азії постійно зростав після Другої світової війни. Проте проблемою залишався

ізоляціонізм Австралії та її орієнтація на співпрацю із США та союзниками. Власна зовнішньополітична політика, яка би спиралася на національні інтереси, а не на інтереси країн Заходу, почалася на початку 1980-х рр.

Особливістю Австралії є її геополітичне положення в Південній частині Тихого океану та розміщення на окремому континенті. Географічна відособленість Австралії дозволяла займатися розвитком економіки та побудовою зовнішньої політики на основі торгово-економічних відносин, безпеку яких гарантують військово-морський флот і повітряні сили.

Австралія отримала можливість надавати послуги та продавати товари, на які був знаний попит у регіоні. Країна надавала значну допомогу в розбудові інфраструктури, експортувала продукцію легкої та хімічної промисловості, харчові товари, вугілля, метали тощо. У регіоні є достатня кількість країн, які обмежені у виробництві цієї продукції (Японія, Південна Корея, Індонезія), тому налагодження відносин із країнами АТР для Австралії розпочиналося саме з торгових відносин.

Першою платформою для більш активної взаємодії з країнами Азії стала Організація Договору Південно-Східної Азії (СЕАТО), заснована 1954 р. Австралією, Францією, Новою Зеландією, Пакистаном, Великою Британією, США, Філіппінами і Таїландом. Початковим етапом створення цілої мережі двосторонніх договорів стало налагодження торгових відносин із країнами АТР. Проте на відміну від участі у СЕАТО, співпраця з АСЕАН із 1967 р. принесла більше користі, давши доступ до співпраці з країнами Південно-Східної Азії. Це дало можливість доступу на нові ринки та створило підґрунтя для налагодження відносин із країнами-членами задля залучення до регіональної політики.

Австралія суттєво укріпила позиції серед країн Південно-Тихоокеанського регіону із заснуванням у 1971 р. Форуму Тихоокеанських островів, до якого уві-

йшли Австралія, Нова Зеландія, Тонго, Західне Самоа, острови Кука, Науру та Фіджі. З 1974 р. Канберра розповсюджувала вплив на Південно-Тихоокеанський регіон через цей форум шляхом втілення перших економічних програм підтримки. Завданням австралійського уряду було здобуття впливу на Фіджі – найбільш заселену тої час країну. Через співпрацю з Фіджі уряд планував розповсюджувати свій вплив на інші островні країни. Протягом 30 р. економіка членів форуму щорічно зростала в середньому на 2,5%. За оцінками економістів, таке зростання забезпечувалось австралійським інвестуванням і збільшувало залежність країн від Австралії.

Тонго, Західне Самоа, острови Кука, Науру та Фіджі входять до регіону Океанії, який називається Меланезією. Це найближча до Австралії територія Океанії, частина з якої колись була під контролем Австралійського Союзу. Відсутність організованих військових сил, за виключенням поліцейських або незначних сил самооборони, разом з економічною залежністю, дали перевагу Австралії – вона забезпечує безпеку країн форуму і опосередковано виступає їхнім представником на міжнародній арені в окремих питаннях.

Спочатку контроль над Меланезією задумувався як частина співпраці Австралії та США, проте за 30 р. Австралія отримала достатню свободу від стратегії США, щоб здійснювати власну політику в цьому мікрорегіоні. Єдина умова – політика не має йти врозріз з інтересами США. В середині 2000-х рр. Австралія вже позиціонує себе як гарант безпеки в Мікронезії. Підтримка цих країн має для Австралії велике значення на регіональних форумах, тому що це економічно найбільш розвинена частина Океанії [1, с. 72–76].

Поразка США у В'єтнамі та економічна криза 1970-х рр. остаточно підштовхнули Австралію до пошуку нових союзників в Азії. За діяльності уряду М. Фрейзера (1975–1983 рр.) стратегічними партнерами цієї країни було проголошено Япо-

нію, Південну Корею та АСЕАН. Планувалося налагодження двосторонніх відносин із країнами організації та спочатку економічне, а потім політичне співробітництво. Для Стратегії національної безпеки пріоритетним було налагодження співпраці з Індією та Китаєм як двома найбільшими країнами регіону. Співпраця передбачалась у сферах торгівлі та розвитку інфраструктури. Серед головних зовнішньополітичних завдань уряду М. Фрейзера визначив також розвиток відносин з іншими країнами АТР [2, с. 5–9].

На початку 1980-х рр. Австралія шукала ринки збуту серед країн-членів АСЕАН, намагаючись у першу чергу інвестувати в їхню інфраструктуру. Протягом 1980–1990-х рр. Австралія мала 68% експорту до країн-членів АСЕАН та приблизно 45% капіталовкладень. Завдяки географічним особливостям самого континенту та масштабному розвитку морської торгівлі, Австралія могла запропонувати багаті здобутки в розбудові інфраструктури.

Протягом 1990-х рр. рівень інвестування Австралії в проекти країн почав зменшуватися на користь збільшення експорту нових товарів, зокрема, пов'язаних з морською торгівлею (морські судна, запчастини), харчовою продукцією, хімічною та легкою промисловістю. Австралія нарощувала співпрацю в межах регіональних форумів.

Вже у 1983 р. Австралія підписала з Новою Зеландією свій перший договір про вільну торгівлю. Між двома країнами була запроваджена система субсидій та зменшено обмеження для руху товарів, зокрема харчової продукції. В 1997 та 2013 рр. до угоди були внесені доповнення, серед яких – зменшення тарифів на експорт товарів легкої промисловості та техніки, що в кінцевому результаті створює між країнами Зону вільної торгівлі [3].

Лейбористський уряд Р. Хоука (1983–1991 рр.) активно здійснював політику, яка збільшувала вплив Австралії на країни регіону. Головним партнером

уряд все ще бачив США, а не країни Азії, проте національні інтереси Австралії були визначені в АТР. Велику роль тут відіграло створення АТЕС у 1989 р. За сприяння Р. Хоука у 1989 році відбулося створення АТЕС, що суттєво полегшило комунікацію Австралії з країнами Азії. Зустрічі урядовців у форматі АТЕС не тільки дозволяли вирішити регіональні проблеми, але й перетворювали Австралію на країну, з інтересами якої треба рахуватись, і яка має певну підтримку завдяки широкій мережі двосторонніх договорів.

Протягом 1980-х рр. частка зовнішньої торгівлі Австралії з країнами АТЕС складала 67% від загальної економічної діяльності, а протягом 90-х рр. зросла до 78%. Основними партнерами Австралії стали Японія, Південна Корея, Гонконг, Китай і Тайвань. Структура торгівлі змінилась – нарощувалися об'єми торгівлі промисловими товарами і сировиною (23% і 60% відповідно). Австралія масово експортує морепродукти, енергоносії, руду, а також морські засоби пересування і техніку для виробництва. Особливо цінним було надання Австралією послуг щодо розвитку комунікацій, оскільки ця країна мала масивний досвід у сфері розвитку інфраструктури в дуже несприятливих географічних умовах [4, с. 15–18].

Проголосивши курс на інтеграцію до азійського економічного простору, Австралія позиціонувала себе як регіональна держава «середньої сили». Акцент на регіональних інтересах супроводжувався суттєвим зменшенням уваги до проблем глобального характеру. Специфічна форма «ізоляціонізму» у військовій сфері знайшла втілення в посиленні спроможності військово-морських сил, зосередженні уваги на проблемах регіональної безпеки та захисту кордонів, насамперед від нелегальної імміграції. Важливим завданням було визнано пошук власної ролі країни в балансі сил у межах АТР та налагодження співпраці з країнами, що мали пропорційний з Австралією потенціал середньої потужності [5, с. 164–171].

Міністр закордонних справ Г. Еванс (1988–1996 рр.) не раз підтверджував прагнення Австралії стати державою «середньої сили». На його думку, це природний спосіб розвитку країн АТР, як і багатостороннє залучення до вирішення проблем регіону. Проте у цього способу є свої плюси та мінуси. Перш за все, дипломатія окремої держави «середньої сили» не є достатньо потужною для забезпечення власних інтересів, проте об'єднана група здатна знайти необхідні компроміси, які задовольнять всіх, і може скласти конкуренцію на міжнародній арені.

Тому феномен держави «середньої сили» для цього регіону є достатньо природним. Навіть США та Китай, які з 1990-х рр. відновили змагання за вплив у регіоні, спиралися в першу чергу на партнерів серед держав «середньої сили» (Японія, Південна Корея, В'єтнам) [6, с. 111–115].

У грудні 1989 р. уряд П. Кітінга (20 грудня 1991 – 11 березня 1996 рр.) прийняв «Білу книгу» і включив інтеграцію Австралії до Азії в національні інтереси. Австралія на той момент вже могла називатися країною «середньої сили» і мала значний вплив у регіоні. Нова стратегія була досить ефективним планом, який передбачав ступені залучення Австралії в регіональні відносини, серед яких перший – розширення мережі економічної співпраці, аби отримувати підтримку з боку інших країн, другий – укладення двосторонніх договорів з економічними партнерами, які розширювали сферу взаємодії, і третій – залучення Австралії до вирішення проблем безпеки через участь у регіональних форумах. Протягом 1990-х рр. Австралія розширила свій вплив на країни Океанії завдяки діяльності в рамках форуму Тихоокеанських островів та участі в регіональних форумах АПЕК та АСЕАН. З моменту створення зони вільної торгівлі АСЕАН (28 січня 1992 р.), Австралія прагнула долучитися до неї, проте не була готова в економічному плані до зменшення власних тарифів і конкуренції з більш дешевими і менш якісними товарами країн-учасниць.

Процес затягнувся до 2009 р., коли Австралія та Нова Зеландія офіційно долучились до Зони вільної торгівлі АСЕАН – Австралія – Нова Зеландія. Учасниками ЗВТ з боку АСЕНА були Камбоджа, Індонезія, В'єтнам, Лаос, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур і Таїланд. Тільки до цього часу уряд Австралії зміг забезпечити достатній рівень відповідності цін, щоб дозволити доступ дешевих товарів країн Південної Азії на власні ринки. Новий договір скасовував митні тарифи на більшість товарів, які були ключовими в торгівлі між Австралією і країнами ПСА. Інвестування Австралії до інфраструктури країн ПСА зіграло значну роль у створенні нової Зони вільної торгівлі. Вплив на інфраструктуру та побудова нових портів та портових містечок у деяких країнах разом зі зменшенням вкладень в інші сфери забезпечило бонуси для Австралії [7].

У 1994 р. Австралія та Нова Зеландія стали членами Регіонального форуму з безпеки АСЕАН (АРФ), що дало Канберрі необхідний поштовх для визнання країною середньої сили і становлення «заступником шерифа АТР» – США. Це дозволило Австралії лобіювати інтереси США, а також ефективно захищати свої власні інтереси. У 2004 р. між країнами АСЕАН та Австралією було підписано декларацію про боротьбу з міжнародним тероризмом, а у 2007 р. складено план дій в її рамках. Це суттєво вплинуло на те, що Австралія стала однією з країн формату взаємодії АСЕН +6 та на підписання з АСЕАН Спільну Декларацію про всезагальне партнерство.

Новий договір включав співпрацю не тільки в питанні протидії тероризму, а й в торговому, культурному та безпековому. Австралія долучалась до роботи з усіх питань у політиці, економіці та культурі. Подальше співробітництво передбачало розширення форуму і розширення кола питань, якими він займався [8].

Ліберальні уряди Австралії з більшою зацікавленістю ставилися до розвитку регіонального партнерства, в той

час як лейбористи в першу чергу зосереджувалися на двосторонній співпраці зі США. Проте К. Радд (прем'єр-міністр 2007–2010 рр.) був не проти участі Австралії у форумі G-20, який вперше відбувся у 2008 р. Зустрічі «Великої двадцятки» почалися з 1999 року як відповідь на економічну кризу в Азії. У них брали участь міністри фінансів, представники центральних та найбільших банків країн-учасниць. З подачі «Великої сімки» до 2008 р. обговорювалась можливість долучення до форуму глави держав країн-учасниць.

У 2008 році на засідання G-20 вперше були запрошені глави держав та урядів країн-учасниць, а до обговорення додали політичні проблеми. Перше засідання G-20 на найвищому рівні пройшло у Вашингтоні в листопаді 2008 р. з ініціативи президентів США Дж. Буша, Франції Н. Саркозі та прем'єр-міністра Британії Г. Брауна.

Саміт підтвердив необхідність реформування основних інститутів Бреттон-Вудса – Міжнародного валютного фонду та Світового банку, і водночас необхідність підвищення їхньої ролі в боротьбі з кризою. Реформування мало полягати в збільшенні представництва країн в управлінні МВФ і Світового Банку, а підвищення їхньої ролі – в збільшенні фондування і спрощення процедур надання допомоги бідним економікам. Для Австралії на той момент це фактично був пік дипломатичних досягнень. Проте діяльність у межах G-20 повністю задовольняла Австралію в плані забезпечення економічної стабільності в АТР, членом якого вона прагнула стати з 1970-х рр. [9].

Висновки. Поразка у В'єтнамській війні, в якій Австралія прийняла участь з майже 50 тисячами солдат, з яких втратила 520 солдат вбитими і 2400 пораненими, викликала політичну кризу, і уряд Австралії з 1970-х рр. був змушений у своїй зовнішній політиці зменшити участь в операціях США до мінімуму, і шукати інше місце в міжнародній політиці. Спосіб забезпечення національних

інтересів Австралія побудувала на взаємодії з країнами АТР. Завдяки особливостям острівного географічного положення та виходячи з господарського потенціалу, Австралія використовувала економічне партнерство для побудови мережі договорів по співпраці у питаннях безпеки, культури, економіки та політики.

У 1980-х рр. уряд Австралії поставив ціллю досягнення потенціалу «середньої потужності» в Стратегії національної безпеки. Вона здійснювалась шляхом розширення економічного партнерства та долучення до роботи регіональних організацій. Австралія стала ініціатором створення організації АТЕС та найпопулярнішим прибічником лібералізації торгівлі та інвестицій у межах АТР.

Аргументуючи середньодержавний статус Австралії в міжнародних відносинах,

урядові кола цієї країни чітко розрізняють економічні, політичні та безпекові інтереси, знаходячи можливості для їх збалансування на основі створення сприятливого міжнародного клімату.

Основним завданням протягом багатьох років для Австралії було налагодження співпраці з АСЕАН та долучення до його діяльності. Співпраця з АСЕАН протягом десятиліть дала можливість створення вигідної для Австралії Зони вільної торгівлі та участь до вирішення регіональних проблем. Наступним кроком стала участь у форумі «Великої двадцятки» – це визнання однією з 20 найбільш потужних економік світу і можливість впливати на способи вирішення не тільки економічних, а й політичних питань на міжнародному рівні, а не тільки на регіональному.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пале С.Е. Роль Австралии в Южнотихоокеанском регионе в 2000-х годах. Юго-Восточная Азия: актуальные проблемы развития. М., Учреждение Российской академии наук Институт востоковедения, 2009. Выпуск 13. С. 71–80.
2. Australian Defence. November 1976. Canberra: Australian Government Publishing services, 1976. 64 p.
3. Australia – New Zealand Closer Economic Relations Trade Agreement / Department of the Foreign Affairs and Trade. URL: <http://dfat.gov.au/trade/agreements/in-force/anzcerta/Pages/australia-new-zealand-closer-economic-relations-trade-agreement.aspx>
4. Архипов В. Австралия: наступление на Азиатские рынки. Азия и Африка. М., 1997. № 5. С. 14–19.
5. Huisken R.H., Thatcher M.C. History as Policy. Framing the debate on the future of Australia's defence policy. Canberra: The Australian National University, 2007. 202 p.
6. Scott. D. Australia as a Middle Power: Ambiguities of Role and Identity. The Journal of Diplomacy and International Relations (New Jersey). Summer – Fall 2013. P. 111–122.
7. Agreement Establishing The Asean-Australia-New Zealand Free Trade Area / Australasian Legal Information Institute. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/2010/1.html>.
8. Joint Declaration on ASEAN-Australia Comprehensive Partnership – ASEAN. URL: http://asean.org/?static_post=joint-declaration-on-asean-australia-comprehensive-partnership.
9. Declaration – Summit On Financial Markets And The World Economy / G20. November 15, 2008. URL: <https://www.g20.org/en/g20/timeline>.

МИЛЛИ МЕДЖЛИС АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ (1991–1996)

MILLI MAJLIS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE FIRST YEARS OF RESTORATION OF STATE INDEPENDENCE (1991–1996)

Зейналова Афаг Билал гызы,
аспирант

*Института истории имени А.А. Бакиханова
Национальной академии наук Азербайджана*

В статье рассматриваются вопросы о восстановлении государственной независимости Азербайджанской Республики и об образовании законодательного органа – Милли Меджлиса (Парламента). Здесь также освещаются важнейшие статьи Конституции Азербайджанской Республики о законодательстве, о принятых Милли Меджлисом законах и положениях, о роли Милли Меджлиса в образовании, развитии и укреплении законности. 12 ноября 1995 года была принята своя Конституция. Согласно закону «О выборах в Милли Меджлис Азербайджанской Республики» депутаты избирались по мажоритарной и пропорциональной избирательных системах. Конституцией Республики предусматривается разделение власти.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, 90-е годы, независимость, Милли Меджлис, Конституция, выборы.

У статті розглядаються питання щодо відновлення державної незалежності Азербайджанської Республіки і про встановлення законодавчого органу – Міллі Меджлісу (Парламенту). Тут також висвітлюються найважливіші статті Конституції Азербайджанської Республіки про законодавство, про прийняті Міллі Меджлісом закони і положення, про роль Міллі Меджлісу в освіті, розвитку та зміцненні законності. 12 листопада 1995 була прийнята своя Конституція. Відповідно до закону «Про вибори в Міллі Меджліс Азербайджанської Республіки» депутати обиралися за мажоритарною і пропорційною виборчих системах. Конституцією Республіки передбачається поділ влади.

Ключові слова: Азербайджанська Республіка, 90-і роки, незалежність, Міллі Меджліс, Конституція, вибори.

The article examines issues of restoring the state independence of the Republic of Azerbaijan and formation of a legislative body, the Milli Mejlis (Parliament). It also highlights the most important articles of the Constitution of the Republic of Azerbaijan on legislation, the laws and regulations adopted by the Milli Majlis, the role of the Milli Majlis in education, development and strengthening of the rule of law. On November 12, 1995, the Constitution was adopted. According to the law "On Elections to the Milli Mejlis of the Republic of Azerbaijan", deputies were elected by majority and proportional electoral system. The Constitution of the Republic provides for the division of power.

Key words: Azerbaijan Republic, 90th years, independence, Milli Majlis, Constitution, elections.

Постановка проблемы. Современная Азербайджанская Республика – это преемник государства, созданного и унаследованного азербайджанским народом в течение тысячелетий от поколения к поколению, на северных землях исторической территории Азербайджана. Общенациональный лидер Гейдар Алиев сказал об этом: «Мы являемся обладателями уникального наследия. Каждый

гражданин Азербайджана, стараясь быть достойным этого наследия, должен с чувством глубокой ответственности подходить как к прошлому, настоящему, так и к будущему нашей страны, обладающей большим историческим прошлым, богатой культурой, высокой нравственностью» [14, с. 40; 11].

Формулировка целей статьи. Цель статьи – рассмотреть вопросы о вос-

становлении государственной независимости Азербайджанской Республики и об образовании законодательного органа – Милли Меджлиса (Парламента).

Изложение основного материала. Как известно, борьба за свободу азербайджанского народа, находившегося в составе Советской империи, получила развитие в конце 80-х годов XX столетия. Советская армия, состоящая из резервных частей (русских и армян), была мобилизована и введена в столицу Азербайджанской ССР – город Баку в начале 90-го года. В результате введения войск в ночь с 19 на 20 января 1990 года в город Баку и южные районы страны было уничтожено мирное население, совершено массовое преступление.

В этот период в Азербайджанской ССР действовал Верховный Совет, состоящий из 360 депутатов (по Конституции 1978 года – 450), он формально выполнял законодательные функции, фактически же играл роль «филиала» Верховного Совета СССР. Законы Азербайджанской ССР принимались на всенародном референдуме, проводимом Верховным Советом Республики или же решением Верховного Совета. Законы СССР на территории Азербайджанской ССР были обязательными [8, с. 26]. Решения, принятые Верховным Советом СССР, также обязательно принимались Верховным Советом Азербайджанской ССР.

Верховный Совет Азербайджанской Республики, основываясь на Декларации о независимости, принятой Национальным Советом 28 мая 1918 года, на ценности демократических принципов и традиций Азербайджанской Республики, руководствуясь Декларацией Верховного Совета Азербайджанской Республики «О восстановлении государственной независимости Азербайджанской Республики» от 30 августа 1991 года, принял Конституционный Акт о независимости [18, с. 10]. 18 октября 1991 года, с принятием Конституционного акта, Азербайджан вновь обрел независимость [10].

Полномочия 360 депутатов Верховного Совета Азербайджанской ССР, избранных в советские годы, в 1991-ом году были переданы Милли Меджлису (Национальному Совету), состоявшему из 50 депутатов.

В 1992–1993 гг. Милли Меджлис (Национальный Совет) принял ряд законов, что явилось серьезным шагом к строительству парламента. С момента создания Милли Меджлис должен был проделать значительную работу в области устранения существующих пробелов в законодательстве страны. Естественно, что основная часть деятельности Милли Меджлиса была связана с законодательством в области государственного строительства. Милли Меджлис 29 ноября 1990 года на начальном этапе своей деятельности, в период народного движения за восстановление государственной независимости Азербайджанской Республики издал указ «Об изменении Государственного флага», который 5 февраля 1991 года был утвержден на первой сессии очередного созыва Верховного Совета [9, с. 25]. Конституционным законом Милли Меджлиса Азербайджанской Республики от 19 января 1993 года были утверждены цветное и черно-белое изображение Государственного герба Азербайджанской Республики. А 23 февраля 1993 года утверждено Положение о Государственном гербе Азербайджанской Республики [9, с. 32]. Решением Милли Меджлиса Азербайджанской Республики от 2 марта 1993 года был утвержден Устав Государственного гимна Азербайджанской Республики [9, с. 40].

В общем, только за 1992–1993 гг. Милли Меджлис провел 103 заседания, принял 139 законов и 392 постановления [2]. В последующие годы парламент более активно принимал участие в деле государственного строительства, как по количеству, так и по качеству принимаемых законов и постановлений.

До парламентских выборов 12 ноября 1995 года Милли Меджлис в стране осуществлял законодательные полномочия.

Восстановив независимость в 1991 году, народ Азербайджана одержал историческую победу. Но, к сожалению, в первые годы независимости – в период роста сепаратистских сил внутри страны, получающих помощь от иностранных государств, в разгаре гражданской войны, хаосе и экономическом спаде, и, с другой стороны, при финансовой, политической и военной помощи Российской Федерации, военной агрессии со стороны Армении – наш народ был поставлен перед угрозой не только потери своей независимости, но и расчленения страны. С возвращением в крайне тяжелых условиях по требованию народа общенационального лидера Гейдара Алиева к власти, его опыт управления, уверенные шаги, предпринятые для укрепления независимости нашего государства, еще раз продемонстрировали его способности как видного политика.

Именно в результате прихода к власти национального лидера Гейдара Алиева внутренняя и внешняя политика нашего государства встала на путь современного развития, были установлены дипломатические отношения со многими зарубежными странами, начали осуществляться комплексные строительные работы, экономические реформы в стране, заложена основа успешной нефтяной стратегии. В период возвращения к власти Гейдара Алиева сформировался новый Милли Меджлис.

Постановлением Милли Меджлиса Азербайджанской Республики от 18 августа 1995 года для проведения выборов в Милли Меджлис была создана Центральная Избирательная Комиссия.

Согласно Закону о выборах все граждане Азербайджанской Республики в возрасте 18 лет и старше имеют право избирать депутатов в Милли Меджлис, граждане в возрасте 25 лет и старше – право быть избранными в Милли Меджлис [3].

12 ноября 1995 года впервые были проведены выборы в Милли Меджлис Азербайджанской Республики. Новые парламентские выборы прошли согласно закону

«О выборах в Милли Меджлис Азербайджанской Республики», принятому 12 августа 1995 года. Численный состав депутатов Милли Меджлиса состоял из 125 депутатов, 100 из них были избраны по мажоритарной, 25 – по пропорциональной избирательной системе.

Парламентские выборы проводились в многопартийном режиме. Для распределения 25 депутатских мандатов в выборах приняли участие 200 кандидатов из 8 политических партий. Из 1094 граждан, желающих стать кандидатами в депутаты Милли Меджлиса по 99 одномандатным избирательным округам, этот показатель снизился до 383 человек согласно закону «О выборах в Милли Меджлис Азербайджанской Республики» [12, с. 3]. Таким образом, на один депутатский мандат в каждом избирательном округе по мажоритарной избирательной системе вели борьбу в среднем 4 человека. На этих выборах 71 депутат был избран в одномандатных округах и 25 депутатов – в многомандатной избирательной системе.

Новый состав Милли Меджлиса (96 депутатов) провел свое первое заседание 24 ноября 1995 года. А 26 ноября по 20 одномандатным избирательным округам состоялось повторное голосование, и было избрано ещё 13 депутатов. 4 февраля 1996 года в 15 избирательных округах были проведены повторные выборы. Новоизбранные 18 депутатов стали членами парламента.

В принятом Законе «О выборах» были определены правила выборов в парламент. 13 851 человек, или 30% членов участковых избирательных комиссий, были представителями политических партий, 9234 человека, или 20% – представителями независимых кандидатов в депутаты [1, с. 41–42].

Согласно сообщению Центральной Избирательной Комиссии, на выборах по многомандатному избирательному округу в Милли Меджлис Азербайджанской Республики приняли участие 3 556 277 избирателей, т.е. 86,05% всех избирателей.

Из 8 политических партий, участвовавших в выборах, только лишь 4 кандидата получили мандат партии. В результате представители 4-х партий были представлены в Милли Меджлисе.

Основы Конституции независимого Азербайджанского государства были приняты на референдуме 12 ноября 1995 года и определены Конституцией Азербайджанской Республики, вступившей в силу 27 ноября 1995 года. Конституция Азербайджанской Республики состоит из преамбулы, 5-ти разделов, 12-ти глав, 158-ми статей и переходных положений [17, с. 92]. Вновь созданная Конституция устанавливает новые правила организации парламента, его полномочия отражены в специальных статьях. Глава 5 раздела 3 Конституции называется «Законодательная власть». Эта глава, состоящая из 18 статей, целиком относится к Милли Меджлису. Согласно статье 81 Конституции законодательную власть в Азербайджанской Республике осуществляет Милли Меджлис Азербайджанской Республики. Избранный на пять лет, состоящий из 125 депутатов, Милли Меджлис является однопалатным парламентом.

Статьи 83–86 Конституции Азербайджанской Республики относятся к общим правилам выборов в Милли Меджлис, статьи 87–91 – к полномочиям и неприкосновенности депутатов, правилам заседаний Милли Меджлиса. Организация работы Милли Меджлиса Азербайджанской Республики закреплена в статье 92. Согласно этой статье, Милли Меджлис Азербайджанской Республики устанавливает порядок своей работы и формирует свои соответствующие органы, в том числе выбирает своего председателя и его заместителей, организует постоянные и другие комиссии, создает Счетную палату. В статье 93, называемой «Акты Милли Меджлиса Азербайджанской Республики», указывается, что Милли Меджлис Азербайджанской Республики по вопросам, относящимся к его ведению, принимает конституционные законы,

законы и постановления. Законы и постановления принимаются в порядке, предусмотренном Конституцией.

В соответствии со статьей 94 Конституции Милли Меджлис определяет общие правила по широкому кругу вопросов. В рамках этих правил исполнительный орган выполняет определенную функцию управления.

Вопросы, непосредственно решаемые Милли Меджлисом, отражены в статье 95. В этой статье Конституции Милли Меджлис уполномочен решать следующие вопросы: организацию работы Милли Меджлиса Азербайджанской Республики; по представлению Президента Азербайджанской Республики – учреждение дипломатических представительств Азербайджанской Республики; административное деление; ратификацию и денонсацию межгосударственных договоров; на основании представления Президента Азербайджанской Республики – утверждение государственного бюджета Азербайджанской Республики и контроль за его исполнением; амнистию; на основании представления Президента Азербайджанской Республики – утверждение военной доктрины Азербайджанской Республики; утверждение в случаях, предусмотренных настоящей Конституцией, указов Президента Азербайджанской Республики; на основании представления Президента Азербайджанской Республики – дача согласия на назначение на должность Премьер-министра Азербайджанской Республики; на основании представления Президента Азербайджанской Республики – дача согласия на назначение на должность и освобождение от должности Генерального прокурора Азербайджанской Республики; на основании представления Президента Азербайджанской Республики – назначение судей Конституционного Суда Азербайджанской Республики, Экономического Суда Азербайджанской Республики; отстранение от должности в порядке импичмента Президента Азербайджанской Республики на основании

представления Конституционного Суда Азербайджанской Республики; на основе представления Президента Азербайджанской Республики – отстранение от должности судей; решение вопроса о доверии Кабинету Министров Азербайджанской Республики; на основе представления Президента Азербайджанской Республики – дача согласия на привлечение Вооруженных Сил Азербайджанской Республики к выполнению задач, не связанных с их назначением; на основании обращения Президента Азербайджанской Республики – дача согласия на объявление войны и заключение мира; назначение референдума, создание Аудиторской палаты.

В первую часть указанной статьи Конституцией могут быть внесены дополнения.

Согласно статье 96 Конституции право законодательной инициативы в Милли Меджлисе Азербайджанской Республики (право вносить на рассмотрение Милли Меджлиса Азербайджанской Республики законопроекты и другие вопросы) принадлежит депутатам Милли Меджлиса Азербайджанской Республики, Президенту Азербайджанской Республики, Верховному Суду Азербайджанской Республики и Али Меджлису Нахчыванской Автономной Республики [7].

Основы статуса депутатов Милли Меджлиса Азербайджанской Республики определяются статьями 4, 82, 83, частями третьей и четвертой статьи 84, статьями 85, 86, 87, частью второй третьего пункта статьи 88, частью первой статьи 96 Конституции Азербайджанской Республики.

Право законодательной инициативы депутата обеспечивается рассмотрением и принятием решений в соответствии с законопроектом или постановлением, представленным им на рассмотрение в Милли Меджлис Азербайджанской Республики, созданием условий для его участия на заседаниях Милли Меджлиса Азербайджанской Республики и его комиссий.

В статьях же 97 и 98 нашли свое отражение правила представления на под-

пись Президенту принятых в Милли Меджлисе законов и их вступление в силу. Таким образом, в статье 97 указывается, что законы представляются Президенту Азербайджанской Республики на подпись в течение 14 дней со дня их принятия. Закон, проект которого объявляется срочным, представляется Президенту Азербайджанской Республики на подпись в течение 24 часов со дня его принятия. Если Президент Азербайджанской Республики возвратит закон, принятый Милли Меджлисом, со своими возражениями, Милли Меджлис повторно рассматривает этот закон. Если президент поднял вопрос о нецелесообразности закона, тогда это предложение ставится на голосование, и если принимается большинством в 63 голоса депутатами Милли Меджлиса, закон считается непринятым [7].

В соответствии с частью второй статьи 110 Конституции, если Милли Меджлис Азербайджанской Республики вновь примет большинством в 95 голосов законы, принятые ранее большинством в 83 голоса и большинством в 83 голоса законы, принятые ранее большинством в 63 голоса, то эти законы вступают в силу после повторного голосования и представляются для подписания Президенту Азербайджанской Республики сроком на 7 дней.

В последней, 98 статье Конституции, относящейся к Милли Меджлису, говорится: если в самом законе и постановлении Милли Меджлиса Азербайджанской Республики не предусмотрен иной порядок, закон и постановление вступают в силу со дня опубликования. Велика роль парламента Азербайджанской Республики в управлении государством, в укреплении нашей независимости. Милли Меджлис как законодательный орган принял важные законы, направленные на создание и усовершенствование правовой базы, осуществляемых в нашей стране реформ, а также выразил свое отношение к событиям, которые могли бы повлиять на судьбу нашего народа и государства.

За время своей деятельности Милли Меджлис Азербайджанской Республики принял важные законы, направленные на развитие экономики, ускорение экономических реформ.

Закон от 29 сентября 1995 года «Государственная Программа приватизации государственной собственности Азербайджанской Республики на 1995–1998 гг.» [5], «О бухгалтерском учете» [1] и др., принятие Милли Меджлисом законов «О Национальном Банке Азербайджанской Республики» и «О банках и банковской деятельности в Азербайджанской Республике» [6] в соответствии с требованиями проводимых в республике экономических реформ, и опираясь на опыт передовых стран, – являются одним из важнейших шагов, предпринятых в направлении формирования двухступенчатой банковской системы в Азербайджане.

Парламентские сессии 1996 года в Азербайджане ознаменовались также принятием экономического закона «О земельной реформе» [15]. В первой половине 1996 года в Милли Меджлисе было принято 89 законов и 48 постановлений. На осенней сессии того же года было обсуждено и принято 69 законопроектов. В постоянных комиссиях после обсуждения Милли Меджлисом было принято 23 законопроекта [4].

Милли Меджлис Азербайджанской Республики принял важные законы для улучшения социального положения населения, регулирования трудовых отношений, а также для урегулирования системы здравоохранения. К ним относятся: закон «О предупреждении инвалидности, о реабилитации инвалидов и социальной защите» от 25 августа 1992 года; о социальной защите «О пенсионном обеспечении граждан» [16]; «О защите здоровья населения» и другие. Милли Меджлис уделял особое внимание определению статуса беженцев и вынужденных переселенцев, осуществлению мер, направленных на улучшение их социальных условий, и принял соответствующие законы. Из 138 документов, принятых Милли Меджлисом на его весенней и внеочередной сессиях в 1997 году, 124 были законами, а 14 – постановлениями [13].

Выводы. Таким образом, Милли Меджлис предпринял крайне важные шаги в создании правовой базы государственности Азербайджанской Республики, фактически принял ряд важных законов, соответствующих его входу в ряды ведущих правовых государств мира. В целом, принятые Милли Меджлисом Азербайджанской Республики законы, постановления и резолюции не уступают законопроектам многих стран мира и охватывают многие сферы жизни страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Allahyarova T., Məmmədov F. Azərbaycanı siyasi partiyalar: seçkidən seçkiyə. Bakı: CBS-PP MMC, 2010. 146 s.
2. «Azərbaycan» qəzeti, 20 may 1993.
3. «Azərbaycan» qəzeti. 9 yanvar 1996.
4. «Azərbaycan» qəzeti, 8 yanvar 1997.
5. Azərbaycan Respublikasında 1995–1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı – 1995-ci il 29 sentyabr tarixli qanun. URL: <http://www.stateproperty.gov.az/?/az/content/235/>.
6. «Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu, 1999-11-19. URL: <http://www.azerigazbank.com/azr/laws.php>.
7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: 1995. 32 s.
8. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası (əsas qanunu). Bakı: 1978. 26 c.
9. Əliyev İ., Məhərrəmov E. Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri. Bakı, Nurlan, 2008. S. 39–53. URL: <http://www.meclis.gov.az/?/az/topcontent/22>.
10. Xalq qəzeti, 1991, 19 oktyabr.
11. Quliyev M. Azərbaycanı dövlət təhlükəsizliyinin təmin olunması ulu öndər Heydər Əliyev ənənələrinə əsaslanır. URL: <https://news.day.az/azerinews/778777.html>.

12. Milli Məclisə seçkilər haqqında qanun. Bakı: 1995.
13. Milli Məclisin yaz sessiyası //Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 31 iyul 1997. № 1.
14. Rzayeva G. Milli-mənəvi dəyərlərimiz millətimizin simasıdır. Vətəndaş cəmiyyəti. Aylıq elmi-nəzəri, metodik jurnal. Bakı: № 5 (80). May 2015. 64 s.
15. «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu. URL: [http://www.dedrx.gov.az/download/ganunvericilik/ganunlar/2000 12 29-53-IIQD.pdf](http://www.dedrx.gov.az/download/ganunvericilik/ganunlar/2000%2012%2029-53-IIQD.pdf)
16. Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında. «Azərbaycan» qəzeti, 23 sentyabr 1992.
17. URL: <http://www.tercume.az/AZERBAIJAN%20DILI/qanun.htm>.
18. URL: <http://www.ryl.az/files/8.pdf>. Azərbaycanın Dövlət Müstəqilliyi.

ФЕНОМЕН «ВЕЛИКОГО БРІГАНТАДЖЖО» В ПЕРШІ РОКИ ПІСЛЯ ОБ'ЄДНАННЯ КОРОЛІВСТВА ІТАЛІЯ

THE PHENOMENON OF "BIG BRIGANTAGE" IN THE FIRST YEARS AFTER THE UNIFICATION OF THE KINGDOM OF ITALY

Михайленко М.Ю.,

*аспірант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Здійснено аналіз феномену поширення на території південних провінцій Королівства Італія в період 1861–1870 рр. масових акцій непокори місцевого населення, яке отримало назву «великого брігантаджжо». Розглянуто вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на його інтенсивність та тривалість. У результаті дослідження показано, що «велике брігантаджжо» за масштабом свого поширення, кількістю залученого до нього місцевого населення та методів боротьби з ним центрального уряду має ознаки громадянського конфлікту – першого після об'єднання Королівства в єдину національну державу.

Ключові слова: Королівство Італія, Королівство Обох Сицилій, «велике брігантаджжо», народне повстання, соціально-економічна ситуація.

В статті проаналізовано феномен розповсюдження на території южних провінцій Королівства Італія в період 1861–1870 гг. массовых акций неповиновения местного населения, которое получило название «большого бригаантаджжо». Рассмотрено влияние внешних и внутренних факторов на его интенсивность и продолжительность. В результате исследования показано, что «большое бригаантаджжо» по масштабу своего распространения, количеству вовлеченного в него местного населения и методов борьбы с ним центрального правительства имеет признаки гражданского конфликта – первого после объединения Королевства Италия в единое национальное государство.

Ключевые слова: Королевство Италия, Королевство Обеих Сицилий, «большое бригаантаджжо», народное восстание, социально-экономическая ситуация.

This research analyses the phenomenon of massive civil unrest that took place in the southern provinces of the Kingdom of Italy in the period from 1861 to 1870, which was called the "big brigantage". The paper describes the impact of external and internal factors on its intensity and duration. The research suggests that in terms of its scale, the share of local population involved and methods of its suppressing by the central government, the "big brigantage" has the characteristics of a civil conflict, the first after the unification of the country into a single nation state.

Key words: Kingdom of Italy, Kingdom of the Two Sicilies, Holy See, civil unrest, socio-economic situation.

Постановка проблеми. 17 березня 1861 р. з проголошенням Віктора Емануїла II королем Королівства Італія завершився перший етап об'єднання Апеннінського півострова в єдину національну державу. Після цього перед керівництвом країни постало надзвичайно серйозне завдання з консолідації новоствореної держави та утримання її від розпаду. Беручи до уваги той факт, що процес об'єднання відбувався шляхом збройної боротьби та призвів до припинення існування декількох

незалежних держав півострова, загроза сепаратизму була більш ніж реальною. У 1859 р. на території півострова існувало 7 державних утворень – Сардинське королівство, Ломбардо-Венеційське королівство, Пармське герцогство, Герцогство Модена і Реджжо, Велике Герцогство Тосканське, Папська держава та Королівство Обох Сицилій. У 1859 р. за підтримки Франції Сардинське королівство розпочало так звану «другу війну за незалежність» проти Австрійської імперії, резуль-

татом якої стала втрата офіційним Віднем Ломбардії. Водночас події на півночі Італії дали поштовх народним повстанням та зміщенню з престолів герцогів Тоскани, Парми і Модени, а також призвели до втрати влади Папою Римським у своїх володіннях у центральній Італії. Шляхом проведення протягом 1860-го року плебісцитів ці території були приєднані до «конституційної монархії Віктора Емануїла II» – саме так було сформульоване питання в бюлетені для голосування. Боротьба, що розгорнулася за Королівство Обох Сицилій, тривала фактично рік – з часу висадки Джузеппе Гарібальді в порту Марсала на острові Сицилія 11 травня 1860 р., а потім 19 серпня того ж року – на материковій частині півострова в Калабрії і до капітуляції 13 лютого 1861 р. м. Гаєта – останнього пристанища Франциска II Бурбона, який після цього був змушений втекти до Рима.

Фактично відразу після створення Королівства Італія до тодішньої столиці країни – м. Турина почала надходити інформація про активізацію на території колишнього Королівства Обох Сицилій так званих «бріганті» – бандитів та масову підтримку їхньої діяльності місцевим населенням. Цей феномен отримав назву «великого брігантаджжо». Такий термін був використаний керівництвом новоствореної держави для того, щоб провести паралелі з попереднім «брігантаджжо» – дією окремих кримінальних угруповань на території Королівства Обох Сицилій, що мало місце ще до процесу об'єднання. Але масштаб та природа цієї проблеми до та після утворення Королівства Італія виявилися незрівнянними. Так, за наявними даними, вже у 1861 р. на території колишнього Королівства Обох Сицилій налічувалось щонайменше 400 так званих банд із загальною чисельністю 80 тис. осіб, 1400 населених пунктів були залучені до цього руху, він охопив на своїй початковій стадії фактично всі південні провінції та Сицилію [1, с. 45].

Феномен «великого брігантаджжо» до цього часу є предметом запеклих дискусій

серед італійських істориків та науковців. Одні з них вважають, що в даному випадку йдеться про масштабний, але звичайний бандитизм, інші – що це справжня перша громадянська війна на території Апеннінського півострова після об'єднання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Хоча тема «великого брігантаджжо» була та продовжує бути предметом досліджень багатьох італійських науковців (Ф. Мольфезе, К. Аліанелло, А. Альтієрі, Дж. ді Фіоре, Дж. Поїдомані та інших), у вітчизняній історичній науці немає ґрунтовних праць, присвячених згаданій тематиці.

Формулювання цілей статті. Метою цього дослідження є всебічний аналіз феномену «великого брігантаджжо» в перші роки після об'єднання Королівства Італія в єдину національну державу, визначення його головних причин та наслідків.

Виклад основного матеріалу. Навесні 1861 р. на півдні Італії стрімко набирає силу протестний рух, до якого залучаються широкі верстви населення – найбідніші селяни, колишні урядовці та військові розформованих збройних сил Королівства Обох Сицилій, клерикальні кола, що зазнавали утисків з боку нової держави, прихильники відновлення Бурбонів на троні. В Неаполі відбувається широкомасштабна маніфестація за реставрацію влади Франциска II. У квітні за звинуваченням у підготовці спроби перевороту заарештовано 600 осіб, серед яких – колишні урядовці та військові Королівства Обох Сицилій. У липні 1861 р. в області Кампанія «вибухає» повстання, що охопило 31 населений пункт, його епіцентром стали Монтефальчіоне та Монтемілетто в провінції Авеліно. Метою «заколоту» було відновлення поваленої влади Бурбонів та Королівства Обох Сицилій на цих територіях. Загроза подальшого поширення цього руху на всю територію південної Італії була більш ніж реальною та вимагала негайного реагування призначеного 16 травня 1861 р. намісника Короля Віктора Емануїла II в неаполітанських провінціях графа Гус-

таво Понца ді Сан Мартіно. Участь у придушенні повстання взяли так званий «Угорський легіон» та Королівська італійська армія, що була створена 4 травня 1861 р. указом Міністра війни Манфредо Фанті та фактично представляла собою колишнє військо Сардинського Королівства. «Угорський легіон» був заснований ще Дж. Гарібальді 16 липня 1860 р. на чолі з його соратником та другом Іштваном Тюрром та спочатку складався з 50 осіб – переважно угорців. Подальша його кількість, за різними джерелами, варіювалася від 500 до 5000 тис. осіб, серед яких були також і представники інших національностей, зокрема британці, французи, поляки, німці. Цей легіон брав активну участь в «експедиції тисячі» Дж. Гарібальді на Сицилії та материковій частині південної Італії. Іштван Тюрр на короткий час навіть був призначений Дж. Гарібальді губернатором Неаполі. «Угорський легіон» проіснував як підрозділ Королівської італійської армії до 1867 р., брав активну участь у боротьбі з «великим брігантаджо» та зарекомендував себе використанням найжорстокіших методів. Зокрема, в результаті придушення повстання в Монтефальчіоні та Монтемілетто було розстріляно, за різними оцінками, від 97 до 150 осіб, включаючи 13-річного хлопчика. З метою уникнути розправи близько 4000 мешканців Монтемілетто залишили місто та сховалися в лісах та горах [2, с. 74].

Події в провінції Авеліно призвели до відставки графа Густаво Понца ді Сан Мартіно з посади намісника в неаполітанських провінціях. На його заміну з надзвичайними повноваженнями в регіон був направлений генерал Енріко Чальдіні. Чисельність наданих у його розпорядження військ дорівнювала 22 тис., однак достатньо швидко їхня кількість була збільшена до 50 тис. Головною метою генерала Е. Чальдіні було взяття під контроль основних транспортних розв'язок та населених пунктів. Протягом липня – вересня 1861 р. на території південної Італії тривали справжні жорстокі

репресії. Найбільш резонансними стали події, що мали місце в селищі Аулетта (область Калабрія), де наприкінці липня 1861 р. було заарештовано 200 мирних жителів, 45 – розстріляно, серед яких лікар та священник, село – вщент спалено [3]. Більшість мешканців Аулетти поповнили лави так званих «бріганті». Аналогічною була доля містечок Понтеландольфо, Казалдуні та Камполаттаро, де 14 серпня 1861 р. від рук Королівської армії загинуло близько 400 цивільних мешканців, самі поселення були повністю зруйновані [4]. Такі методи Е. Чальдіні шокували керівництво новоствореної держави. Крім того, інформація про «звірства», що чиняться на півдні Королівства Італія, почала просочуватися в зарубіжну пресу. Іноземні ЗМІ наводили такі цифри втрат, що мали місце на території колишнього Королівства Обох Сицилій протягом тільки 10 місяців з січня по жовтень 1861 р.: 9860 – розстріляних; 10 604 – поранених; 918 будинків – спалені; 6 поселень – повністю зруйновані; 12 церков – розграбовані; 40 жінок та 60 дітей – вбиті; 13 629 – заарештовані [5, с. 133]. Міжнародний імідж новоствореної держави міг сильно постраждати вже з перших днів її існування, що стало причиною серйозного занепокоєння керівництва країни. Як наслідок, у вересні 1861 р. генерал Е. Чальдіні був зміщений з посади і на його місце призначений генерал Альфонсо Ла Мармора.

Ситуація на півдні країни вимагала консолідації зусиль усіх гілок влади. 2–10 грудня 1861 р. в парламенті Королівства Італія за участі Голови Ради Міністрів, міністра війни та міністра громадських робіт (аналог міністра праці) відбулися спеціальні слухання щодо «ситуації в південних провінціях» та так званого «Римського питання». Під час цих дискусій увагу переважно було зосереджено на проблемі Рима, адже ситуація на півдні країни розглядалася як її похідна. Більшість депутатів були переконані, що без врегулювання ситуації з Святим Престолом, буде важко досягти прогресу

в боротьбі з «брігантаджжо» на півдні. Рим залишався останнім форпостом Папи Римського, який знаходився під захистом французьких військ, більшість території Папської держави була анексована. Саме в Римі знайшов свій притулок опальний Король Обох Сицилій Франциск II. За наявними даними, до Рима прибували «волонтери» із-за кордону, в тому числі із Франції, які потім переправлялися до Неаполя та інших південних провінцій для допомоги повстанцям. На початку парламентських слухань 2 грудня 1861 р. з промовою виступив представник опозиційних лівих сил депутат Джузеппе Феррарі, який напередодні відвідав південь та, зокрема, містечко Понтеландольфо, а також Сицилію. Він був шокований тим, що побачив, і розповів історії окремих жертв насилля, процитувавши слова одного мешканця Понтеландольфо, що «не такою уявляли ми собі італійську свободу» [6, с. 84]. Дж. Феррарі навів також приклади злочинів «бріганті», зазначивши, що тільки в період з червня по листопад 1861 р. ними було зайнято близько 80 населених пунктів [6, с. 83]. У цьому контексті він наголошував на невідповідності заходів, що вживає уряд, серйозності та масштабам проблеми. Інші виступаючи під час зазначених дебатів визначили такі причини поширення на півдні країни збройної протидії місцевого населення новому уряду: глибинні соціальні проблеми, що накопичувалися роками та не мають нічого спільного з політикою (Дж. Массарі); недостатні зусилля нового уряду з метою подолання сильного розчарування мешканців півдня, де «ніхто не вірить у Державу та справедливість», спричиненого, зокрема, невинувато високим фіскальним тиском (А. Брофферіо, Дж. Пізанеллі); розформування новим урядом збройних сил Королівства Обох Сицилій (були найчисельнішими серед держав півострова та налічували близько 100 тис.) та відсутність будь-яких програм реінтеграції колишніх офіцерів до нових структур (Дж. Пізанеллі) [7]. Декілька депутатів, на чолі з представником лівих

сил, вихідцем з південного регіону Калабрія Бенедетто Мусоліно напругу звинуватили Святий Престол і Францію в підтримці «брігантаджжо»: «ця війна ведеться з Рима під тінню французького прапора» [7]. Б. Мусоліно наголосив, що Наполеон III не відмовився від секретної угоди, укладеної ще у 1858 р. в Пломб'єрі (Франція) з тодішнім прем'єр-міністром Сардинського королівства Камілло Кавуром. Домовленість передбачала надання Францією допомоги Турину у військових діях проти Австрійської імперії з метою звільнення областей Ломбардія та Венето; після цього на Апеннінському півострові створюється конфедерація незалежних держав, зокрема, на півдні продовжує існувати Королівство Обох Сицилій на чолі з династією Бурбонів. Такий розвиток подій не ставив би під сумнів вплив Франції на півострові. За переконанням Б. Мусоліно, Наполеон III використовує «брігантаджжо» для того, щоб запобігти консолідації новоствореного королівства. Голова Ради Міністрів королівства Б. Рікасолі у своєму виступі під час слухань виключив бажання Франції реалізувати Пломб'єрську угоду. Таким чином, він намагався уникнути відкритого протистояння з Парижем, чого молода, досить слабка держава не могла собі дозволити. Б. Рікасолі також ухилився від визначення головних причин подальшого поширення феномену «брігантаджжо» на півдні країни та спробував мінімізувати проблему, наголосивши, що «це зло не такого масштабу, щоб хвилюватися» [8]. У свою чергу, міністр громадських робіт У. Перуцці висловив переконання, що «в разі, коли великі землевласники на півдні отримуватимуть більший прибуток, вони будуть у змозі покращити становище селян, що зменшить ворожість останніх по відношенню до господарів та відповідно до уряду» [8]. Необхідно відзначити, що протягом парламентських слухань жодний з депутатів не назвав «земельне питання» серед ключових проблем, що підживлює «брігантаджжо» та сприяє невдоволенню найбідніших верств населення півдня.

Насправді, підтримка селянами півдня на початковому етапі національно-визвольного руху, що охопив Апеннінський півострів, була спричинена сподіваннями на отримання частини державних земель у власність комун (адміністративно-територіальна одиниця королівства) та покращення умов і оплати праці на них. Натомість після об'єднання Королівства Італія ці надії були дуже швидко розвіяні. Новий уряд націоналізував землі, що знаходилися в державній власності Королівства Обох Сицилій, та роздав їх «новим» та «старим» представникам великої буржуазії. Метою такої політики було забезпечити лояльність місцевої еліти до нової влади. Селяни ж не тільки нічого не одержали від падіння династії Бурбонів, але й втратили можливість випасати худобу та робити заготівлі на колишніх державних землях. Таким чином, їхнє і без того складне становище погіршилося ще більше. Це підживлювало ненависть до великих землевласників та нового уряду, реваншистські настрої на території півдня зростали. Парламентські слухання щодо ситуації на території колишнього Королівства Обох Сицилій фактично закінчилися безрезультатно. Уряду було в досить розмитих формулюваннях доручено «вжити ефективних заходів та забезпечити добробут у південних провінціях».

Протягом 1862-го року на півдні країни продовжувалася повномасштабна військова операція. З цією метою кількість збройних сил була збільшена до кінця року до рекордних 120 тис. [1, с. 39]. Усі так звані «війни за незалежність Італії» (перша – 1848–1849 рр., друга – 1859–1860 рр., третя – 1866 р.) обійшлися їй меншими зусиллями. Про серйозність та масштаби поширення феномену «брігантаджо» свідчить той факт, що влітку 1862 р. уряд королівства оголосив «стан облоги» в південних провінціях.

У липні 1862 р. між Римом та Парижем вибухнув дипломатичний скандал, який висвітив справжню роль Франції в подіях на півдні. Брати Ла Гала – вожаки двох банд, що активно діяли на території

області Терра ді Лаворо (наразі поділена на три області Італії – Кампанія, Лаціо та Молізе), а також інші три їхніх соратники були заарештовані префектом Генуї на судні під французьким прапором під час його зупинки в порту цього міста. Вони намагалися залишити територію королівства та дістатися берегів Іспанії, де й отримати притулок. З огляду на статус екстериторіальності морського судна, бандити були доставлені та утримувалися у французькій тюрмі на кордоні з Королівством Італія до того часу, поки не надійшов запит про екстрадицію з боку італійських властей. Спроба надання Францією допомоги очільникам банд підтверджувала її безпосереднє залучення до процесу підтримки «великого брігантаджо».

Необхідність вжиття урядом королівства більш ефективних заходів у подоланні цього феномену підштовхнуло нарешті парламент країни до створення спеціальної комісії з розслідування ситуації в південних провінціях. 16 грудня 1862 р. такий орган був сформований з 9 депутатів на чолі з представником лівих сил, генералом Джузеппе Сірторі. Мандат діяльності комісії передбачав відвідання її членами південних провінцій королівства з метою безпосереднього ознайомлення із ситуацією, визначення політичних та соціальних причин «великого брігантаджо» та представлення на розгляд парламенту і уряду пропозицій щодо шляхів його подолання.

У травні 1863 р. комісія завершила свою роботу, за результатами якої була підготовлена розлога доповідь [9]. Її заслуховування в парламенті тривало декілька днів, і влітку того ж року вона була опублікована в газеті «Іль довере». Автори доповіді наголошували, що соціально-економічні причини є ключовими в поширенні феномену «брігантаджо» на півдні країни та масовій участі в ньому селян. При цьому підкреслювалось, що в провінціях, де відносини між землевласниками та простими робітниками є кращими, «брігантаджо» не набуло

загрозливого характеру. Високий податковий тиск також визначався як негативний фактор для зростання невдоволення місцевого населення, що натомість, на думку авторів доповіді, носило тимчасовий характер. Справжньою причиною невдоволення називалося те, «що люди не відчують, що ними керують і, таким чином, думають, що їх кинули на призволяще». Згідно з висновками комісії, відсутність розвинутої інфраструктури, зокрема доріг, також сприяє «брігантаджо», що «процвітає там, де відсутні будь-які сліди цивілізації». Самі учасники банд були зображені як монстри та канібали, зокрема зазначалося, що вони готові на будь-який злочин – «п'ють кров та їдять чоловічу плоть». Однак в іншій частині доповіді наводилися дані щодо заарештованих 15 квітня 1863 р. в провінції Капітаната 373 представників банд, серед яких 293 були селянами, вимушеними приєднатися до злочинного угруповання у зв'язку з крайньою бідністю. У тексті документу жодним словом не згадувалось про відповідальність нового уряду за соціально-економічну ситуацію, що склалася на півдні. Головними винними були названі «агенти Бурбонів» та представники клерикальних кіл. «Рим є ключовою майстернею «брігантаджо» у всіх сенсах та у всіх відношеннях, моральному і матеріальному: моральному – тому, що «брігантаджо» в південних провінціях постійно та ефективно заохочується; матеріальному – тому, що є бюджет та штаб-квартира для його подальшого експортування», – наголошується в доповіді. Загалом, цей феномен був визначений як імпортований ззовні, а не той, що виник на місцевому підґрунті та спричинений внутрішніми факторами.

За результатами своєї діяльності Комісія не висувала будь-яких пропозицій щодо дій уряду в напрямку покращення соціально-економічної ситуації на півдні. Натомість пропонувалося негайно ухвалити спеціальний закон, спрямований на ужорсточення боротьби з «брігантаджо». 15 серпня 1863 р. парла-

мент країни підтримав так званий «Закон Піка», що отримав свою назву від імені його ініціатора депутата Джузеппе Піка [10]. Закон був презентований як надзвичайний та тимчасовий захід, оскільки його положення суперечили Конституції королівства – Альбертинському статуту 1848 р., згідно з яким усі без виключення громадяни країни були рівними перед законом та мали право на справедливий суд. Натомість «Закон Піка» передбачав створення на півдні військових трибуналів, які повинні були ухвалювати рішення не тільки щодо учасників банд, але і їхніх родичів або тих, хто підтримував рух «брігантаджо». Таким чином, фактично мова йшла про введення поняття «колективної відповідальності» за злочини окремих осіб. Покаранням за «брігантаджо» був розстріл, довічне ув'язнення, висилка на поселення. Тобто Законом була закріплена перевага військових над цивільною адміністрацією на місцях, їхня влада стала безмежною. Журналісти, як італійські, так й іноземні не мали право вільно подорожувати територіями, де проводилась військова операція.

«Закон Піка» також вводив кримінальну відповідальність не тільки проти тих, хто ухилявся від обов'язкової військової служби, але і їхніх родичів. Проблема дезертирства була дуже поширеною на півдні у зв'язку із серйозними вимогами, що висувалися до його провінцій після об'єднання. Протягом тільки 1861–62 рр. було ухвалено 5 законів щодо обов'язкового призиву на військову службу з території колишнього Королівства Обох Сицилій. Зокрема, спочатку мова йшла про 56 тис. осіб, які підлягають призиву, потім почали визначатися окремі категорії чоловіків за роком народження – 1840 р., 1842 р. тощо. Місцеве населення не зазнавало такого тиску під час влади Бурбонів, що почало викликати його невдоволення новим урядом. Крім цього, чутки про можливу війну з Австрійською імперією, вимоги проходити службу далеко від рідної домівки в північних регіонах,

які були зовсім чужими для мешканців півдня, пропаганда священнослужителів та «пробурбонських» сил не сприяли дотриманню військового обов'язку новоявленими громадянами Королівства Італія. Тільки в 1863 р. кількість дезертирів на півдні сягнула 26 тис. осіб, і проти них вирішили застосувати надзвичайні заходи [1, с. 40].

Ще під час опрацювання проекту «Закону Піка» на його адресу лунала жорстка критика, в тому числі з боку окремих парламентаріїв. Зазначалося, що він виправдовуватиме «брудні військові методи», які застосовуються в південних провінціях та носять фактично колоніальний характер. Водночас це не зупинило ухвалення парламентом Закону переважною більшістю – серед 207 голосуючих тільки 33 депутати висловилися проти.

«Закон Піка» був чинним до 31 грудня 1865 р. Його дія була поширена й на Сицилію, де наприкінці 1863 р. був також оголошений «стан облоги». 21 грудня 1863 р. Джузеппе Гарібальді надіслав гнівного листа на адресу голови Палати депутатів Королівства Італія, в якому на знак протесту проти цього відмовився від депутатського мандату.

Протягом 1863–1865 рр. військова операція на чолі з генералом Еміліо Паллавічіні досягла певних успіхів у боротьбі з «великим брігантаджжо» в південних провінціях. Загинули в бою, були розстріляні та арештовані деякі найбільш небезпечні керівники банд – такі як Паскуале Романо, Мікеле Карузо, Карміне Кроччо, Джузеппе Луче та інші.

Завдяки «Закону Піка», станом на 31 грудня 1865 р., було заарештовано та депортовано близько 12 тис. осіб, засуджено 2218. Тільки в 1865 р. смертні вироки винесено 55 особам, засуджено до довічних примусових робіт – 83, примусових робіт на великі терміни – 576, звичайних тюремних ув'язнень – 306 [11, с. 159].

Загалом, питання щодо загальної кількості жертв цього конфлікту, як з боку проурядових сил, так і «заколотників», є найбільш дискусійним в італійській

історіографії. Офіційної статистики з цього приводу немає. Різні італійські історики, базуючись на власних дослідженнях, публікують цифри від 7,5 тис. до 73 тис. Єдині наявні офіційні статистичні дані за період 1862–1865 рр. стосуються загального рівня смертності в провінціях колишнього Королівства Обох Сицилій, що сягав 315 тис. осіб щороку, з яких 163 тис. – чоловіки. Але тут йшлося про смерть людини за будь-яких обставин. Тому зробити однозначні достовірні висновки щодо жертв саме військової операції на півдні країни не уявляється можливим.

Офіційним роком остаточної перемоги над «великим брігантаджжо» вважається 1870 р., коли було скасовано військове становище у всіх південних провінціях.

Аналіз розвитку подій на півдні Королівства Італія в перше десятиліття після об'єднання дозволяє зробити такі **висновки**.

1) «Велике брігантаджжо» за масштабом свого поширення, кількістю залученого до нього місцевого населення та методів боротьби центрального уряду з цим феноменом має ознаки громадянського конфлікту.

2) На такий трагічний розвиток подій на півдні королівства протягом 1861–1870 рр. впливали як зовнішні, так й внутрішні фактори.

3) Безумовною була дестабілізуюча роль Франції та Святого Престолу. Останній боровся за збереження власної держави, більша частина якої була анексована новоствореним Королівством Італія. Офіційний Париж намагався зберегти свій визначальний вплив на Апеннінському півострові та уникнути створення на власному кордоні багатомільйонної держави, об'єднаної під прапором Савойської династії, та з неприхованими амбіціями в Середземномор'ї.

4) Без того важке соціальне-економічне становище південних провінцій королівства суттєво погіршилося внаслідок помилкових рішень новоствореного уряду країни. Збільшення податкового

тиску, «земельне питання», розпуск багаточисельної професійної армії військових та чиновників Королівства Обох Сицилій, надмірне навантаження на регіон у контексті обов'язкової військової служби, відсутність розуміння історичної та ментальної специфіки цих територій і будь-якої розумної політики щодо їхньої реінтеграції – все це підштовхнуло найбільш вразливе населення півдня до протидії центральному уряду.

5) Репресивні методи боротьби з «великим брігантаджо» та загальна втома місцевого населення забезпечили його поступове викорінення та запобігли дезінтеграції новоствореного королівства. Водночас занадто жорстка політика тодішнього уряду по відношенню до півдня, її реальна доцільність та подальші негативні наслідки для розвитку регіону до цього часу є предметом запеклих дебатов в італійському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Poidomani G. *Farel'Italia. Destra e Sinistra (1861-1887)*. Roma: gruppo editoriale s.r.l. Acireale, 2012. 160 p.
2. Monnier M. *Notizie storiche documentate sul brigantaggio nelle provincie napoletane*. Firenze: G. Barbera editore, 1863. 132 p.
3. 30 luglio 1861, Massacro di Auletta. URL: <http://www.vesuviolive.it/cultura-napoletana/158728-30-luglio-1861-massacro-auletta-donne-bambini-anziani-uccisi-litalia-unita/> (дата звернення: 13.08.2018).
4. 1861-2011 Visioni d'Italia. URL: https://www.corriere.it/cultura/speciali/2010/visioni-d-italia/notizie/32-stella-rizzo-pontelandolfo-roghi-400-morti_83544b90-c60e-11df-89af-00144f02aabe.shtml (дата звернення: 09.08.2018).
5. Alianello C. *La conquista del Sud*. Milano: Rusconi libri, 1994. 224 p.
6. Tornata del 2 dicembre 1861. URL: <http://storia.camera.it/regno/lavori/leg08/sed118.pdf> (дата звернення: 23.08.2018).
7. Il brigantaggio nelle discussioni parlamentari (dal 20.11.1861 al 06.08.1863). URL: <http://www.brigantaggio.net/brigantaggio/Storia/Parlamento.htm> (дата звернення: 29.08.2018).
8. Tornata del 6 dicembre 1861. URL: <http://storia.camera.it/regno/lavori/leg08/sed122.pdf> (дата звернення: 15.08.2018).
9. Commissione d'inchiesta sul brigantaggio Relazione stralcio di Giuseppe Massari. URL: <http://www.brigantaggio.net/brigantaggio/Documenti/RelazioneMassari.htm> (дата звернення: 05.07.2018).
10. Legge Pica (testo integrale). URL: <https://santanatolia.it/contributi/cartella-files/sant-anatolia-e-il-regno-delle-due-sicilie-nel-periodo-pre-unitario/legge-pica> (дата звернення: 03.06.2018).
11. Greco L. *Piemontesi, Briganti e Maccaroni*. Napoli: Guida Editore, 1975. 317 p.

ЕВОЛЮЦІЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

EVOLUTION OF THE DIPLOMATIC SERVICE OF THE EUROPEAN UNION

Шамрасва В.М.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин,
міжнародної інформації та безпеки
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Ткаченко Д.Ю.,

*магістрант II курсу
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Спільна зовнішня політика в межах Європейського Союзу має досить багату історію становлення та важливі особливості функціонування. Україна на шляху реалізації політики європейської інтеграції має тісно взаємодіяти з дипломатичною службою ЄС. Дана публікація присвячена аналізу європейської дипломатичної служби, основних етапів її становлення та механізмів функціонування. Матеріали, викладені в роботі, мають сприяти більшому розумінню особливостей вироблення та реалізації зовнішньополітичних рішень у межах спільної зовнішньої політики ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, спільна зовнішня політика та політика безпеки, європейська дипломатія.

Общая внешняя политика в рамках Европейского Союза имеет достаточно богатую историю становления и важные особенности функционирования. Украина на пути реализации политики европейской интеграции должна тесно взаимодействовать с дипломатической службой ЕС. Данная публикация посвящена анализу европейской дипломатической службы, основных этапов ее становления и механизмов функционирования. Материалы, изложенные в работе, должны способствовать большему пониманию особенностей выработки и реализации внешнеполитических решений в рамках общей внешней политики ЕС.

Ключевые слова: Европейский Союз, европейская интеграция, общая внешняя политика и политика безопасности, европейская дипломатия.

The common foreign policy within the framework of the European Union has a very rich history of formation and important features of functioning. Ukraine needs to closely interact with the EU diplomatic service on the way to implementing the European integration policy. This publication is devoted to the analysis of the European diplomatic service, the main stages of its formation and functioning mechanisms. The materials presented in the work should contribute to a greater understanding of the peculiarities of the development and implementation of foreign policy decisions within the framework of the common foreign policy of the EU.

Key words: European Union, European integration, common foreign and security policy, European diplomacy.

Постановка проблеми. Дипломатична служба Європейського Союзу має досить довгу історію створення. Процес її функціонування налічує кілька визначальних особливостей, передусім пов'язаних з поєднанням наднаціональних функцій даного інтеграційного об'єднання та узгодження національних суверенних прав його учасників. Дані фактори впливають

і на розвиток українсько-європейських відносин. Глибоке розуміння механізмів функціонування європейський дипломатії сприятиме підвищенню ефективності діалогу між нашою державою та ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрана авторами проблематика представлена здебільшого в загальних працях, які присвячені проблемам ево-

люції європейської інтеграції, таких як «Право Європейського Союзу» Л. Ентіна. Серед українських науковців слід підкреслити дослідження В. Стрельцова, В. Шамраєвої тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас відчувається брак наукових розвідок, які б обрали предметом аналізу саме еволюцію становлення та розвитку спільної зовнішньої політики ЄС та його дипломатичної служби.

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації стало проведення наукового аналізу історії становлення, структури європейської дипломатичної служби та механізмів функціонування.

Виклад основного матеріалу. Необхідність узгодженого зовнішнього представництва Європейського Співтовариства з'явилася ще в 1951 р. через укладення Паризького договору. Після його підписання першою «цеглиною» стала Служба зовнішніх зносин Європейської Комісії (функціонувати почала 1954 р.). А історію розвитку дипломатичних структур ЄС можна поділити на два основні етапи, перший з яких припадає на відрізок часу з 1950-х до кінця 1990-х рр.

На першому етапі можна говорити лише про втілення Європейськими Співтовариствами економічної дипломатії, оскільки іншого типу дипломатичної роботи ще не існувало. На початку представництва Комісії носили виключно репрезентативний характер, а згодом стали займатися торговельними питаннями.

Другий етап розвитку європейських дипломатичних структур ЄС було розпочато з 1997 р., й він триває по теперішній час. Даний етап пов'язаний із вступом у силу Амстердамського договору та створенням структур СЗППБ.

Початок загальноєвропейському представництву було покладено відкриттям представництв Європейського об'єднання вугілля і сталі (далі – ЄОВС). Тоді ж у межах ЄОВС був створений Вищий керівний орган, у руках якого були зосереджені повноваження щодо прийняття

та виконання обов'язкових рішень, які зачіпають інтереси поєднання в зовнішній торгівлі [5].

Ще в 1952 р. державний секретар США Д. Ештон повідомив Ж. Монне про дипломатичне визнання ЄОВС з боку США. У відповідь було відкрито інформаційне бюро (отримало статус представництва в 1954 р.). Пізніше подібні інформаційні бюро ЄСВС відкрилися в Сантьяго де Чилі та в 1952 р. в Лондоні. Британська місія отримала акредитацію в Брюсселі в 1956 р.

Римський договір 1957 р. передбачив проект п'ятирічного розвитку єродипломатії, реалізація якого була доручена структурі FEROM, що перебувала під управлінням Комісії, а правомочним органом визначення зовнішньої політики стає Рада. Водночас проходить етап розпаду колоніальної системи, і відбувається самостійний процес: у Брюсселі відкриваються дипломатичні місії країн Африки, які здобувають незалежність. До 1963 року було акредитовано 18 таких місій [6].

Наступним кроком у становленні європейської дипломатії стало створення організації – Європейського агентства зі співробітництва (далі – ЕАС), яке отримувало фінансування з бюджету Комісії. Завданням ЕАС стали набір і управління главами місії та їх кадровим складом в асоційованих країнах, а також здійснення технічних функцій. З 1965 р. в асоційованих країнах був відкритий 21 офіс ЕАС для допомоги, що надається в межах Європейського фонду розвитку. До 1973 року в офісах ЕАС працювало вже 320 осіб.

У 1972 р. делегація Комісії стала першим представництвом Європейських співтовариств у Сполучених Штатах Америки. Варто відзначити, що перші місії виконували не дипломатичну роботу, а керувалися обмеженими мандатами, володіли мінімальним політичним профілем і навряд чи витримували будь-яке порівняння з дипломатичними службами країн-учасниць.

Ситуація для Зовнішньої служби стала змінюватися після приєднання Велико-

британії до ЄЕС в 1972 р. та після підписання першої Ломейської конвенції [10] між ЄЕС і 46 державами Африки, Карибського і Тихоокеанського басейнів у 1975 р. Ломейські конвенції, як і раніше, зосереджувалися на питаннях співробітництва в галузі розвитку, торгівлі, регіональної інтеграції та культурної взаємодії. Однак глава місії, який відтепер іменувався делегатом Комісії, наділявся великим представницьким функціоналом.

Водночас розширення дипломатичних контактів Комісії не вичерпувалася тільки Африкою і регіоном Тихого океану. Підписання Європейським Співтовариством серії протоколів у 1975–1977 рр. з вісьмома країнами Півдня і Сходу Середземномор'я відкрило шлях до кооперації і в цьому напрямку. Крім того, для країн Азії і Латинської Америки в 1976 р. ЄС відкрили нову бюджетну лінію розвитку, що призвело до розширення мережі делегацій у цих районах. Як наслідок, перші делегації відкриваються в Бангкоку, Делі, Японії і Каракасі.

Ці місії перебували у віданні генерального директорату Комісії із зовнішніх зв'язків (в ту пору відомим як DG I), але, на відміну від методів роботи місій у регіоні Тихоокеанського басейну, тут було прийнято рішення про застосування більш класичного дипломатичного підходу до їх створення. Даному рішення передував аналіз Комісією діяльності мережі делегацій, який був переданий на вивчення Європейській Раді в 1977 р.

З цього часу делегаціям був потрібний доступ до високого рівня прийняття політичних рішень, а також – дипломатичного захисту. У зв'язку із цим генеральний директорат із зовнішніх зв'язків Комісії вирішив, що перш ніж відкривати місії за допомогою інструменту *accord du siege*, тобто установчого договору, слід домогтися підписання приймаючою стороною угоди про політико-дипломатичний вимір роботи делегацій. Тексти подібних угод базувалися на положеннях Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. [2] і встановлювали

повний дипломатичний статус для глав місій і їхнього персоналу.

До 1980 року, таким чином, було дипломатично закріплено функціонування півсотні делегацій. У 1981 році Комісія прийняла рішення про відкриття першої місії в Австралії. При цьому треба зазначити, що статус місій варіювався. Так, наприклад, делегації, розквартировані в країнах Тихоокеанського басейну, складалися з працівників, залучених на контрактній основі, і мали скромний політичний профіль. У той час як делегація у Вашингтоні була дипломатичною місією з повною акредитацією.

Залишаючись все ще молодогою структурою, мережа місій Комісії страждала від ряду внутрішніх дисбалансів. Уперше їх висвітлив британський дипломат А. Фортеск'ю в представлений Раді в 1982 р. доповіді Комісії з питань зовнішньої компетенції Співтовариств. У доповіді Фортеск'ю вказував на те, що Комісія має власне ядро майбутньої дипломатичної служби, і її зовнішні делегації виконують роботу, яку можна порівняти з функціоналом посольств країн-учасниць. Хоча сфера їхніх компетенцій залишається більш вузькою, ніж у традиційних посольств, вони оперують багатьма інструментами дипломатії: ведуть переговори, здійснюють представницькі функції, вибудовують відносини з урядами країн перебування й офісами міжнародних організацій, проводять і надають у центр політико-економічну аналітику. Але їхнім співробітникам також потрібні еквівалентні з національними дипломатами гарантії кар'єрного зростання, матеріального стимулювання і технічного забезпечення [13].

У 1980-і роки почався новий етап розширення Зовнішньої служби, і акцент тепер робився на відкритті місій у Середземномор'ї, Азії та країнах Латинської Америки. Щодо ж врегулювання статусу представників, за підтримки Європарламенту було вирішено, що в статут про персонал Комісії повинні бути внесені поправки для того, щоб співро-

бітники делегацій відповідали спеціальним вимогам, поширеним у дипломатичному середовищі. Так, персонал ЕАС, який залучався на контрактній основі, перетворювався на посадових осіб Комісії. Дані нововведення були надзвичайно важливі, оскільки офіційні правила, що стосувалися персоналу, не припускали фінансової та матеріальної підтримки для зарубіжних співробітників, на відміну від дипломатів країн-учасниць. Унаслідок вжитих поправок знімалася одна з перешкод для зовнішньої мобільності майбутніх дипломатів ЄС.

Але найголовнішим було те, що делегації тепер грали ключову роль у доведенні політики Співтовариства до приймаючих країн у сферах політичного співробітництва (трансляція унікального політичного та інституційного досвіду ЄС), зовнішньоторговельних відносинах (підтримка переговорників від Комісії і торговий арбітраж), розвитку (реалізація концепцій розвитку і моніторинг їх застосування), сприяння візитам на високому рівні.

До кінця 1980-х світова політична карта піддалася значним змінам. Європа виступила з двома програмами для сприяння режимам незалежних республік Балтії, Південно-Східної та Східної Європи в здійсненні транзиту до економічної реструктуризації та політичних реформ. Стартувала в 1989 році програма «ФАРЕ», призначена для Польщі та Угорщини, що фокусувалася на сході й центрі Європи, водночас програма технічної допомоги «Тасіс» 1991 р. була адаптована під потреби Росії і молодих республік СНД.

Запуск обох програм, які вимагали моніторингу реалізації, та потреба Європи підвищити свою політичну вагу в країнах колишнього соціалістичного блоку, призвели до розширення Зовнішньої служби. На початок 1990-х припадає відкриття делегацій у Чехії, Казахстані, а також повноцінних дипломатичних місій у Молдавії, Білорусі та Україні, країнах колишньої Югославії. А делегації в країнах-кандидатах на вступ набули

більшої політико-дипломатичної ваги, ніж будь-коли раніше. З 1997 р. вони відігравали ключову роль у підготовці країн їхньої акредитації до приєднання до ЄС.

Найважливішим для дипломатії ЄС етапом стало підписання Маастрихтського договору про Європейський Союз у 1993 р., а в особливості – прийняття пунктів про СЗППБ. Договір вносив зміни в порядок здійснення зовнішніх зносин з ЄС, у тому числі Зовнішньої служби Комісії. Зокрема, ст. 20 (нині ст. 35) Маастрихта свідчила, що «дипломатичні і консульські місії держав-членів і делегації Союзу в третіх країнах і на міжнародних конференціях, а також їхні представництва при міжнародних організаціях співпрацюють з метою забезпечити дотримання і виконання прийнятих згідно з цією главою рішень, які визначають позиції і дії Союзу» [3].

Через зростаюче навантаження Зовнішньої служби Брюссель приймає в 1993 р. рішення про заснування нового генерального директорату – DG IA. Цьому управлінню із зовнішніх зв'язків доручалася реалізація завдання щодо підвищення ефективності та узгодженого вибудовування відносин із третіми країнами. Однією з перших новацій DG IA стало створення директорату, відповідального за управління делегаціями та їхнім персоналом, у рівній мірі з підготовкою нових дипломатичних кадрів і технічного оснащення представництв Комісії необхідними людськими і матеріальними ресурсами. З цією метою DG IA знаходилося в постійній взаємодії з Бюро глав делегацій; діяльність даного генерального директорату послужила важливим етапом до створення в майбутньому єдиного зовнішньополітичного відомства ЄС.

Протягом періоду з 1996 по 2003 рр. Зовнішня служба Комісії представляла нові програмні документи у формі щорічних повідомлень, адресованих Раді та Європарламенту. Європейськими парламентаріями у 2000 році було озвучено пропозицію про створення єдиної загальноєвропейської дипломатії [11].

Другий етап у розвитку європейських дипломатичних структур ЄС було розпочато в 1997 р., і пов'язаний він із вступом у силу Амстердамського договору, кристалізацією інститутів СЗППБ. Умовно цей етап триває по теперішній час. Даний етап характеризується, перш за все, тією обставиною, що Комісія, а потім і європейська дипломатична служба, перестають займатися тільки економічними питаннями, і на порядок денний виходить політичне коло завдань (що було реалізовано запровадженням посади Високого представника). Спочатку функції вироблення рішень у зовнішньополітичній сфері виконували трійки держав, головуючі в Європейській раді. З набранням чинності Амстердамського договору деякі повноваження щодо забезпечення єдності представництва ЄС у зовнішніх зносинах були передані Високому представнику із зовнішньої політики і політики безпеки. Поряд із цим взаємодія з міжнародними партнерами з питань, що стосуються загальноєвропейського порядку, проходила під керівництвом Комісії, передусім Комісара із зовнішніх справ [1].

Також на другий етап припадає переважанню взаємодій з країнами Азії, Латинської Америки і Африки: на зміну Ломеській конвенції приходить Угода Котону, підписана 23 червня 2000 р. [8]. Це договір про торгівлю, політичний діалог, міжнародну комерцію та економічну допомогу, що надається ЄС країнам, які колись були бельгійськими, французькими та британськими колоніальними володіннями. Угоди Котону позначили нові стандарти європейської дипломатії, поставивши на чільне місце питання захисту прав людини, гендерної ідентичності і прав жінок, міграції та боротьби з корупцією. Самі принципи співпраці з подачі європейської дипломатії були кардинально трансформовані. По-перше, принцип паритету держав і суверенної рівності був доповнений вимогою до поваги прав людини, демократії та верховенства закону. По-друге, допускалася участь у програмах співпраці не

тільки держав, але й неурядових акторів. По-третє, запроваджувалася обопільна відповідальність. По-четверте, допускалася регіональна диференціація, яка передбачала варіативні форми співпраці в залежності від потреб окремих держав або груп країн. Нарешті, ЄС наділявся правом впливати на ефективність політичного діалогу за допомогою санкцій тиску на країни, які допускають порушення прав людини і принципів демократії. При цьому завдяки поправкам 2005 р. дипломати ЄС можуть вести політичний діалог з усіма партнерами по Котону, а не тільки з тими, хто безпосередньо порушив угоди.

Другий етап можна умовно поділити на період до підписання Лісабонського договору і пост-ліссабонській процес, для якого характерна більша інституціоналізація, і який виділяється створенням централізованих структур євродипломатії. Лісабонський договір підсумував пошук оптимальних структурно-інституціональних трансформацій ЄС, які розпочалися у 2001 р. з пропозицій Комісії «Європа в світі» [7] про оптимізацію стратегічного планування і взаємний зв'язок різних зовнішньополітичних інститутів ЄС.

Лісабонський договір скасував Європейські співтовариства і закріпив за ЄС юридичну правосуб'єктність, провів реорганізацію СЗППБ, реформував статус Високого представника, чітко визначив коло компетенцій ЄС, а також реформував дію правових інструментів узгодження загальноєвропейських рішень, щоб Європа, нарешті, змогла «у питаннях зовнішньої політики говорити одним голосом» [4].

З'явився єдиний орган, відповідальний за всі напрями зовнішньої політики Союзу – Європейська служба зовнішніх дій (ЄСЗД) під керівництвом Високого представника із закордонних справ і політики безпеки, який відтепер головує в Раді міністрів закордонних справ і є віце-головою Комісії. Високого представника призначає Європейська рада кваліфікованою більшістю голосів за зго-

дою Голови Комісії. ЄСЗД функціонально схожа на Генеральний директорат Комісії, а структурно – на традиційний МЗС, але не має юридичних переваг, які впливають з повноважень прийняття рішень обов'язкової юридичної сили [12].

Змінився і статус Голови Європейської Ради. Якщо раніше ротація представників держав ЄС на цій посаді відбувалася кожні 6 місяців, то тепер Голова обирається строком на 5 років за схемою «обрання на 2,5 роки плюс пролонгація на той самий строк». Його головне завдання полягає в координації з Високим представником представляти ЄС на міжнародній арені.

Іншою важливою новацією другого етапу в розвитку європейської дипломатії стало впровадження інституту Спеціального представника ЄС, у віданні яких перебуває врегулювання міжнародних конфліктних ситуацій, а також проведення в життя пріоритетних для Брюсселя напрямків міжнародного співробітництва [9]. На сьогоднішній день ЄС має одинадцять спецпредставників по всьому світу: Афганістані, Косово, Грузії, районі Великих озер, в Африканському союзі, Боснії і Герцеговині, Центральній Азії, Македонії, Молдові, на Південному Кавказі,

Судані та на Близькому Сході. Вони сприяють Верховному представнику із СЗППБ у посиленні європейської присутності на світовій арені, популяризують зовнішню політику ЄС і озвучують його зацікавленість у вирішенні гуманітарних криз.

Висновки. У нинішніх умовах, сформульованих Лісабонським договором, зміни інститутів і багатовимірних методів управління ЄС є складним утворенням. Акторами дипломатичних процесів Союзу виступають як загальноєвропейські структури, які утворюють функціональні дублети один одного, так і держави-учасники та неурядові організації. Сама євродипломатія розподіляється на дипломатію загальноєвропейську і дипломатію внутрішнього європейського типу, і в повній мірі на їхніх взаємозв'язках позначається весь спектр недоліків балансування всього інституційного середовища Європейського Союзу. Саме тому європейська дипломатія має бути у фокусі новітніх досліджень з метою підвищення ефективності взаємодії України з Європейським Союзом, налагодження ефективного діалогу та скорішого просування нашої держави на шляху реалізації євроінтеграційної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Амстердамский договор о внесении изменений в Договор о Европейском союзе, договор об учреждении Европейских сообществ и некоторые связанные с этим акты от 2 октября 1997 г. URL: <http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf>.
2. Венская конвенция о дипломатических сношениях от 18 апреля 1961 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/dip_rel.shtml
3. Договор о Европейском Союзе, Маастрихт, 7 февраля 1992 года. Консолидированный текст. URL: <http://base.garant.ru/2566557/2>.
4. Погорельская С.В. Евросоюз – основные вопросы политической консолидации после принятия Лиссабонского договора. Актуальные проблемы Европы. 2010. № 2. С. 20.
5. Энтин Л.М. Право Европейского Союза. Новый этап эволюции: 2009–2017 годы. М.: Изд-во «Аксиом», 2009. С. 139.
6. Brown W. The European Union and Africa: The Restructuring of North-South Relations. London: I.B. Tauris Publishers, 2002.
7. Communication from the Commission to the European Union. Europe in the World – Some Practical Proposals for Greater Coherence, Effectiveness and Visibility, 8 June 2006. COM. 2006. № 0276.
8. Cotonou Agreement, 23 June 2000. URL: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:22000A1215\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:22000A1215(01)).
9. Grevi G. The EU Special Representatives. Paris: Institute for Security Studies of the European Union, 2007.
10. Laaksonen K., Mäki-Fränki P., Virolainen M. Lomé Convention, Agriculture and Trade Relations between the EU and the ACP Countries in 1975-2000. Working Paper. 2000. № 6 (20).

11. Smith M., Keukeleire S., Vanhoonacker S. The Diplomatic System of the European Union: Evolution, Change and Challenges. London: Routledge, 2015. P. 44.
12. Van Vooren B. A Legal-Institutional Perspective on the European External Action Service. Common Market Law Review. 2011. P. 501.
13. Zaiotti R. Cultures of Border Control: Schengen and the Evolution of European Frontiers. Chicago: University of Chicago Press, 2011. P. 77.

«НОВІ ЛІВІ» В КОНТЕКСТІ КОНТРКУЛЬТУРИ У США В 60-Х РОКАХ ХХ СТ.

"NEW LEFT" IN THE CONTEXT OF COUNTERCULTURE IN THE UNITED STATES IN THE 60S OF THE 20-TH CENTURY

Шафраньош О.І.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті розглянуті особливості становлення концептуальної основи «нового лівого» руху в західній політичній думці 50–60-х років ХХ століття. Розглядається питання відмінності між ідейними напрямками «нового лівого» руху та традиційних лівих. Також аналізується співвідношення «нового лівого» руху з американською контркультурою у 60-х роках ХХ століття. На думку автора, «новий лівий» рух є невід'ємною складовою частиною контркультури 60-х років, поряд з її соціальними та культурними напрямками.

Ключові слова: «новий лівий» рух, контркультура, 60-ті, неомарксизм, суспільно-політичний рух.

В статье рассмотрены особенности становления концептуальной основы «нового левого» движения в западной политической мысли 50-60-х годов ХХ века. Рассматривается вопрос различия между идейными направлениями движения «новых левых» и традиционных левых. Также анализируется соотношение «нового левого» движения с американской контркультурой в 60-х годах ХХ века. По мнению автора, «новые левые» являются неотъемлемой составной частью контркультуры 60-х годов, наряду с ее социальными и культурными направлениями.

Ключевые слова: движение «новых левых», контркультура, 60-е, неомарксизм, общественно-политическое движение.

The article considers the peculiarities of the conceptual basis of the "new left" movement in the Western political science of the 1950s and 1960s. Here we are discussing about the difference between ideological directions of the "new left" movement and the traditional left. Also, the interrelation of the "new left" movement with the American counter-culture in the 60's of the 20th century is analyzed. According to the author, the "new left" movement is an integral part of the counterculture of the 1960s, along with its social and cultural trends.

Key words: "new left" movement, counterculture, sixties, neo-Marxism, socio-political movement.

Постановка проблеми. У даній статті ми спробуємо розглянути вузьку ділянку суспільно-політичної думки, що стосується генези філософсько-політичної течії «нових лівих», та її включення до контркультурного проекту в 60-х роках ХХ століття у США. Незважаючи на те, що рух контркультури часто пов'язується тільки з мистецьким та культурним протестом проти пануючих соціокультурних цінностей, у ньому значне місце посідає суспільно-політичний напрям, який був виражений «новим лівим» рухом. Тому ми вважаємо, що «новий лівий» рух є частиною політичної контркультури в США

та, загалом, країнах Заходу в 60-х роках ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з даної проблематики активно ведуться в сучасній західній соціальній та політичній науці, зокрема, важливими є роботи Е. Хіза та Ч. Поттера, С. Бранда, Д. Белграда, в яких поданий аналіз розвитку, становлення контркультури в США. На пострадянському просторі варто відмітити роботи А. Керві, Т. Щепанської, М. Султанової, Г. Кнабе та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвя-

чується стаття. Щодо українських дослідників, то безперечно цікавими та вартими уваги є дослідження А. Мінаєва, які стосуються молодіжного руху в США та Європі в другій половині 60-х років XX століття. Але, на жаль, можемо констатувати, що в українській політичній науці поки що вкрай мало публікацій, які б стосувалися тематики контркультури.

Формулювання цілей статті. Мета даної публікації – прояснити співвідношення між «новим лівим» рухом та контркультурою, дослідити генезу «нового лівого» руху. Серед дослідницьких завдань ми також вважаємо доцільним проаналізувати відмінність поглядів «нових лівих» від традиційних лівих ідейних концепцій, прояснити проблематику виникнення терміну «нові ліві».

Виклад основного матеріалу. Важливою суспільно-політичною складовою частиною контркультури став «новий лівий» рух, діяльність якого розгорнулася з початку 60-х років XX століття у США. Ідейною базою, на якій постав «новий лівий» рух, стали роботи вчених «Франкфуртської школи», також у процесі його становлення важливими були погляди французьких філософів-екзистенціалістів, зокрема, Ж.П. Сартра, американського соціолога Чарльза Міллса, Вільгельма Райха та інших. Також у побудову ідей руху «нових лівих» внесли вклад такі теоретики та практики в боротьбі за деколонізацію країн третього світу, як Франц Фанон. Певний ідейний вплив на становлення «нових лівих» спричинив французький структуралізм, а також теоретичні концепції маоїзму і троцькізму.

Етимологію терміна «нові ліві» можна прослідкувати від назви британського науково-теоретичного журналу «New Left Review» (заснований у 1960 році), в якому публікувалися статті тогочасних неомарксистів, які з певних причин відійшли від традиційної марксистської доктрини. Також термін зустрічається в «Листі до «нових лівих» Ч. Міллса, опублікованому в «New Left Review» того ж 1960 року.

Таким чином, термін з початку 60-х років XX століття став уживаний у соціальній та політичній науці, визначав собою нову ідейну базу, її прихильників, погляди яких пішли врозріз із традиційною марксистською доктриною західних комуністичних партій, а назва виділяла «нових лівих», на противагу «старим», традиційним лівим рухам та партіям.

Щодо генези терміну «нові ліві», то англійський соціолог, один із представників «нового лівого» руху Стюарт Холл зазначає, що «новий лівий» рух в Європі розпочинається з другої половини 50-х років XX століття як пошук «третього шляху» між домінуючими тенденціями в лівих політичних силах – між сталінізмом та соціал-демократичним рухом. «Ми запозичили цю фразу в 1950-х роках з руху, відомого як «nouvelle gauche», незалежної тенденції у французькій політиці, пов'язаної з щотижневою газетою France Observateur та її редактором Клодом Бурде. Він, будучи провідною фігурою французького Опору, уособлював спробу після війни відкрити «третій шлях» в європейській політиці, незалежний від двох домінуючих лівих позицій сталінізму і соціал-демократії, за межами блоків військових сил НАТО і Варшавського договору, що виступав проти як американської, так і радянської присутності в Європі» [1].

Використовуючи як базу марксистську критичну теорію, «нові ліві» поставилися до неї досить вільно, залучаючи до своїх ідейних концепцій цілу низку інших напрямів – від елементів фрейдизму до радикального лібералізму. Через це вони зазнали значної критики від представників традиційного марксизму, які визначали їх як «лівацький» напрям, який свідчить про безпосередню кризу західного суспільства та інтелектуальної думки. «Нові ліві», у свою чергу, критикували представників традиційного марксизму за надмірну догматичність та невідповідність їхньої критичної теорії реаліям середини XX століття.

На формування ідейних позицій, характерних для «нового лівого» руху, вплинула ідея Г. Маркузе про втрату революційної ролі робітничим класом, який включається в соціально-політичну систему, а його місце посідають соціальні аутсайтери – люмпен-пролетаріат, представники національних меншин, безробітні, радикальне студентство, інтелігенція. У глобальному вимірі агентами революційних змін є країни третього світу, які борються проти колоніалізму як з боку капіталістичного, так і соціалістичного світу.

Також вагомою для «нових лівих» стала теза про втрату революційної ролі лівими політичними партіями, які також є включеними в існуючу політичну систему. Тому новим рухом розглядалася сфера боротьби поза парламентською системою, без прив'язки до політичних партій. Акцент на непарламентських формах політичної боротьби пізніше привів до гарячих дискусій у «новому лівому» русі та перехід частини його учасників до форм збройної, терористичної боротьби.

Серед напрямів контркультури 60-х років ХХ століття «нові ліві» посідають особливе місце, оскільки їхня діяльність, на відміну від субкультур бітників чи хіпі, мала більш структурований характер, з безпосередньою артикуляцією політичних пропозицій та вимог. Про це свідчать програмні документи американських «нових лівих», зокрема «Порт-Гуронська декларація», акції прямої дії «нових лівих», пов'язаних, зокрема, з «Free Speech Movement», іншими видами протесту. Якщо для субкультур бітників, хіпі, політичний напрям був лише однією з форм їхньої діяльності, передусім орієнтованої на культурний, соціальний простір, то «нові ліві» від початку позиціювали себе переважно як політичний рух. Але оскільки до формування традиційних політичних партій та участі в політичному житті «нові ліві» ставилися негативно, то основною формою їхнього об'єднання стали громадські організації та рухи, передусім організація «Студенти

за демократичне суспільство», яка виникла у США в 1960 році.

Також слід зауважити, що попри організаційну оформленість, рух акцентував увагу на плюралізмі поглядів, у зв'язку з чим була відсутня доктринальна, ідеологічна диктатура однієї, «правильної» лінії. Цей фактор свідчив про демократизм у середовищі руху, але, з іншого боку, надав широку можливість для створення значної кількості фракційних груп, часто з кардинально різними цілями та методами діяльності, що, врешті-решт, призвело до розколу та занепаду руху в 70-х роках ХХ століття.

На генезу «нових лівих» справили значний вплив погляди Чарльза Райта Міллса, (1916–1962), американського соціолога, автора книги «Володарююча еліта». Міллс був послідовником німецьких дослідників М. Вебера і К. Манхейма, зазнав значного впливу ідей К. Маркса, вважав доцільною його методологію, проте дотримувався погляду про «старіння» марксистської теорії.

Дослідник зазначав, що зміни етапів історичного розвитку неминуче супроводжуються кризою основоположних цінностей західної культури, кризою самої ідеї прогресу, що досягається шляхом розуму, віри в науку як втілення добра, впевненості в силі всезагального навчання і його політичного значення для демократії. Більше того, як вважав Міллс, зазнали фіаско ідеали, засновані на думці про нерозривний причинно-наслідковий зв'язок між розумом і свободою. Суспільний устрій США Міллс визначає як «військовий капіталізм», що спирається на приватні корпорації при пануванні фінансових «тузів» і верхівки бюрократії.

Основні наукові роботи Ч. Міллса присвячені проблемі розподілу влади і соціальної стратифікації в американському суспільстві. Поняттю «правлячий, пануючий клас» він протиставляв поняття «володарююча еліта», розглядаючи її як соціальну групу, що складається з промислової, політичної і військової верхівки. Головну соціальну небезпеку

Міллс бачив у зростаючій «раціональності без розуму», тобто у використанні «володарюючою елітою» раціональних засобів, що розробляються вченими для досягнення ірраціональної мети.

У статті «Про знання і владу» (1955 р.) Міллс будує «золотий вік» американської демократії, період заснування США, коли Джордж Вашингтон читав «Листи» Вольтера і трактати Локка, і протиставляє йому сучасність 50-х років XX століття, в якій президент США Ейзенхауер читає детективи і ковбойські історії. Проблема знання і влади для Міллса «складається і завжди полягала у відношенні людей знання і людей влади», а в Америці середини XX століття «знання і влада аж ніяк не йдуть рука об руку в правлячих колах; а коли люди знання все ж стикаються з могутніми людьми, вони виступають для них не рівними партнерами, але найманими працівниками» [2, с. 17].

Надії на гуманізацію суспільства Міллс пов'язував з інтелігенцією, яка здатна володіти «соціологічною уявою», тобто властивістю розуміти процеси, що відбуваються в суспільстві. Також, подібно представникам «франкфуртської школи», він висунув тезу про втрату робітничим класом західних країн своєї історичної ролі та ідею про висунення інтелігенції як самостійної політичної сили, що має прийти йому на зміну.

В цьому ракурсі важливою видається позиція Міллса щодо культурної політики, яку самостійно можуть формувати інтелектуали, не будучи «під ковпаком» політичних чи бізнесових кіл істеблішменту. Вчений вводить термін «апарат культури», під яким він розглядає «всі організації та середовища, в яких ведеться художня, інтелектуальна і наукова робота, в яких виробляються та поширюються розваги та інформація» [2, с. 204].

Важливість «апарату культури» полягає в побудові символічної картини світу, яка подається як «реальність» для суспільства. Важливість цієї сфери для інституційних політичних та бізнесових еліт, їхній інтерес визначають і напря-

мок, в якому працює «апарат культури». «Інтелектуали встановлювали стандарти і намічали цілі. Після цього вони шукали навколо інші групи, кола, прошарки, які могли б їх реалізувати. Чи не час нам реалізувати ці цілі самим?» – резюмує Ч. Міллс [2, с. 221].

У роботах Міллса, які з'явилися у 50-х роках XX століття, висловлюється скепсис до існуючих соціальних рухів як можливих агентів радикальних змін. Але слід констатувати, що в «Листах до нових лівих» він передбачив та здійснив вплив на процес становлення «нового лівого» руху, що яскраво проявив себе в 60-х роках XX століття. Він зробив значний вплив на ідеї організації «Студенти за демократичне суспільство» (СДС), магістерська робота Тома Хейдена, одного з лідерів організації, стосувалася вивчення наукової спадщини Ч.Р. Міллса. «Американські «нові ліві», з одного боку, були живим підтвердженням ідеї Міллса про стратегічне становище «апарату культури» і склалися в основному зі студентів та молодих радикалів. Окупації університетів студентами в 1960-х роках були буквально втіленням призову Міллса відвоювати «апарат культури», подолати відчуження між культурними виробниками і засобами виробництва та поширення культури. З іншого боку, нові ліві відповідали критеріям радикальної публіки Міллса: в їхньому середовищі обговорювалися альтернативи національного політичного курсу, і вони мали достатній політичний вплив, щоб змінити цей курс», – зазначає Ілля Матвеев [3].

У цьому аспекті актуальною є діяльність усієї контркультури 50–70-х років XX століття, адже створення нових сенсів, творчість бітників, активізм хіпі, мистецтво та контркультурна діяльність розглядалися «новими лівими» й з точки зору побудови нового «апарату культури».

Щодо причин появи руху нових лівих на початку 60-х років XX століття, в науковій літературі є декілька підходів, які виходять із соціально-психологічних, економічних та інших причин.

Герберт Маркузе, полемізуючи із західнонімецьким письменником Гансом Етценбергом, зазначав, що поява «нових лівих» зумовлена не економічними, а передусім соціально-психологічними причинами. На думку Маркузе, в соціальному плані для «нових лівих» характерними є певні маргіналії, тобто бажання опиратися на такі «периферійні» прошарки суспільства, як молодь, декласовані елементи, представники «кольорової» меншості населення, які приймають на себе подвійний гніт у суспільстві. У психологічному ж плані типовою рисою є протест проти держави та її інститутів, що сприяє відчуженню, проти різноманітних «авторитетів», буржуазного способу життя та моралі.

Як зазначає Г.С. Кнабе, один із законів демографії полягає в тому, що після спустошливих війн і катастроф народжуваність різко підвищується. Хвиля післявоєнної народжуваності в Європі і США була надзвичайно високою, і на рубежі 1950–60-х років незвично велика частина суспільства складалася з молоді віком 13–19 років. Сукупність обставин сприяла їх об'єднанню в самостійну суспільну, духовну силу. Їх об'єднувало розчарування в організовано-колективістських цінностях довоєнної епохи, у відповідних їм моральних нормах, носіями яких були батьки. «Молодь об'єднувало очікування демократизації життя, простоти, свободи і рівності, обіцяних урядами в ході боротьби проти гітлерівського тоталітаризму, які тепер не поспішали платити по векселях» [4].

У молоді було бажання вирватися за межі етики отриманих «зверху», нічим, на їхню думку, не обґрунтованих директив і заборон, вирватися за межі культури, монополізованої і регульованої державою, вернути етиці й культурі прямий, безпосередній людський зміст.

Н.П. Кнехт говорить, що як один з чинників, що вплинули на зростання «нового лівого» руху, можна розглядати і ціннісний поворот, що намітився в цей період у суспільній свідомості

розвинених західних країн, переорієнтація з цінностей виживання і матеріального достатку на цінності ліберальні, антропоцентричні, цінності емансипації і самовираження. Ці цінності самореалізації припускають орієнтацію на особову зацікавленість у тій або іншій сфері діяльності, увагу до неформального спілкування, прагнення до саморозвитку. Така переорієнтація веде до зміни традиційного відношення до сім'ї, освіти і, врешті-решт, до зміни владних відносин у всіх сферах суспільства [4].

Крім того, молоде покоління американців бачило невідповідність проголошених демократичних ідеалів існуючому стану речей. Про це йдеться в Порт-Гуронській заяві – головному програмному документі американських «нових лівих». Особливо це стосувалося зневажливого, расистського ставлення до афроамериканців, яке існувало в США, особливо в південних штатах. Як наслідок, у США великий розмах у 60-х роках XX століття набуває рух за громадянські права, в якому активну участь взяли і «нові ліві». «Каталізатором» розгортання руху «нових лівих» виступила війна у В'єтнамі. Вона торкнулася безпосередньо американської молоді, оскільки на той час у США ще існувала загальна військова повинність. Війна викликала обурення не тільки тому, що в її ході загинули сотні тисяч людей, але й тому, що уряд США здійснював воєнні дії, аргументуючи це потребою захисту демократії.

Також виникнення «нових лівих» пов'язане з розчаруванням діяльністю традиційних лівих сил в Європі та Америці, а також з реальною практикою встановлення «справедливого» соціалістичного суспільства, практикою тоталітарного, репресивного сталінізму в СРСР та країнах Центрально-Східної Європи. Слід зазначити, що для багатьох представників лівих партій Європи 50-х років XX століття і значної кількості західних інтелектуалів сприйняття сталінізму було позитивним, політика радянського уряду мала значну підтримку.

Розуміння того, що реалізація соціалізму в СРСР та Центрально-Східній Європі ведеться шляхом установлення тотального контролю над суспільним та особистим життям, фізичним знищенням «інакомислячих», національно-визвольних рухів, розпочинається лише в середині – другій половині 50-х років ХХ століття. Показовим є той факт, що всесвітньовідомий польський поет, письменник Чеслав Мілош, видаючи в 1953 році збірник есеїв «Поневолений розум», в якій західний читач зміг ознайомитися з реальним станом насадження тоталітарного соціалізму в Польщі, зіткнувся зі значною хвилею критики із середовища відомих лівих інтелектуалів. «Те, що діється в Росії і залежних від неї країнах, це своєрідне божевілья. Не виключено, навіть цілком можливо, що Росія зможе нав'язати своє безумство всьому світу, і що людство прийде до тями лише через двісті чи триста років», – пише Мілош у «Поневоленому розумі» [5, с. 86].

Стюарт Холл зазначає, що на появу перших «нових лівих» у 1956 році вплив справили дві події – придушення угорської революції радянськими танками та вторгнення англійців і французів у зону Суецького каналу. «Ці дві події, драматичний вплив яких посилювався через те, що вони відбулися протягом декількох днів одна від одної, викрили насильство й агресію, приховані у двох системах, які в той час домінували в політичному житті – західному імперіалізмі і сталінізмі, та відправили ударну хвилю через весь політичний світ. У більш глибокому розумінні вони визначили для людей того покоління кордони і межі допустимого в політиці. Соціалісти після «Угорщини», як нам здалося, повинні нести у своїх серцях почуття трагедії від того виродження, яке відбулося в лівому русі, від російської революції до сталінізму <...> «Угорщина» поклала кінець певної соціалістичної невинності. З іншого боку, «Суец» підкреслив величезну помилку тих, що вважали, що вихід союзників

з декількох колишніх колоній обов'язково означав «кінець імперіалізму», або що реальні завоювання держави загального добробуту і розширення матеріального достатку означало завершення нерівності й експлуатації» [1].

Важливо наголосити, що активний розвиток «нового лівого» руху в США розпочинається з початку 60-х років ХХ століття та пов'язаний з діяльністю організації «Студенти за демократичне суспільство», СДС (англ. Students for Democratic Society, SDS). Надзвичайно важливим етапом у становленні СДС було ухвалення в 1962 році Порт-Гуронської заяви, яка стала маніфестом організації. Цей важливий документ виразив віру організації в дієвість партиципаторної демократії, в те, що соціальні реформи, які повинні розпочатися в американському суспільстві, повинні початися з активної ініціативи студентів, а також було дано визначення терміну «нові ліві». СДС розглядала себе не як єдину організацію зі своєю специфікою, але як частину більшого руху, який сподівався перетворити суспільство через формування нових і реформування старих державних інституцій. У заяві зазначалося, що політика США не відповідає своїм засадничим демократичним ідеалам, що апатія до політики оволоділа масами. Ідеал майбутнього політичного устрою організація бачила в реалізації принципів партиципаторної демократії, яка б передбачала ухвалення рішень прямою участю всіх громадян, а політика стала би шляхом до подолання ізоляції людей, допомагаючи їм знайти зміст в особистому житті. Іншими словами, партиципаторна демократія і політика, взагалі, повинні побудувати нове суспільство, сприяти здійсненню реальних рішень до соціальних та економічних проблем так ефективно і розумно, як це тільки можливо.

На думку СДС, Сполучені Штати не справилися з вирішенням тих нагальних проблем, які були перед ними поставлені. Декларуючи свою вірність принципам демократії і правам людини, кра-

їна насправді здійснювала грабіжницьку політику як відносно власних громадян, так і відносно решти світу. Політика, що сприяла ізоляції окремих індивідів і груп, поділу людей на основі класової або расової ознаки, не мала нічого спільного з реальним вирішенням численних проблем, з якими дійсно стикалося американське суспільство.

Висновки. Узагальнюючи, слід зазначити, що «новий лівий» рух є складовою частиною контркультури 50–70-х років XX століття, напрямом, який найбільш чітко зміг артикулювати власні політичні цілі та вимоги. Його виникнення пов'язується з пошуком нового шляху розвитку лівої ідеї, відкидаючи практику традиційних марксистських та соціал-демократичних

партій та рухів, які включені в існуючу суспільно-політичну систему та, на думку «нових лівих», не можуть бути агентами якісних змін. Критика «нових лівих» стосувалася як американського лібералізму, так і радянського соціалізму, вважаючи їх породженням того ж самого індустріального суспільства, яке у своїй основі прагне тоталітарності. Спираючись на теоретичні роботи науковців Франкфуртської школи, передусім Г. Маркузе, а також Ч. Мілса, «нові ліві» визначали, що революційна роль від пролетаріату переходить до соціальних аутсайдерів – люмпен-пролетаріату, представників етнічних меншин, країн третього світу, що борються проти колоніалізму, а також митців, студентів та інтелектуалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Hall S. Life and Times of the first New Left. URL: <https://newleftreview.org/II/61/stuart-hall-life-and-times-of-the-first-new-left> (last accessed: 02.06.2018).
2. Summers J.H. The Politics of Truth: Selected Writings of C. Wright Mills. New York: Oxford University Press, 2008. 296 p.
3. Матвеев И. Чарльз Райт Миллс: дилемма публичного интеллектуала. URL: http://magazines.russ.ru/nz/2014/2/9m.html#_ftnref35 (last accessed: 02.06.2018).
4. Кнабе Г.С. Рок-музыка и рок-среда как формы контркультуры. URL: http://ec-dejavu.ru/m-2/Rock_music.html (дата звернення: 02.06.2018).
5. Мілош Ч. Поневолений розум. Мюнхен: Сучасність, 1985. 264 с.

РОЗДІЛ 3

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 94:271.2(470.67)

А. БАКИХАНОВ О ВАЖНОСТИ АНАЛИЗА ИСТОРИИ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ПО ПЕРВОИСТОЧНИКАМ

A. BAKIKHANOV ON THE IMPORTANCE OF ANALYSIS OF THE HISTORY OF SOCIAL DEVELOPMENT BASED ON ORIGINAL SOURCES

Аслан Княз Ильяс оглы,
*кандидат педагогических наук, доцент,
Бакинский государственный университет*

Рзаева Захида Тофик кызы,
*кандидат исторических наук, доцент,
Бакинский государственный университет*

Аббаскулу Ага Бакиханов – первый ученый, который начал обобщать исторические факты относительно науки и литературы в Азербайджане в XIX в. В своих исследованиях по материальной и духовной культуре народов Восточного Кавказа он дал ценную информацию о жизни и деятельности древних и средневековых поэтов, ученых и религиозных лидеров Ширвана и Дагестана. В статье описываются правила составления книг по истории в книге Аббасгулу Ага Бакиханова «Гулистани-Ирам», систематизированы ценные идеи ученого о силе и важности книги, эссе, науки, знания и системы. А. Бакиханов, чтобы написать работу, использовал многочисленные данные из своих разработок, а также исследования персидских, арабских, турецких и других авторов, живших в средние века. Автор также широко использовал материалы из литературных памятников и топонимики, нумизматики и эпиграфики. Мировое научное сообщество высоко оценило эту работу.

Ключевые слова: Аббасгулу Ага Бакиханов, «Гулистани-Ирам», просвещение, история, книга, публикация, чтение, бухгалтерия.

Аббаскулу Ага Бакиханов – перший учений, який почав узагальнювати історичні факти щодо науки та літератури в Азербайджані в XIX ст. У своїх дослідженнях щодо матеріальної й духовної культури народів Східного Кавказу він дав цінну інформацію про життя та діяльність стародавніх і середньовічних поетів, учених і релігійних лідерів Ширвану та Дагестану. У статті йдеться про правила складання книг з історії в книзі Аббасгулу Ага Бакиханова «Гулістані-Ірам», систематизовані цінні ідеї вченого про силу й важливість книги, есе, науки, знання та системи. А. Бакиханов, щоб написати роботу, використовував численні дані зі своїх розробок, а також дослідження перських, арабських, турецьких та інших авторів, які жили в середні віки. Автор також широко використовував матеріали з літературних пам'яток і топоніміки, нумізматики й епіграфіки. Світова наукова спільнота високо оцінила цю роботу.

Ключові слова: Аббасгулу Ага Бакиханов, «Гулістані-Ірам», просвіта, історія, книга, публікація, читання, бухгалтерія.

Abbaskulu Aga Bakikhanov was the first scientist who began to generalize historical facts about the science and literature in Azerbaijan in the 19th century. In his studies on the material and spiritual culture of the peoples of the Eastern Caucasus, he gave valuable information about the life and activities of ancient and medieval poets, scholars and religious leaders of Shirvan and Dagestan. This article reviews the rules for compiling history books as described in Abbasgulu Aga Bakikhanov's book "Gulistani-Iram", systematizing valuable ideas about the strength and importance of the book, essay, science, knowledge and systems. When writing his research, A. Bakikhanov used numerous data from his developments, as well as studies of Persian, Arab, Turkish and other authors who lived in the Middle Ages. The author also

widely used materials from literary monuments and toponymy, numismatics and epigraphy. The world scientific community highly appreciated this work.

Key words: Abbasgulu Aga Bakikhanov, "Gulistani-Iram", education, history, book, publication, reading, bookkeeping.

Постановка проблемы. Выдающийся философ, педагог, ученый, поэт и писатель Аббасгулу Ага Бакиханов-Гудси (1794–1847 гг.) является основателем азербайджанской научной истории. Он оставил богатое научное, философское и литературное наследие.

Его «Гулистани-Ирам» («История восточной части Кавказа») – это научное исследование, посвященное истории Азербайджана и Дагестана с древних времен до Гюлистанского договора (12 октября 1813 г.). Эта работа отличается широтой и богатством фактического материала, а также объективным отношением к народам, живущим в этих регионах.

А. Бакиханов, который имеет большие заслуги в развитии просветительских идей в Азербайджане в первой половине XIX в., известен также как талантливый ученый, мыслитель и поэт, обладавший энциклопедическими познаниями в разных сферах наук. А. Бакиханов, занимающий достойное место в истории социально-культурного развития азербайджанского народа, внес ряд инноваций в культуру Азербайджана и Ближнего Востока своими ценными научными и художественными произведениями: «Законы Гудзи», «Кяшфуль-гараиб» («Оригинальные изобретения»), «Асракуль-малакют» («Тайны небесных сфер»), «Гулистани-Ирам», «Тахзибул-ахлаг» («Моральное очищение»), «Айнуль-мизан» («Веское слово»), «Китаби-насихат» («Наставление»), «Риязуль-гюдс» («Первозданный сад»), «Китаби-Аскария» («Военная книга»), «Миратуль-Джамал», («Зерцало красоты»), «Мишкатуль-Энвар» («Источник светочей»). Он является великим ученым, сыгравшим важную роль в становлении научных основ истории Азербайджана. Его работы, связанные с языком, географией, историей, астрономией, логикой, психологией и другими науками, подтверж-

дают, что он является всесторонне развитой личностью и большим ученым.

Формирование целей статьи. Цель статьи – анализ правил составления книг по истории А. Бакихановым, а также систематизация ценных идей ученого о силе и важности книги, эссе, науки, знания и системы.

Изложение основного материала. В 1841 г. А. Бакиханов завершил свой знаменитый труд «Гюлистан-Ирам», продукт напряженной работы и долгосрочных исследований. Он написал эту научную работу на персидском языке, а затем перевел ее на русский язык. В связи с переводом и публикацией работы на русском языке он отправился в Тифлис, где и жил в тот период своей жизни.

А. Бакиханов после завершения перевода «Гюлистан-Ирам» на русский язык в 1844 г. отправил его царю Николаю I для публикации. Работа была принята императором и поступила в Петербургскую академию наук для рассмотрения. Ученые указывали на некоторые недостатки этой работы и в то же время на важность подобного исследования для исторической науки. Труд «Гулистани-Ирам» направили в Министерство образования России, далее – в Министерство обороны, а затем – в Кавказский комитет управления, наместнику Воронцову. Автор из-за бесконечного равнодушия правительственных лиц за прошедший год ожидания по работе, которая циркулировала по разным учреждениям, но не была опубликована, находился в унылом настроении и испытывал упадок сил.

Частями перевод «Гулистани-Ирам» на русский язык был впервые опубликован в газете «Кавказ» в Тифлисе в 1846 г. и в 1848 г. Книга была полностью опубликована на русском языке только в 1926 г. «Азербайджанским обществом исследований и дизайна». Однако в этом издании есть некоторые изменения и многие недо-

четы, в особенности в написании географических названий и личных имен.

Впервые «Гюлистан-Ирам» был переведен на азербайджанский язык с одного экземпляра, написанного от руки в 1260 г. хиджры (по христианскому календарю – 1844 г.) М. Аскерли. Перевод был опубликован Институтом истории и философии по решению редакционно-издательского совета Академии наук Азербайджанской ССР в 1951 г. под редакцией А. Алескерзаде. Эта книга на 256 страниц, напечатанная высокой печатью тиражом в 3 000 экземпляров, была опубликована в издательстве «Золотой Восток» под грифом Академии наук Азербайджанской ССР. Некоторые части, которые не имели исторического значения и отягощали текст, были заменены точками.

Персидский текст «Гюлистан-Ирам», который до сих пор не был опубликован, пришел к нам в виде различных рукописей. Есть много различий между этими рукописями, написанными разными секретарями в разное время. Поэтому текст «Гюлистан-Ирам» был пересмотрен во время редактирования, были сравнены рукописи, написанные в 1844 г. в Тифлисе, в 1862 г. в Сальяне, в 1867 г. в Губе, в 1879–1880 гг. в Дагестане, а также в личной библиотеке А. Бакиханова. Следует отметить, что все эти рукописи в настоящее время хранятся в отделе рукописей Института литературы имени Низами Национальной академии наук Азербайджана.

Издание «Гюлистан-Ирам» 1951 г. на азербайджанском языке в 2000 г. было перепечатано на основе латинской графики с небольшими сокращениями благодаря публикации издательства «Минара» в Баку, под ответственностью Хаджи Али Дергях оглу Ибрагимова.

В 2010 г. Министерство культуры и туризма Азербайджанской Республики совместно с Национальной библиотекой имени М.Ф. Ахундова опубликовало издание 1951 г. «Гюлистан-Ирам» из серии «Берпанешр» в типографии издательства «Хатун Плюс» в Баку объемом в 302 стра-

ницы и тиражом 500 экземпляров латинским шрифтом.

Заслуживает поощрения также тот факт, что труд А. Бакиханова «Гюлистан-Ирам» впервые был переведен на английский язык в 2010 г. Виллемом Флуром и Хасаном Кавади. Книга начинается с презентации жизни и творчества А.Бакиханова.Перевод«Гюлистан-Ирам» на английский язык также доступен на «Amazon», крупнейшей в мире онлайн-сети книжных продаж. Х. Кавади, ученый родом из Тебриза, является специалистом по английскому и персидскому языкам, имеет докторскую степень по английскому языку, полученную в Кембриджском университете. Х. Кавади, который занимается профессиональными переводами, также перевел некоторые работы Мирзы Фатали Ахундова на английский язык.

Исторический труд «Гюлистан-Ирам», который повествует об истории азербайджанского и дагестанского народов, является крупнейшим научным исследованием А. Бакиханова. Во время его написания автор провел несколько археологических исследований относительно ряда исторических памятников, в том числе развалин зданий, старинных монет, текстов указов царей и ханов, национальных легенд, религиозных книг «Занд-Авеста», а также использовал рассказы пожилых людей, путешественников, грузинские и лезгинские хроники, восточные источники, произведения древних греков, римских, азербайджанских и русских ученых.

Работа была создана в результате серьезных исследований, проведенных ученым на протяжении многих лет, на основе первоисточников на разных языках. В своих ссылках при обращении к главе государства и своим современникам автор подчеркивал, что это «результат моего долговременного труда».

В одном из своих стихотворений А. Бакиханов публикует интересную информацию о написании «Гюлистан-Ирам». В этом стихотворении он уподобляет того, кто создает книги с целью принести пользу своему народу и оста-

вить о себе память благодарным потомкам, матери, которая кормит грудью своего ребенка. Когда автор видит, как народ читает его книгу, видит пользу написанного, то испытывает сильнейшие чувства. Из стихотворения поэта становится ясно, что в то время, когда ученый писал «Гюлистан-Ирам», он был командиром Дагестанского военного ведомства и написал книгу по просьбе генерала российской армии Моисея Аргутинского, очень близкого А. Бакиханову и его семье человеку.

Цель написания этой работы заключалась в том, чтобы показать богатую историю Азербайджана как своему, так и другим народам. А. Бакиханов своим произведением пытался дать ответ на унижительные высказывания царских чиновников и российских политиков, называвших кавказцев дикими, отказывавшим им в интеллектуальном развитии; он доказывал, что «причиной всему является политика, ведущаяся против народных интересов, отсутствие книг, которые соответствовали бы общественным интересам, нет методов воспитания и нет общественного порядка».

Возникает вопрос о том, почему А. Бакиханов решил написать книгу именно об истории? Ответ на него дан в начале книги «Гюлистан-Ирам». В целом отношение А. Бакиханова к задачам, стоящим перед историей науки, таково: «Наша природа имеет богатейшую историю. Помимо событий, здесь много и сказаний. Эта наука (история) делает человека всезнающим и высоконравственным, учит его жизни. Вот почему можно сказать, что она считается одной из ценнейших среди духовных наук: история является такой правительницей, причем без повелений и притеснений, что все дети Адама преклоняются перед ее заповедями. В ее школе учителя всего мира – просто ученики, изучающие азбуку» [5, с. 10].

А. Бакиханов высоко ценил историю прошлого и книги по этому вопросу. Он показал, что те, кто читают книги по истории, являются знающими и высоконравственными. Исторические книги

рассказывают людям о причинах добрых и плохих событий, происходивших в прошлом, и дают им шанс понять, что произойдет в будущем. Книги по истории дают людям чувство самоуважения и воспитывают их в духе патриотизма. А. Бакиханов так суммирует свои мысли по этому поводу: «История – это не говорящий оратор, который рассказывает потомкам своих предшественников о них со всеми их подробностями и определениями, раскрывая потребности и причины процветания, прогресса и распада. Для будущего история может стать поучительной в прошлом обличье. Да, работа прошлого – это всего лишь формула для будущего, и действие, основанное на науке, является прочным и понятным. В то время отсутствие знаний о происшествии во времени похоже на попытку направиться в незнакомую местность, не имея о ней никаких представлений. Человек, который изучает опыт в своей короткой жизни, получает от них большую пользу. Историческая наука открывает для нас мировой опыт. Что может быть лучше этого?» [5, с. 10].

Ученый указал на важность написания истории для каждой страны, подчеркнув весомость этой работы для тех, кто здесь живет: «История каждой страны особенно полезна для людей, живущих там, потому что история повествует им о характере природы, его народе и его обычаях, информирует о поведении соседних племен и о выгоде или вреде взаимоотношений с разными народами. Вот почему я начал писать книгу, собирая события в Ширванской и Дагестанской областях и окрестностях в разное время, в то время как мне было известно о трудностях, связанных с попыткой такого исследования. Это я, Аббасгулу Мирза Мохаммед Хан, сын Сани» [5, с. 101].

По мнению многих экспертов, одним из новшеств, которое привнесла книга А. Бакиханова «Гюлистан-Ирам» в национальную историографию, является периодизация истории Азербайджана. Директор Института истории Академии наук Азербайджанской ССР, автор вступитель-

ного слова к книге «Гюлистан-Ирам» 1951 г., которое повторяется также в издании книги 2000 г., профессор М. Шарифли считает, что А. Бакиханов уделял больше внимания экономическому, социальному и политическому устройству Азербайджана и Дагестана в рамках периодов владычества определенных сил, когда землю захватывали иноземные угнетатели, то есть рассмотрению ярких историко-политических событий. В то же время А. Бакиханов критиковал первые издания по истории, приписывавшие имена и объекты некоторых городов Азербайджана сасанидским и арабским захватчикам и находившиеся под влиянием восточных историков.

А. Бакиханов при написании книги по истории очень хорошо понимал свою ответственность и все трудности, которые могли при этом возникнуть. Просветитель, который анализировал сотни исторических источников, при необходимости высказывал о некоторых из них резко критические суждения, не соглашаясь с искажением исторических фактов, причём этот ответ давал не только своим рядовым читателям, но и тем, кто занимался проблемами истории профессионально.

Он признавался, что, возможно, в этом произведении есть определённые недочёты, недостатки. В связи с этим он заранее приносил извинения: «Я надеюсь, что читатели, которые знают практически правду, знают истину, примут во внимание, что недочёты и недостатки данного произведения связаны с недостатком времени, с некоторыми проблемами в способностях, с плохим настроением, а также с недостатком средств. Потому я верю, что меня простят и оправдают» [5, с. 10–11].

Как видно, А. Бакиханов здесь приводит важные условия по логической последовательности, необходимые для написания научного труда, и так их обобщает: 1) у автора должно быть достаточно времени для того, чтобы написать произведение; 2) автор должен обладать определёнными знаниями, навыками и умениями для написания произведения, а также

иметь на это моральное право; 3) он должен вести серьёзные поиски, знакомиться с различными источниками из разных мест, проводить глубокий анализ, для чего у автора должно быть отменное здоровье; 4) в целях окончательного написания работы требуются значительные материальные средства. Наряду с этим относительно какого-либо произведения, в том числе в сфере исторической науки, нельзя поставить последнюю точку в исследовании, и потому будущие исследователи могут встретить в этом произведении некоторые недочёты, недостатки; следует просить учесть эти недостатки и стремиться их преодолеть.

Указывая на эти важные обстоятельства, А. Бакиханов затем подчеркивает, что написание книг по истории – трудная и очень ответственная задача. В обществе в истории происходили многочисленные войны, захватывались чужие территории, уничтожались книги и другие культурные памятники. Он отмечал, что учёный, который пишет книги по истории, должен обладать высокоразвитым мышлением и делать выводы из событий, которые он анализирует, поскольку события и этапы древнего мира недостаточно полно отражены в книгах и документах или же искажены, и потому к этому следует подходить достаточно критично.

Исследователь в связи с этим пишет: «Так, книги о древности и археологические данные ни в одной стране не могут быть основой для написания объективной работы, и описание этих событий, в особенности когда речь идет о переселении народов, о захватнической политике, – всё это приводило к тому, что в обществе постоянно были столкновения, конфликты, очень многие книги, исторические документы и памятники материальной культуры были истреблены и попросту уничтожены» [5, с. 11].

Как справедливо показывает автор, ни один народ не способен в своих исторических книгах полностью отобразить события давно прошедшего времени. В этом отношении следует помнить, что

на любой территории происходили многочисленные войны, время от времени нападали враги, были разрушения, природные катаклизмы. Всё это свойственно также истории Азербайджана, и потому представляется очень трудным писать историю этой страны.

В связи с этим А. Бакиханов пишет: «Так, и у других народов книги по истории не отражают в достаточной мере указанные проблемы. Наряду с этим нельзя отказываться от того, что кажется абсолютно невозможно исследовать. Это означает, что подобные факты следует учитывать в своей работе, продумать путь исследования и системно подойти к анализу. Следует, к примеру, сравнить имеющиеся исследования с содержанием повествований, сказаний и легенд; следует соблюдать правила в написании истории, а именно: ясно и коротко написать задачи, выяснить причинно-следственные отношения между событиями и предметами; следует на некоторое время забыть свои национальные корни, то, что ты являешься гражданином этой страны» [5, с. 11].

А. Бакиханов следующим образом формулирует правила для тех авторов, которые поставили перед собой задачу написать историю:

1) ясно и коротко выразить цели, ясно выражать свою мысль;

2) постепенно следовать логике развития событий и показывать связь между ними;

3) следовать объективности и правдивости, подходить к анализу исторических событий в рамках национальной идентичности и привязанности к своей родине;

4) обосновывать по мере возможности каждую свою мысль имеющимися историческими фактами, образцами материальной культуры, государственными документами и так далее;

5) в спорных моментах обращаться к необходимым источникам и возможным другим каналам информации.

Считаем, что указанные просветителем четкие правила и сегодня сохраняют свою актуальность.

В произведениях, написанных историками до А. Бакиханова, Азербайджан не изучался как географическое, экономическое и политическое целое. В произведениях, посвященных истории Ирана, а также истории разных народов, определённые периоды Азербайджана и события, связанные с ними, рассматривались непоследовательно и разбросанно. Первым историком, который исследовал Азербайджан как единую страну с древних времен до 1813 г., был именно А. Бакиханов. Потому следует подчеркнуть, что в его «Гулистан-Ирам» впервые на основе конкретных исторических фактов было доказано наличие в Азербайджане собственной культуры и социальной жизни, в отличие от Ирана, Турции и других сопредельных мусульманских стран.

А. Бакиханов считал счастливыми людей, которые трудятся во благо своего и последующих поколений, для прогресса, оставляя свой труд для будущих поколений в качестве нравственного дара. Великий просветитель указывал на то, что культуре нельзя научиться через произведения, написанные легкомысленными людьми, не связанные с жизнью, состоящие из пустых ожиданий и нравоучений.

Учиться можно не по этим книгам, а по книгам, которые учат народ правильному пути развития, указывают правильный путь по жизни. Читая такие книги, народ может научиться науке и культуре. Ученый пишет: «Не имея личного достоинства, человек достоин быть непринятым на чужбине и порицаемым на своей родине. Внушать подобным что-то нет смысла. Если стоит верить и считаться с каким-либо государством, то оно должно иметь, во всяком случае, науку и культуру. Если есть государство, которому стоит верить и на которое стоит положиться, то это – государство, в котором есть наука и культура. Науку и культуру в свою очередь составляют не горлопанство этих людей-пустословов, не те, у которых сундуки добронравия полны утопических правил и словопрений» [5, с. 253].

А. Бакиханов высоко ценил не только книги, но и тех, кто писал эти книги. Он утверждал: «Самым прочным и основательным в любом произведении в мире является написание и издание книги. Достоинство ее состоит в ненужности похвалы. Без этого не сохраняются обычаи и традиции быта, не сохраняются и правила шариата» [5, с. 254].

Основной вывод, который можно сделать из этого произведения А. Бакиханова, – утверждение, что мир познаваем. Однако человек для достижения этой цели должен с терпением и настойчивостью читать книги, усваивать науку. Он должен критически усваивать все богатство культуры, которое создано людьми. Именно посредством чтения он последовательно будет повышать свой уровень знаний, обогащать свой опыт, и в итоге может достигнуть всего. И для него тайны мира станут доступными. А. Бакиханов совершил и другие великие дела, достойные своего времени.

Он создал первые учебники, написал разные научные произведения, выдвигая ценные мысли. При этом он оставался скромным и очень сожалел, что так и не достиг своей цели. Ученый писал: «Учитывая вышесказанное, автор, найдя время, потратил его на различные классификации и систематизации материалов и написал произведение, правда, при этом он не достиг желаемого. Но вместе с тем до этого сделано достаточно, чтобы я знал, что совершил праведное дело и совершил добро» [5, с. 254].

Выводы. Таким образом, А. Бакиханов в своём произведении «Гюли-

стани-Ирам», написанном сначала на персидском языке, затем переведённом и опубликованном на азербайджанском и русском языках, добился того, что оно стало для историков последующего периода настольной книгой. Повествование идет в основном начиная с исламского периода вплоть до 1813 г., когда между Россией и Ираном был заключён мирный договор. Исследованная им история Азербайджана и на сегодняшний день имеет большое значение также с точки зрения книговедения.

Согласно Указу Президента Ильхама Алиева «Об укреплении материально-технической базы Института истории имени Аббасгулу Ага Бакиханова Национальной академии наук Азербайджана» от 26 апреля 2012 г. было проведено объективное рассмотрение исторических реалий после восстановления государственной независимости нашей республики. В этом указе выдвинуты новые задачи перед нашими учеными с точки зрения изучения и понимания азербайджанской идеологии. В настоящее время существуют благоприятные условия для использования богатой литературы и исторических источников, хранящихся в самых престижных в мире библиотеках и рукописях. Вот почему необходимо обучать представителей молодых кадров, которые могут использовать древние источники, а также изучать древние мировые языки.

В этом отношении всестороннее изучение и пропаганда «Гюлистан-Ирам» с точки зрения современного мышления очень важна и полезна.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Указ Президента Азербайджанской Республики «О внедрении средств массовой информации латинским шрифтом на азербайджанском языке» от 12 января 2004 г. Газета «Азербайджан». 2004. 13 января.
2. История азербайджанской литературы: в 3 т. Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1962. Т. 2: XIX – начало XX вв. 906 с.
3. История Азербайджана / под ред. С. Алиярли. Баку, 2009. 862 с.
4. Аслан К. Роль художественной литературы в формировании личности: монография. Баку: БГУ, 2008. 304 с.
5. Бакиханов А. Гулистан-Ирам. Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1951. 256 с.
6. Бакиханов А. Произведения искусства. Баку: Азернешр, 1973. 392 с.

7. Бакиханов А. Хинд-легенда / пер. и предисл. М. Султанова. Баку: Гянджлик, 1991. 84 с.
8. Бакиханов А. Избранные работы. Баку: Азербайджан, 2005. 488 с.
9. Гасанов Х. Этапы развития азербайджанской книги. Баку: Азернешр, 1989. 254 с.
10. Кочарли Ф. Азербайджанская литература: в 2 т. Баку: Наука, 1978. Т. 1. 350 с.
11. Касумзаде Ф. Азербайджанская литература XIX века. Баку: Наука и образование, 2017. 550 с.
12. Мамедов Х. Азербайджанская литература XIX века. Баку, 2006. 214 с.
13. Мамедов З. История азербайджанской философии. Баку: Восток-Запад, 2006. 328 с.
14. Мирахмедов А. Азербайджанские журналисты и издатели. Баку: Эргунаш, 2013. 272 с.
15. Азербайджанская литература XIX века: учебник для студ. филол. фак-тов вузов / сост.: Р. Хасанова, Т. Ахмедов. Баку: Изд-во Бакинского ун-та, 1992. 772 с.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПЕЧАТЬ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

OUR NATIONAL PRESS AND STATEHOOD DURING THE AZERBAIJAN PEOPLE'S REPUBLIC PERIOD

Ахмедов Намиг,

*докторант кафедры международной журналистики
Бакинского государственного университета*

18 мая 1918 года впервые на мусульманском Востоке была создана основанная на демократических и общечеловеческих ценностях национальная республика – Азербайджанская Демократическая Республика. Особенность печати периода существования Азербайджанской Демократической Республики заключалась в ее идейном богатстве. В статье определяется значение, которое придавалось печати в указанный период. После объявления национальной независимости начинает выходить газета «Азербайджан». Отменяется цензура печати. В этот же период принимается первый законодательный акт, регулирующий деятельность печати, – «Устав о печати». Для учреждения и издания органа периодической печати достаточно было одного заявления на имя главного инспектора по делам печати. На основании этого устава печатный орган мог привлекаться к ответственности за нарушение действующих законов и совершенные преступления только решением суда. Рассматривается деятельность детища Азербайджанской Демократической Республики – Азербайджанского государственного телеграфного агентства.

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, национальная идея, газета «Азербайджан», лозунг «тюркизация, исламизация, модернизация», Азербайджанское государственное телеграфное агентство.

18 травня 1918 року вперше на мусульманському Сході була створена заснована на демократичних і загальнолюдських цінностях національна республіка – Азербайджанська Демократична Республіка. Особливість друку періоду існування Азербайджанської Демократичної Республіки полягала в її ідейному багатстві. У статті визначається значення, яке надавалося друку в цей період. Після оголошення національної незалежності починає виходити газета «Азербайджан». Скасовується цензура друку. У цей же час приймається перший законодавчий акт, який регулює діяльність друку, – «Статут про пресу». Для заснування й видання органу періодичної преси досить було однієї заяви на ім'я головного інспектора в справах друку. На підставі цього статуту друкований орган міг залучатися до відповідальності за порушення чинних законів і скоєні злочини тільки за рішенням суду. Розглядається діяльність дітища Азербайджанської Демократичної Республіки – Азербайджанського державного телеграфного агентства.

Ключові слова: Азербайджанська Демократична Республіка, національна ідея, газета «Азербайджан» гасло «тюркізація, ісламізація, модернізація», Азербайджанське державне телеграфне агентство.

On May 18, 1918, for the first time in the Muslim East, the first, based on democratic and universal human values, national republic was created – the Azerbaijan Democratic Republic. The peculiarity of the press of the period of existence of the Azerbaijan Democratic Republic was its ideological wealth. The article defines the value attached to printing during the specified period. After the declaration of national independence, the newspaper Azerbaijan begins. Canceled print censorship. In the same period, the first legislative act regulating the activities of the press, the “Statute on the Press”, is adopted. For the establishment and publication of a periodical press body, one application addressed to the chief press inspector was sufficient. On the basis of this statute, the press organ could be held responsible for the violation of existing laws and the crimes committed only by a court decision. The activities of the offspring of the Azerbaijan Democratic Republic – the Azerbaijan State Telegraph Agency are considered.

Key words: Azerbaijan Democratic Republic, national idea, “Azerbaijan” newspaper, slogan “Turkify, Islamize and Modernize”, Azerbaijan State Telegraph Agency.

Постановка проблемы. Будучи первым демократическим, правовым, светским государством на Востоке, а также в тюркско-исламском мире, Азербайджанская Демократическая Республика (далее – АДР) не только вошла в историю как первая демократическая республика во всем мусульманском мире, но и восстановила древние традиции азербайджанской государственности, способствовала обеспечению прав и свобод, ликвидации расового, национального, классового и других видов социального неравенства. Ее политическое устройство, демократические реформы, поставленные цели и задачи позволяют сравнить ее с самыми демократическими странами мира.

Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев дал высокую оценку деятельности АДР. На торжественном собрании по случаю национального праздника – Дня Республики, состоявшегося 27 мая 1997 года во Дворце Республики, он назвал основателей АДР «передовыми людьми нашего народа, которые думали о будущем Азербайджана» [10]. Весной 1998 года в республиканском масштабе торжественно отметили 80-летие образования Азербайджанской Демократической Республики, прошел цикл мероприятий, конференций и собраний, что стало наглядным примером проявления внимания главы государства к этому историческому событию.

В Распоряжении «О проведении 80-летия образования Азербайджанской Демократической Республики» от 30 января 1998 года общенациональный лидер дал высокую оценку образованию молодой республики. Несмотря на то, что АДР просуществовала всего 23 месяца, она сумела успешно решить большие и судьбоносные проблемы. Так, «предоставление всем гражданам одинаковых прав независимо от пола, национальной, политической и религиозной принадлежности, определение государственных границ, принятие государственных атрибутов Азербайджана, объявление азербайджанского языка государственным

создало твердую почву для будущей независимости Азербайджана» [7, с. 3].

Высокую оценку деятельности основателей Азербайджанской Демократической Республики во всех сферах дал и президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, который успешно продолжает политический курс общенационального лидера. Это ясно выражено в его Распоряжении «О 100-летнем юбилее Азербайджанской Демократической Республики» от 6 марта 2017 года, где говорится: «Азербайджанская Демократическая Республика, работая на пределе своих возможностей, с честью справилась со сложными историческими задачами» [8].

К сожалению, долгие годы эта славная история скрывалась от народа или же преподносилась в искаженном большевистском толковании. Об этом историк А. Искендеров пишет так: «Наглядным примером намеренного искажения исторических событий с точки зрения большевистской конъюнктуры является история Азербайджанской Демократической Республики. Те, кто долгие годы топтали эту землю, ели ее хлеб, при материальной и моральной поддержке народа добились научных званий, с пафосом называли себя учеными-историками, пели хвалебные оды коммунизму, закрывали глаза на самое очевидное – геноцид, который после подписания Гюлистанского и Туркменчайского мирных договоров стал неотъемлемой частью оккупационной политики. Или же в искаженном виде представляли отдельные случаи армянской политики геноцида против азербайджанского народа. Так, например, Бакинская коммуна под лозунгом борьбы с контрреволюционерами с марта 1918 года ставила целью очищение Бакинской губернии от азербайджанцев, называя это «гражданской войной», нисколько не испытывая при этом угрызений совести» [13].

Формирование целей статьи. После обретения Азербайджаном независимости к нам возвратилось не только великое благо – свобода, но и история, которой

мы можем гордиться. Открытие фондов архивов, где под грифом секретности хранились работы историков, стало важным и новым подходом к истории АДР. Важную роль в том, чтобы донести до общественности эту славную историю, играет печать независимого Азербайджана. Целью статьи является рассмотрение пути развития национальной печати в Азербайджанской Демократической Республике.

Изложение основного материала.

В действительности предшественники азербайджанской демократической печати появились после 1911 года. Впервые общественно-политические цели АДР в виде концепции стали пропагандировать газета «İqbal» (1912–1915 годы), журнал «Dirilik» от 15 октября 1914 года, а со 2 октября 1915 года начинает издаваться газета «Açıq söz», которая впервые выдвинула национальную программу. Этот период характеризуется также как период широкого распространения идеи тюркизма, популяризации этой темы в печати придавалось серьезное значение.

Исследователь Г. Гулиева пишет: «1918–1920 годы остались в истории Азербайджана как славные и в тоже время смутные годы. В это время азербайджанская национальная печать, популяризируя идеи тюркизма, нашла путь к сердцу читателей» [14, с. 56].

Газета «Açıq söz» видела путь освобождения народа в идейном единстве, выступая посредством подобных призывов за целостность и независимость страны. Поставленную перед собой цель газета выразила уже в первом номере: «Чтобы жить вместе, как единая нация, разные народы прежде всего должны познать себя, сплотившись вокруг одной общей идеи, которая станет для них путеводной звездой» [1]. Еще одним важным признаком того, что газета была связана с тюркским миром, были слова, написанные прямо под заголовком, – «Ежедневная тюркская газета». Впервые газета выступила против того, чтобы наш народ называли «мусульманами, татарами,

туземцами», настоятельно стремясь доказать, что мы являемся тюрками.

Этим традициям газета оставалась верна и в период АДР, высказав в статье мнение о нации и автономии: «И правительство принадлежит народу, и земля» [2]. Однако для претворения в жизнь подобных идей в первую очередь требовалось создать армию, способную защитить независимость. Царская Россия, долгие годы воевавшая с Ираном и Турцией, не доверяла мусульманам и не призывала их в армию. Власти ограничивались сбором налога. В декабре 1919 года Закавказский комиссариат, организованный в Тифлисе, издал Приказ о создании под руководством генерала Алиаги Шихлинского «мусульманской армии», что стало значительным событием в истории страны. В связи с призывом азербайджанских солдат газета «Açıq söz» («Открытое слово») публикует Закон о порядке призыва [3]. Создание национальной армии имело большое значение для обеспечения независимости и свободы Азербайджана. М. Мамедзаде в статье «Азербайджан зовет» пишет так: «Если нация не жертвует собой ради свободы и родины, не идет на все ради автономии и независимости, значит, она не хочет жить» [2].

Турция, тогдашнее Османское государство, во всех сферах оказывала Азербайджану всяческую помощь в создании армии. В целях создания в стране регулярной армии и удовлетворения потребности в военных учебных заведениях для обеспечения национальными кадрами в июне 1918 года в Гяндже было создано военное училище. Для преподавания здесь были приглашены турецкие офицеры. При создании армии Азербайджанской Демократической Республики соблюдались такие основные принципы, как национальное самосознание, национальное единство, преданность родине, своей земле. Это широко пропагандировала национальная печать.

В начале 1918 года часто встречались призывы сохранить независимость, безопасность, целостность, к этой теме обра-

щались все печатные издания независимо от занимаемой позиции и платформы.

В газетах часто можно было встретить призывы «Необходимо объединиться», «Объединимся», «Образуем союз», в том числе и в газете «Açıq söz», в которой за три дня до кровавых событий 18 марта 1918 года была опубликована статья под заголовком «Грядет страшное время, надо объединяться». Все это свидетельствует о том, насколько активную позицию занимала печать [3]. В тот роковой день Советская армия во главе с Шаумяном под видом «гражданской войны» учинила самую страшную бойню в истории страны. Через год Узеир Гаджибеков, разоблачая тех, кто именовал это «гражданской войной», «классовой борьбой», писал: «Эту ложь подтверждают тысячи трупов мусульманских бедняков, с которыми армия большевиков беспощадно расправилась только за то, что они были «мусульманами» [5, № 274]. К сказанному У. Гаджибековым можно добавить, что, вернее, эту расправу учинили армянские дашнаки. Об этом свидетельствуют и статьи того периода: «В одном мусульманском дворе я увидел 30–40 трупов детей, женщин, мужчин, сложенных на земле. Жертвы мусульман только убитыми составляли 5–6 тысяч». Газета «Açıq söz», отличавшаяся высоким национальным духом, объективной позицией и идейностью, после № 725 добровольно прекратила деятельность.

Место газеты «Açıq söz» заняло самое передовое издание того времени – газета «İstiqlal». Первый номер газеты, вышедшей на 8 полосах, увидел свет в феврале 1919 года. Газета издавалась 2 раза в неделю, всего до читателей дошло 42 номера газеты. В заголовке газеты был эпиграф из высказывания выдающегося турецкого поэта Тофика Фикрета: «Наш путь – путь народа, путь правды. Да здравствует правда! Да здравствует народ!» Эти слова выражали также цель и пожелание АДР. АДР, руководствуясь лозунгом «тюркизация, исламизация, модернизация», с первых и до последних

дней существования проводила реформы во всех сферах.

Исследователь Асиф Рустамлы так пишет о деятельности газеты «İstiqlal»: «Газета действительно защищала свободу нации и людей, оставаясь верной демократическим традициям, последовательной линии партии, которую представляла» [16, с. 36].

9 ноября 1918 года Азербайджанская Демократическая Республика утвердила свой флаг – зеленый, красный и голубой цвета на красном фоне (символы тюркской национальной культуры, современной европейской демократии и исламской цивилизации), а также белый полумесяц и белая восьмигранная звезда посередине. 23 марта 1919 года Правительство Азербайджанской Демократической Республики объявило конкурс на проект национального гимна, государственного герба и печати. В основе каждого решения, принятого за 23 месяца существования АДР, стояли принципы демократии и национального духа.

27 июня 1918 года Парламент АДР принял решение признать азербайджанский язык государственным, 28 августа он издал постановление об обязательном начальном образовании на родном языке, а 1 сентября 1919 года – об открытии Азербайджанского государственного университета.

АДР приняла исторические решения о перестройке печатного и издательского дела. В истории азербайджанской печати 1918–1920 годы, по сравнению со всем предыдущим периодом, были годами наивысшего расцвета. Печать этого периода и по качеству, и по количеству стала важной частью национальной культуры, живой летописью Азербайджана. Распоряжением от 9 ноября 1918 года был отменен государственный контроль над средствами массовой информации. В «Уставе печати», принятом решением Парламента от 30 октября 1918 года, отмечается: «На открытие типографий, литографий и других подобных предприятий, а также на печатание

и продажу печатной продукции никакого разрешения государственных органов не требуется». Наиболее широкую читательскую аудиторию имели издания, пропагандирующие идеи Азербайджанской Демократической Республики.

В период АДР выходили такие издания: «İstiqlal» (1918–1920 годы), «Azərbaycan» (1918–1920 годы), «Övraqinəfisə» (1919 год), «Müsəlmanlıq» (1917–1919 годы), «Qurtuluş» (1920 год), «Mədəniyyət» (1920 год), «Gənclər yurdu» (1918 год), «Şeyxur» (1918–1920 годы), «Zənbur» (1919 год). За два года издавалось около 100 газет и журналов [6, с. 7]. Для учреждения и издания достаточно было заявления на имя главного эксперта по делам печати.

Согласно Уставу печатное издание решением суда привлекалось к ответственности только за нарушение законов и преступления.

Далее детально рассмотрим историю газеты «Азербайджан» – *летописи Азербайджанской Демократической Республики*. Долгие годы национальная интеллигенция не могла издавать газеты под названием своей страны. Еще в 1891 году известный азербайджанский интеллигент, главный редактор газеты «Kəşkül» Джалал Унсиаде после того, как была закрыта его газета, обратился в Главное управление по делам печати в Тифлисе с просьбой разрешить издание газеты «Азербайджан», на что получил отказ.

Хотя в Тебризе в период Конституционного движения и издавалась газета под названием «Азербайджан», она выходила недолго. Вместе с тем в национальной печати начала XX века стала преобладать идея азербайджанства. Поэтому с начала XX века издание газеты «Азербайджан» становится требованием времени.

По этому же требованию истории 15 сентября 1918 года в Гяндже вышел первый номер газеты «Азербайджан» – официального органа государства. Образование АДР ознаменовалось изданием газеты «Азербайджан», которая обозначала название не только страны, но

и национального государства. В этом смысле издание газеты «Азербайджан» стало знаменательным событием в истории Азербайджана [12].

Газета начала выходить с 15 сентября 1918 года в Гяндже, с № 6 ее издание продолжалось в Баку. В Гяндже газета выходила всего 10 дней, вышло всего 4 номера – по два номера в неделю. С первого выпуска газета широко пропагандировала Азербайджан и идеологию азербайджанства, приобретя статус официальной государственной газеты [9].

В № 1 газеты за подписью редколлегии вышла обширная статья, в которой в качестве главной цели и задачи издания отмечалась готовность ответить на волнующие читателей вопросы. В этом номере наибольшее место уделялось статьям об освобождении Баку, что можно расценить как важнейшую задачу. Действительно, в газете наибольшее внимание привлекали такие сообщения: «Вчера вечером на имя правительства Азербайджанской Демократической Республики поступила такая телеграмма от командующего Кавказской исламской армией Нури-паши: «Именем Аллаха, Милостивого, Милосердного! 15.09.1918 в 9-м часу город Баку взят отважными частями нашей армии. Командующий Кавказской исламской армией Фаррух Нури» [5].

В № 1 газеты «Азербайджан» был опубликован и ответ председателя Правительства Азербайджанской Демократической Республики Ф. Хойского на сообщение Нури-паши: «Командующему Кавказской исламской армией, славному господину Нури-паше. По случаю освобождения столицы Азербайджана – Баку – от врага отважными турецкими солдатами под вашим командованием имею честь выразить признательность Вашей светлости и самым благородным и отважным воинам мира – турецким солдатам. Председатель Правительства Фатали-хан» [5].

В этом же номере газеты были напечатаны стихи Мохаммеда Хади «Турецкая песня», посвященные турецкому солдату.

С первых номеров газета «Азербайджан» широко пропагандировала Азербайджан и идеологию азербайджанства, приобретя статус официальной государственной газеты. Она освещала деятельность Парламента АДР, который приступил к работе 7 декабря 1918 года, и под рубрикой «Azərbaycan Məclisi-Məbusanında» печатала стенографические отчеты с его важных заседаний. В газете были такие постоянные рубрики: «Официальная хроника», «Телеграфные сообщения», «В России», «В Армении», «В Грузии», «В Турции», «Положение ирванских мусульман», «Театр и музыка» и другие. Был отдельный раздел «Турецкий солдат», где часто публиковались статьи о боевой отваге, патриотизме, рыцарстве турецких воинов. В стихотворениях «Брат» Ахмеда Джавада, «Пламенный голос родины» Абдуллы Шаига, «Стихи солдата», «Азербайджанская армия», «Со слов одного солдата» Дувуда Гянджали, «Братьям-солдатам», «Матери солдата» Али Юсифа, «В один майский день» Умгюльсум Сеидзаде доброжелательно описывается роль турецких солдат в защите нашей национальной независимости. Известный публицист того периода Узеир Гаджибейли пишет в газете «Азербайджан»: «Благодарный азербайджанский народ никогда не забудет героизма турецких вооруженных сил, проявленного вместе со своими братьями при освобождении Баку» [11].

В изучении истории АДР огромную роль играют материалы, опубликованные в газете «Азербайджан». Историки отмечают, что в 1918–1920 годы газета публиковала сотни материалов об общественно-политической, экономической, научной и культурной жизни страны. Материалы о бесчинствах дашнакского разбойника Андраника в Зангезуре, Нахчыване, Карабахе, о горькой судьбе, массовом истреблении и изгнании азербайджанцев, проживавших на территории Армении, с родных земель являются важным источником в изучении истории АДР [12].

В отличие от многих других изданий того периода, газета «Азербайджан»

освещала общественно-политические и экономические процессы в жизни независимого Азербайджана. За короткий промежуток времени газета завоевала большой авторитет и стала трибуной для таких известных представителей азербайджанской интеллигенции, как Узеир Гаджибейли, Мамед Эмин Расулзаде, Мирзабала Мамедзаде, Халил Ибрагим, Мохаммед Хади, Зульфигар Гаджибеков, Ахмед Джавад, Омар Фаиг Нейманзаде, Салман Мумтаз, Фархад Агазаде, Шафига Агазаде, Мамед Ага Шахтахтлы, Фиридун бек Кочарли, Сеид Гусейн, Ибрагим Халилов, Абдулла Шаиг, Джафар Джабарлы, Гафур Рашад Мирзазаде, Шафи бек Рустамбеков, Юсиф Везир Чаменземинли и другие [5].

№ 5 газеты «Азербайджан» на азербайджанском языке вышел в Баку 3 октября 1918 года, а на русском – 7 октября. С этого номера под заголовком указывалось «Ежедневная политическая, общественная, экономическая, литературная тюркская газета».

С № 6 на азербайджанском языке и с № 5 на русском языке газеты выходили за подписью редакторов Узеир бека Гаджибейли и Шафи бека Рустамбейли. А с ноября того же года номера на азербайджанском языке подписывает Узеир бек Гаджибейли, а номера на русском языке – Шафи бек Рустамбейли. С № 89 от 16 января 1919 года газету «Азербайджан» подписывает редактор Узеир бек Гаджибейли. С № 216, который вышел 4 июля, газету «временно возглавляет Ибрагим Халил».

С 3 сентября 1919 года по 28 апреля 1920 года редактором газеты вновь становится Узеир бек Гаджибейли. Кстати, на страницах газеты было опубликовано более 100 статей выдающегося азербайджанского композитора Узеира Гаджибейли по истории, политике, экономике, просвещению и культуре Азербайджана. За этот период на страницах газеты широко освещались различные сферы общественно-политической, культурной и экономической жизни страны.

По словам исследователей, газета «Азербайджан» была летописцем деятельности Азербайджанской Демократической Республики [12].

За время своего существования Парламент АДР провел 145 заседаний. Из них 2 были торжественными заседаниями, 2 – историческими, 2 – чрезвычайными, 122 – рабочими заседаниями. Оставшиеся 15 из-за неполного состава не состоялись, однако были записаны в протокол.

Протоколы и стенографические отчеты заседаний Парламента Азербайджанской Демократической Республики, за исключением последних четырех, хранятся в Государственном архиве Азербайджанской Республики. Помимо этого, большинство протоколов заседаний и стенографических отчетов Парламента АДР были опубликованы в официальных органах того времени – газете «Азербайджан» на русском и азербайджанском языках [5].

Стенографические отчеты 18 из 113 заседаний Парламента АДР 1918–1919 годов и 14 из 32 заседаний за 1920 год в архиве не сохранились. Однако отчеты некоторых из этих заседаний были опубликованы в газете «Азербайджан» [6, с. 18–19]. Как видно, материалы, опубликованные в газете «Азербайджан», являются важными первоисточниками при изучении истории Азербайджанской Демократической Республики.

После краха АДР и установления власти большевиков в республике пришел конец традициям независимой и демократической печати. 27 октября 1920 года Совет Народных Комиссаров подписал Декрет о печати. Решением этого документа явно репрессивного характера за два месяца было закрыто 92 газеты.

В 1991 году была учреждена официальная газета парламента. Однако из-за того, что в Карабахе уже выходила одноименная газета Комитета народной помощи, назвать ее «Азербайджан» не представлялось возможным. Посчитали приемлемым назвать газету нового Парламента «Хаят» («Жизнь»), она издавалась одновременно

с газетой «Азербайджан» и в ней сотрудничали все авторы этой газеты.

23 сентября 1992 года печатному органу Парламента Азербайджанской Республики было возвращено его прежнее название – «Азербайджан».

Следующим успешным шагом в деятельности АДР в сфере печати и информации было создание *Азербайджанского телеграфного агентства* (сокращенно и далее – АзерТАдж) [4, с. 5].

Национальное правительство Азербайджана ощущало острую необходимость в прорыве информационной блокады, популяризации республики в мировом масштабе, информировании народа о своей деятельности. Понимая эту необходимость, правительство еще 3 марта 1919 года на заседании Совета Министров выдвинуло на повестку дня вопрос о создании Азербайджанского телеграфного агентства. На заседании был заслушан доклад председателя Совета Министров Фатали хана Хойского о важности этого вопроса. Министр просвещения Насиб бек Усуббейли получил официальное указание приступить к созданию Азербайджанского телеграфного агентства. Однако из-за технических сложностей, точнее, из-за того, что получение и передача информации были непосредственно связаны с радиотехническими средствами, решение было изменено, и вопрос был поручен Министерству почты и телеграфа.

Проект штатного расписания и Положения об Азербайджанском телеграфном агентстве [9] обсуждался на заседании Правительства АДР 2 февраля 1920 года; принято решение внести на обсуждение в парламенте некоторые изменения.

23 февраля после оперативного обсуждения на заседании Парламента АДР Азербайджанское телеграфное агентство приступило к деятельности. 2 марта 1920 года в официальном органе парламента – газете «Азербайджан» – появилась первая информация за подписью АзерТАдж. Это можно считать неопровержимым доказательством против утверждений того,

что АзербАдж приступил к деятельности 1 марта 1920 года. В номере газеты за 3 марта под рубрикой «Внутренние сообщения АзербАдж» была размещена короткая информация из Шуши, Карягина (Физули) и Ханкенди [5].

28 апреля 1920 года Азербайджанская Демократическая Республика пала, а вместе с ней прекратило деятельность и АзербАдж, просуществовавшее всего два месяца. В тот же день Российское телеграфное агентство с присущим большевикам коварством распространило сообщение о перевороте в Баку, совершенном народными массами.

Азербайджанское государственное телеграфное агентство (далее – АЗЕРТАДЖ) досталось нам в память от Азербайджанской Демократической Республики. За годы советской власти оно 8 раз меняло наименование, сейчас оно стоит в одном ряду с самыми известными телеграфными агентствами мира. Это единственный государственный официальный источник информации, который непрерывно круглосуточно готовит информацию для местных и зарубежных средств массовой информации на азербайджанском, русском, английском, французском, немецком, арабском языках.

Сейчас АЗЕРТАДЖ оперативно освещает и распространяет информацию в более чем 100 странах о новостях во всех сферах жизни и деятельности страны. Оно делает это благодаря своим корреспондентам в зарубежных странах и сотрудничеству со многими зарубежными медиаструктурами и агентствами. Если говорить словами зарубежных наблюдателей, «информационное агентство номер 1» распространяет в мире сообщения о реалиях Азербайджана, его знают, пользуются его информацией

в Европе, Азии, Африке, Америке, что само по себе говорит о его больших перспективах [17].

Выводы. 18 мая 1918 года впервые на мусульманском Востоке была создана основанная на демократических и общечеловеческих ценностях национальная республика – Азербайджанская Демократическая Республика. Хотя она просуществовала всего 23 месяца, выдвинутая ею идея национальной независимости стала самой славной страницей нашей истории. Отличительной особенностью печати периода существования АДР было ее идейно-национальное богатство.

За короткий срок в Азербайджанской Демократической Республике были созданы первый парламент и правительство, определены государственные границы, приняты гимн, герб и флаг. Родной язык стал государственным, были осуществлены серьезные меры в сфере государственного строительства; АДР превратилась в демократическое, светское унитарное государство, ставящее превыше всего права граждан. Свобода слова и печати также стали наглядным выражением приверженности демократическим принципам.

Структуры, созданные в Азербайджанской Демократической Республике, и сегодня действуют и совершенствуются в Азербайджанской Республике. Главное агентство страны – АЗЕРТАДЖ – часть этой славной истории, оно прошло путь развития от АДР до сегодняшнего дня. Развитие, материально-техническое обеспечение агентства, как в советское время, так и сейчас, его признание в мировом масштабе связано с именем общенационального лидера Гейдара Алиева. Роль агентства в мировом информационном пространстве укрепляется с каждым днем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Газета «Açıq söz», 2 октября 1915.
2. Газета «Açıq söz», 4 января 1918.
3. Газета «Açıq söz», 5 января 1918.
4. Асланов А., Мусаев В., Исмаилов Д. От АзерТАдж до АЗЕРТАДЖ: сложный и славный путь. Баку: Şərq-Qərb, 2008. 184 с.
5. Газета «Азербайджан», 1918–1919.
6. Энциклопедия Азербайджанской Демократической Республики: в 2 т. Баку: Лидер, 2004. Т. 1. 440 с.
7. Азербайджанская Народная Республика (1918–1920). Парламент (стенографические отчеты). I том. Баку: Азербайджан, 1998. 236 с.
8. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики «О 100-летию Азербайджанской Демократической Республики» от 16 мая 2017 года. Xalq Gazeti. 2017. 17 мая.
9. Государственный архив Азербайджанской Республики. Ф. 51. Р. 1. С. 104.
10. Алиев Г. Речь в Республиканском дворце по случаю национального праздника Азербайджана – Дня Республики (27 мая 1997 года). Xalq qəzeti. 1997. 28 мая.
11. Гаджибейли У. Турецкие вооруженные силы освободили Баку. Газета «Азербайджан». 1918. 5 октября.
12. Габиббейли И. «Азербайджан» независимого Азербайджана. Газета «Азербайджан». 2013. 15 сентября.
13. Искендеров А. Гейдар Алиев и Азербайджанская Демократическая Республика. Xalq qəzeti. 2017. 9 мая.
14. Гулиева Г. Азербайджанская пресса в период Республики (1918–1920 годы). Баку: Эльм, 2011. 216 с.
15. Мирзаева З. Пропаганда тюркизма в азербайджанской прессе в 1918–1920 годах. Известия Бакинского университета. Серия «Гуманитарные науки». 2013. № 1.
16. Рустамли А. Вечная независимость. Баку: Элм, 2004. 384 с.

РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

RELIGIOUS TOLERANCE IN AZERBAIJAN

Бахрамова Севиль Шивахан гызы,

докторант

Института истории имени А.А. Бакиханова

Национальной академии наук Азербайджана

В статье рассказывается о мероприятиях, проводимых Гейдаром Алиевым в области защиты религиозной толерантности в Азербайджанской Республике. Освещена проводимая в годы его правления политика, отвечающая интересам народа, а также продемонстрирована политика религиозной терпимости к традициям и обычаям каждого народа с учетом многонациональности и различных религиозных верований в стране.

16 ноября 1995 года на 28-й сессии Генеральной Конференции ЮНЕСКО была принята декларация о принципах толерантности, и этот день был объявлен Международным Днем Толерантности. Как результат, в 1998 году в Баку состоялась международная конференция «Современность и религиозно-нравственные ценности». Исходя из этого, именно по инициативе Гейдара Алиева в Азербайджане, начиная с 1999 года, 16 ноября начало отмечаться как День Толерантности. В статье отражена проделанная Г. Алиевым работа в этой области.

Ключевые слова: религиозная толерантность, национально-духовные ценности, религиозные ценности, религиозная терпимость, религиозные общины.

У статті розповідається про заходи, що проводяться Гейдаром Алієвим в області захисту релігійної толерантності в Азербайджанській Республіці. Висвітлена політика, що в проводилася в роки його правління, яка відповідає інтересам народу, а також продемонстрована політика релігійної терпимості до традицій і звичаїв кожного народу з урахуванням багатонаціональності та різних релігійних вірувань у країні.

16 листопада 1995 р. на 28-й сесії Генеральної Конференції ЮНЕСКО була прийнята декларація про принципи толерантності, а 16 листопада було оголошено Міжнародним Днем Толерантності. Як результат, в 1998 році в Баку відбулася міжнародна конференція «Сучасність і релігійно-моральні цінності». Виходячи з цього, саме з ініціативи Гейдара Алієва в Азербайджані, починаючи з 1999 року, 16 листопада розпочало відзначатися як День Толерантності. У статті висвітлена виконана їм робота в цій області.

Ключові слова: релігійна толерантність, національно-духовні цінності, релігійні цінності, релігійна терпимість, релігійні громади.

In the article, the events held in the field of protection of religious tolerance in the Republic of Azerbaijan by Heydar Aliyev are described. The policy pursued in the years of his reign, corresponding to the interests of the people, also taking into account multinationality and various religious beliefs is covered, the policy of religious tolerance for the traditions and customs of each people is demonstrated in the country.

On November 16, 1995, at the 28th session of the General Conference of UNESCO, a declaration on the principles of tolerance was adopted and on November 16 it was declared the International Day of Tolerance. As a result of this, in 1998 the international conference "Modernity and Religious and Moral Values" was held in Baku. Based on this approach, on the initiative of Heydar Aliyev in Azerbaijan since 1999, November 16 began to be celebrated as the Day of Tolerance and the article reflects the work done by him in this field.

Key words: religious tolerance, national and spiritual values, religious values, religious tolerance, religious communities.

Постановка проблемы. Сегодня в процессе глобализации правильная оценка позиции религии в обществе

и видение ее перспектив стало важным фактором обеспечения стабильного развития современных мусульманских

государств. В качестве примера можно привести последствия совершенных в последнее время терактов экстремистскими религиозными группировками под знаменем Ислама на мусульманском Востоке. В этом смысле мы должны достойно оценивать созидательную деятельность Гейдара Алиева, его религиозную политику в урегулировании отношений между государством и религией в Азербайджане, в закладке основ успешной политики.

Формулирование целей статьи.

Таким образом, цель статьи – освещение проводимой Гейдаром Алиевым политики в области защиты религиозной толерантности в Азербайджанской Республике, отвечающей интересам народа, политики религиозной терпимости к традициям и обычаям каждого народа с учетом многонациональности и различных религиозных верований в стране.

Изложение основного материала.

После возвращения к власти Гейдара Алиева в независимом Азербайджане в результате осуществления им целенаправленной, продуманной стратегии произошли важные социально-экономические и общественно-политические перемены, значительно обогатился моральный дух общества.

Гейдар Алиев включал в систему моральных ценностей такие факторы, как язык, религию, традицию, культуру, литературу, историческое прошлое и говорил, что у каждого народа есть свои обычаи, национально-духовные и религиозные ценности, и мы ими гордимся. Одной из основных задач Гейдар Алиев выдвигал изучение, сохранение и развитие национально-духовных ценностей нашего народа [4, с. 496]. Проявление философии азербайджанства общенационального лидера в качестве концептуальной основы гуманитарной политики является частью большой политики. Так, именно эта концепция смогла объединить всех людей, проживающих на территории нашего государства, независимо от языка, национальности, религии вокруг единой идеи – азербайджанства. Он понимал, что

именно таким образом, создавая единство, основываясь на действительных правовых нормах, можно интегрировать Азербайджан в международную систему как демократическое, правовое, светское государство.

Г.А. Алиев, с точностью оценив ведущие тенденции современного мира, также прекрасно понимал, каковы будут последствия глобализации для стран, недавно получивших свою независимость. Он подтверждал это следующим утверждением: «Если человечество сталкивается с позитивными ожиданиями, создаваемыми достижениями научного развития XX века, процесс глобализации отнюдь не вызывает всегда оптимизма <...> Естественно, нас также беспокоят проблемы, создаваемые глобализацией для многих стран» [5]. В этом смысле, размышляя о будущей стратегии, он считал целесообразным оценивать исторический путь как своего, так и других государств.

Общенациональный лидер, оглядываясь на пройденный путь народа, отмечал, что наш народ является преемником уникального наследия. Он писал, что исходя из этого мышления, каждый гражданин Азербайджана должен быть достойным этого наследия, оценивать богатую историческую культуру нашего государства, высокую духовность, должен относиться с глубоким чувством к прошлому, настоящему и будущему нашего народа.

Президент Гейдар Алиев с большим уважением относился к религии и верующим, высоко оценивал значение норм исламской морали в национально-нравственном менталитете, всячески содействовал их развитию, распространению. Общенациональный лидер, считающий возрастание роли религии в духовности одним из важных направлений стратегии развития Азербайджана, говорил, что мы никогда не отступим от нашей веры и религии и, используя эти духовные источники, построим наше будущее. В то же время он подчеркивал, что нельзя допускать религиозный фундаментализм и фанатизм. Гейдар Алиев часто встре-

чался с верующими, на религиозные праздники ходил в мечети, чутко относился к духовным потребностям верующих, что также всегда воспринималось среди народа с большим удовлетворением.

Наша страна, являясь неотъемлемой частью мусульманского мира, исторически внесла свой вклад в развитие исламской культуры. В то же время исламская религия превратилась в неотъемлемую часть жизни нашего народа – как религиозные убеждения, так и национально-духовные ценности. Общенациональный лидер всегда подчеркивал, что духовные ценности служат национальному единству народа, граждан, особо отмечал важную роль религиозных праздников в обеспечении национальной солидарности.

Приверженность к религиозным традициям находилась в основе его как национальных, так и религиозных взглядов. Не случайно, что Гейдар Алиев всегда с уважением относился к религиозным праздникам и дням скорби. Из поздравления народа с праздником Рамазан 12 марта 1994 года: «Мусульмане нашей республики в дни месяца Рамазан продемонстрировали преданность Аллаху, Родине, народу, согласие и твердую волю, доказали чистоту своей веры не только словом, но и делом. Ныне, в этот праздничный день, каждый мусульманин имеет полное право на проявление чувства спокойствия, радости и гордости за выполненный с честью свой священный долг. Я уверен, что подавляющее большинство молитв во время богослужения в эти священные дни Оруджлуга были связаны с пожеланиями процветания нашему независимому Азербайджану, возвращения спокойствия на наши земли, счастливой и благополучной жизни нашего народа. Верю, что с помощью Аллаха, стараниями нашего народа эти пожелания осуществляются» [6, с. 479]. Из этого выступления Гейдара Алиева ясно, что он горд тем, что устранен запрет советского времени, и теперь каждый азербайджанец может свободно отпраздновать этот священный праздник.

Для того чтобы быть вместе с народом на религиозных праздниках, Гейдар Алиев лично участвовал на открытии святых мест. По случаю дня Оруджлуг в 1994 году, посещая святые места, сказал: «Одно время я желал, чтобы Азербайджанская Республика стала независимым государством, народ добился свободы и независимости. Слава Аллаху, что мы дожили до этих дней <...> Мусульмане, следуя путем Аллаха и пророка Мухаммеда, соблюдали пост. По религиозным традициям каждый мусульманин в течение всего этого месяца еще больше очищается духовно, в то же самое время более преданно служит своей земле, Родине, народу, религии, живя с чистыми намерениями, поклоняется Аллаху и постится. Мы всегда призывали народ к высокой нравственности и непорочности, и поэтому Аллах тоже нам поможет. Путь, проложенный пророком Мухаммедом, всегда будет светлым, и мы выберемся из этой тьмы, преодолеем все эти трудности» [6, с. 480–481].

Он не только с уважением относился к исламской религии, но также и к другим религиям, создавал возможность для спокойного проведения их религиозных праздников. Из обращения к православным христианам республики на мероприятии, состоявшемся в Бакинском Камерном музыкальном зале по случаю праздника Рождества – 7 января 1995 года: «Исламская религия, Пророк Мухаммед (с) с почтением относились к Иисусу Христу. Как известно, одна из сур священной книги Ислама – Корана посвящена христианству, Иисусу Христу. К гражданам, исповедующим христианство, у нас также всегда относились с почтением, и они пользовались равными с остальными гражданами правами. В Азербайджане всегда носили образцовый характер чувства интернационализма, терпимости друг к другу, уважения азербайджанского народа к другим народам, к христианам» [7, с. 106]. Проведение именно таких мероприятий связано с тем, что и сегодня мировое сообщество признает Азербайджан как толерантную страну.

Участвуя на церемониях 9 июня 1995 г. в связи с Ашурой и 9 декабря 1996 г. на празднике Мебес (день, когда Мухаммеду Салаватулле было дано пророчество), Гейдар Алиев заявил, что наша религия свободна. Каждый азербайджанец, каждый мусульманин свободен исповедовать свою религию. Такое свободное, самостоятельное проживание нашего народа является для нас достижением, в то же время – большой основой для будущего» [7, с. 418]. Кроме того, на протяжении веков мы идем путем, указанным нам пророком Мухаммедом Алейхисаламом, советами священной книги Коран и сегодня также идем этим путем. Потому что это путь мира, дружбы, любви, благополучия. Советы, данные нам Священным Кораном, указанные им пути, являются требованиями, советами, призывающими людей к чистоте, честности, правдивости, преданности, героизму, смелости, мужеству [8, с. 156].

Гейдар Алиев, говоря о традициях религиозной толерантности азербайджанского народа, с гордостью отмечал: «Мы, азербайджанцы, гордясь исламской религией, вместе с тем никогда не относились отрицательно к другим религиям, не враждовали, не строили козни, и ни один народ не заставляли исповедовать нашу религию. С точки зрения религии козни, конфликты, войны недопустимы. Атеизм составлял основу коммунистической идеи. Пропаганда, направленная против исламской религии, в атеистической пропаганде Центрального Комитета Коммунистической Партии в Москве, составляла особую линию и находилась под особым контролем».

Он охотно принимал участие в религиозных праздниках, а также в мероприятиях других религиозных общин, поздравлял их. Он встретился с епископом Александром – главой Бакинско-Прикаспийской епархии русской православной церкви, пригласил Папу Римского в Баку. Эти шаги Гейдара Алиева еще раз свидетельствуют о том, что он не только давал высокую оценку исламской религии,

а также не оставлял без внимания других религиозных деятелей.

Несмотря на то, что его здоровье находилось под серьезной угрозой, он 22 мая 2002 года встретился с Римским Папой Иоанном Павлом II, 25 июля посетил гробницу Имама Рзы, а 4 декабря встретился с послами мусульманских стран по случаю праздника Рамазан. Кроме того, Г. Алиев не оставлял без внимания другие общины, всегда проявлял заботу о них.

Поздравление православной общине Азербайджана, отправленное Г. Алиевым 3 января 2003 года, гласило: «Рождество, знаменующее собой рождение Иисуса Христа, всегда торжественно отмечается по всему миру как один из основных праздников христиан. И на азербайджанской земле, являющейся одной из первых стран, где распространилось христианство, праздник Рождества широко отмечается как символ мира, спокойствия, оптимизма. В нашей стране, которая имеет особое геополитическое положение, диалог и взаимоотношения между религиями и культурами, возникшие на протяжении веков, сформировали у нашего народа такие высокие моральные качества, как религиозная терпимость и толерантность. Именно благодаря этому представители разных религий, живя в Азербайджане в условиях дружбы, мира, взаимоуважения, не сталкивались с какими-либо проявлениями враждебности на почве национально-расовой дискриминации, религиозной нетерпимости» [9, с. 255–256]. Из этого поздравления можно еще более четко увидеть отношение Гейдара Алиева к общинам. В отличие от соседних кавказских стран, мы не стесняем другие религии, напротив, создаем условия для их спокойного богослужения и проведения церемоний.

Как праздники Рамазан и Гурбан байрамы занимают важное место в жизни мусульман, так трудно переоценить роль праздника Пасхи в жизни христиан. Вот почему Гейдар Алиев видел в этом необходимость и создавал условия для прове-

дения священных праздников. Он отмечал: «... Праздник Пасхи <...>, как и все религиозные праздники, призывающие людей к миру и спокойствию, пробуждающие в них чувство милосердия, этот праздник также столетиями преумножал искренность и дружелюбие среди людей, относящихся к христианскому миру, стал символом дружбы, братства и солидарности [3, с. 286–287].

Он неоднократно демонстрировал хорошее отношение к еврейской общине. 26 сентября 2003 года, поздравляя азербайджанскую еврейскую общину, сказал: «Ежегодно отмечаемый в Азербайджане Рош-Ха-Шана – это праздник обновления, покаяния, нравственной чистоты» [10, с. 223]. Гейдар Алиев был заботлив по отношению к другим религиозным общинам и религиям, всегда относясь с уважением к той или иной общине, помогал проводить богослужения и религиозные праздники. Это было связано с тем, что священные праздники его народа, государства долгое время находились под гнетом советской власти, и верующие вынуждены были отмечать их тайно. Он, видя эти мучения, не желал другим народам пережить такое.

Таким образом, роль Гейдара Алиева в истории мира и Азербайджана, меры, принятые им для будущего нашего народа, были направлены против запретов, налагаемых на народ в период советской власти. Эти запреты возможно было устранить именно благодаря усилиям Гейдара Алиева. Искоренение наших национальных традиций из памяти народа в советское время, отсутствие должного внимания к их развитию, утрата национальных обычаев и традиций, особенно в городах, общение местного населения на русском языке (политика русификации) и попадание под влияние европейской культуры в определенном смысле было направлено на забвение национальных обычаев и традиций нашего народа. В этой связи должны быть надлежащим образом оценены шаги, предпринятые Гейдаром Алиевым для защиты нацио-

нальной идентичности, языка и традиций азербайджанского народа.

О сущности толерантности Гейдар Алиев сказал: «Толерантность относится ко многим аспектам человеческих отношений и процессов человеческого общества, и межгосударственных, межнациональных, межрелигиозных отношений <...>. Это не только терпимость религий друг к другу, но и терпимость к обычаям, нравам друг друга, терпимость к культурам» [11, с. 154].

Гейдар Алиев придавал большое значение тому, что Азербайджан является страной, где совместно и дружно проживают представители различных национальностей и религий, мостом между Востоком и Западом, Западом и исламским миром, диалогом между культурами и цивилизациями. Он также старался показать, что Азербайджан является благоприятной страной для проведения диалога, конференций, мероприятий [2, с. 35].

16 ноября 1995 года на 28-й сессии Генеральной Конференции ЮНЕСКО была принята Декларация о принципах толерантности, и этот день объявлен Международным Днем Толерантности. В этой декларации подчеркивается, что «терпимость – это, прежде всего, активное отношение, формируемое на основе признания универсальных прав и основных свобод человека», наряду с этим «терпимость – это понятие, означающее отказ от догматизма, от абсолютизации истины и утверждающее нормы, установленные в международных правовых актах в области прав человека». В 1998 году в Баку по инициативе Шейхулислама Аллахшукюра Пашазаде состоялась международная конференция «Современность и религиозно-нравственные ценности». Именно поэтому благодаря Гейдару Алиеву, начиная с 1999 года, 16 ноября в Азербайджане начало отмечаться как День Толерантности.

Толерантность как важный элемент культуры сегодня является необходимым условием социальной сплоченности людей с различными политическими

убеждениями, культурными традициями, политическими принадлежностями. В таких условиях толерантность является основополагающим моральным принципом общества. А что касается Азербайджана, высказывания преемника общенационального лидера – Президента Ильхама Алиева – являются наглядным примером: «... В течение веков на азербайджанской земле сформировалась прогрессивная система культурных и религиозных отношений, основанная на взаимном доверии и уважении. Заслуживает внимания тот факт, что в нашей стране всегда господствовала атмосфера высокой толерантности, никогда не было дискриминации и конфронтации на национальной и религиозной почве. Неопровержима роль азербайджанского народа в том, что этносы, имеющие различные убеждения и верования <...> проживали в условиях мира и спокойствия» [11, с. 3–4].

Спустя десять лет после смерти общенационального лидера 26 июля 2013 года на церемонии ифтар в резиденции Управления мусульман Кавказа на встрече с президентом Ильхамом Алиевым глава Бакинской и Прикаспийской епархии Русской Православной Церкви Александр сказал: «Я должен говорить о религиозной картине общества. Религия – душа народа. Гейдар Алиев это прекрасно понимал, сам будучи глубоко верующим человеком. Именно в период его руководства страной религиозные общины обрели подлинную свободу и развитие в своей религиозной жизни. В стране в этом направлении была проделана значительная работа. Мы видим строительство религиозных храмов и школ. Кроме того, мы наблюдаем, как многие религиозные праздники стали праздниками

общенационального, государственного характера. Но в то же время было сделано все для того, чтобы религию не использовали в своих целях всевозможные политические силы. Все это было достигнуто за годы руководства Гейдара Алиева. Кроме того, в стране сложилась подлинная атмосфера толерантности. Возникло взаимное уважение между людьми с различными национальными и религиозными взглядами. Не побоюсь повторить слова Гейдара Алиева: «Многонациональность – наше богатство» [12].

По данным Государственного Комитета по работе с религиозными организациями Азербайджана на 2014 год на территории республики действовали 1802 мечети, 5 православных, 1 католическая, 4 грузинских православных церквей, 6 синагог и другие места поклонения [1]. Азербайджанский Альянс Мира и Развития, функционирующий в нашей стране с 1997 года и по настоящее время, объединяет неправительственные организации, представителей различных религиозных конфессий, осуществляет успешную деятельность в указанном направлении как толерантная организация. Из них можно назвать Православную Религиозную Общину Бакинской и Прикаспийской Епархии Русской Православной Церкви, Религиозную Общину европейских Евреев Баку, Религиозную Общину Горских Евреев Баку, Религиозную Общину Грузинских Евреев, Римско-католическую общину и другие религиозные конфессии [5, с. 95].

Вывод. В целом, для сохранения толерантности в нашей стране приняты многие меры, в политике государства занимает важное место религиозная толерантность и уважение к другим религиям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin rəsmi internet saytı // <http://www.scwra.gov.az/>
2. Dinlərarası dialoq: qarşılıqlı anlaşmadan birgə əməkdaşlığa doğru. Beynəlxalq konfrans. Bakı, 6-7 noyabr 2009. Bakı: 2010, 200 s.
3. Əliyev İ. İnkişaf məqsədimizdir. Çıxışlar. Nitqlər. Bəyanatlar. Müsahibələr. Məktublar. Müraciətlər. Fərmanlar. VIII kitab. Bakı: Azərnəşr, 2011, 408 s.
4. Əliyev H. İki cildə. II cild. Bakı: Turxan NPB, 2013. 704 s.
5. Əliyev H. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciət. "Azərbaycan" qəz., 2000, 30 dekabr.
6. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab. Bakı: Azərnəşr, 1997. 612 s.
7. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. III kitab. Bakı: Azərnəşr, 1997. 488 s.
8. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. VIII kitab. Bakı: Azərnəşr, 1998. 488 s.
9. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. XXXXIII kitab. Bakı: Azərnəşr, 2013. 463 s.
10. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. XXXXV kitab. Bakı: Azərnəşr, 2013. 383 s.
11. Əliyev H. Dinimiz xalqımızın milli mənəvi sərvətidir. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 1999. 165 s.
12. QMİ-nin iqamətgahındakı iftar mərasimində Prezident İlham Əliyevlə görüş. URL: <http://qafqazislam.com/az/xeber.php?id=76>.

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (1938–1939)

RELIGION AND CHURCH IN CARPATHIAN UKRAINE (1938–1939)

Вегеш М.М.,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті робиться спроба дослідити релігійно-церковну ситуацію на Закарпатті (Підкарпатській Русі – Карпатській Україні) напередодні Другої світової війни. Автори аналізують окремі релігійні часописи, тогочасну закарпатську періодику, діяльність відомих церковних і громадсько-політичних діячів Діонізія Няраді, Августина Волошина, Олександра Стойки, Юрія Станинця. Значна увага звертається на взаємовідносини між вірниками греко-католицької і православної конфесій. Йдеться про масові репресії проти духовенства після окупації Карпатської України військами гортистської Угорщини.

Ключові слова: Карпатська Україна, уряд Августина Волошина, Греко-Католицька церква, православна церква, релігійні часописи, угорські репресії.

В статье сделана попытка исследовать религиозно-церковную ситуацию в Закарпатье (Подкарпатской Руси – Карпатской Украине) накануне Второй мировой войны. Авторы анализируют отдельные религиозные издания, закарпатскую периодику, деятельность известных церковных и общественно-политических деятелей Дионизия Няради, Августина Волошина, Александра Стойки, Юрия Станинця. Основное внимание сосредоточено на взаимоотношениях между верующими греко-католической и православной конфессий. Освещаются массовые репрессии против духовенства после оккупации Карпатской Украины войсками гортистской Венгрии.

Ключевые слова: Карпатская Украина, правительство Августина Волошина, Греко-Католическая церковь, православная церковь, религиозные издания, венгерские репрессии.

The article attempts to investigate the religious-church situation in the Transcarpathian region (Pidkarpatska Rus – Carpathian Ukraine) on the eve of the World War II. The authors analyze different religious periodicals, the Transcarpathian periodical of that time, the work of famous church and public figures – Dionizij Nyaradi, Augustine Voloshyn, Oleksandr Stoyka, and Yuriy Stanynets. Considerable attention is drawn to the relationship between the believers of the Greek Catholic and Eastern Orthodox confessions. The article researches the mass repressions against the clergy after the occupation of the Carpathian Ukraine by the troops of the Horthy's Hungary.

Key words: Carpathian Ukraine, government of Augustine Voloshyn, Greek Catholic Church, Orthodox Church, religious periodicals, Hungarian repressions.

Постановка проблеми. Багаторічна національно-визвольна боротьба закарпатських українців за свої автономні права завершилася їх здобуттям у жовтні 1938 р., коли пражська влада призначила головою місцевого уряду Андрія Бродія, а незабаром Августина Волошина. 12 лютого 1939 р. в країні відбулися вибори до Союму Карпатської України,

який 15 березня проголосив повну незалежність. До цих яскравих і вікопомних подій спричинилися українські політичні партії, різноманітні патріотичні товариства, зокрема «Просвіта», цілий ряд відомих громадсько-політичних діячів краю, які протягом усього міжвоєнного періоду пропагували українську ідею, відстоювали право місцевого населення на

власну державність. Важливу роль у цих процесах відігравала Греко-Католицька церква, яка впродовж кількох десятиліть виховала цілу плеяду яскравих особистостей, до яких належали Президент Карпатської України Августин Волошин, патріотичні українські священники та культурно-освітні діячі Кирило Феделеш, Степан Сабол (Зореслав), Карло Купар, Юрій Станинець та багато інших. Водночас необхідно констатувати, що окремі закарпатські священники не підтримали українську ідею й відкрито агітували проти неї. Нерідко вони вели відверту боротьбу проти автономного уряду Августина Волошина й підтримували ідею входження Закарпаття до складу гортистської Угорщини. З окупацією угорськими військами Карпатської України розпочалися масові репресії проти її захисників. Не минула ця участь і представників духовенства.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Враховуючи той факт, що правдива історія церкви на Закарпатті до проголошення незалежності України була заборонена, перші об'єктивні наукові публікації побачили світ за кордоном. Їх авторами зазвичай були активні учасники національно-визвольних змагань 1938–1939 років, які емігрували після окупації Закарпаття гортистськими військами в країни Європи та Америки. Грунтовні монографії про вищеназвані події видали В. Шандор, А. Штефан, С. Росоха, Ю. Химинець. Великий фактичний матеріал міститься у споминах та опублікованому щоденнику головного редактора урядової газети «Нова свобода» В. Гренджі-Донського. Серед істориків української діаспори США, які впродовж багатьох років досліджували історію греко-католицької церкви часів Карпатської України, необхідно назвати П. Стерча, О. Данка, В. Маркуся, П. Р. Магочія, А. Пекаря, М. Утриска, І. Лисяка-Рудницького та інших. В Україні найповніше вищеназвана проблема знайшла своє відображення на сторінках тритомної праці «Нариси історії Закарпаття»,

яка побачила світ на початку 90-х років під редакцією професора І. Гранчака. На жаль, у ній більше місця відводилося не стільки Карпатській Україні, як релігійній ситуації на Закарпатті протягом міжвоєнного періоду. Найповніше ця проблематика досліджена в монографіях та статтях М. Болдижара та М. Палінчака. Питання релігії та церкви в часи Карпатської України досліджували П. Чучка, О. Хланта, Н. Бенько, О. Довганич. Авторами монографій про життєвий шлях і громадсько-політичну діяльність Августина Волошина виступили М. Токар, М. Зимомря, В. Гомоннай, М. Кляп, В. Туряниця, В. Сергійчук. Взаємовідносини Августина Волошина з митрополитом Андреем Шептицьким досліджували О. Хоменко і В. Басараб. Багатогранну діяльність Діонізія Няраді досліджував І. Ліхтей.

Формулювання цілей статті. Основною метою є дослідження головних аспектів церковно-релігійної ситуації, яка склалася в Карпатській Україні наприкінці 30-х років, коли молода держава пройшла своєрідну еволюцію від автономії до проголошення повної незалежності. Значна увага звертається на взаємовідносини між представниками Православної та Греко-Католицької церков, на діяльності найвідоміших представників духовенства Закарпаття Августина Волошина, Діонізія Няраді та Олександра Стойки.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 30-х років Греко-Католицька церква на території нерадянської України налічувала 4 370 000 вірників, 3 040 парохій з 4 440 церквами. У п'ятьох єпархіях з двома Апостольськими адміністраторами діяли два єпископи та один митрополит. За підрахунками І. Ортинського, на західноукраїнських землях несли службу 2 950 священників, 520 ієромонахів (священників-ченців), 1 100 монахинь, 540 студентів богослов'я, 4 малі семінарії, 41 католицька організація та 38 часописів, журналів і видавництв [1, с. 118]. На території Закарпаття налічувалось 410 000 греко-католиків [2, с. 85].

У 1936 р. у краї було зареєстровано 140 000 осіб православного віросповідання, їх обслуговувало 67 служителів культу (15 монахинь та 52 священники) [3, с. 47]. На думку В. Маркуся, «на території Чехословаччини в 20-30-х роках розгорнувся рух православ'я, отже, скоро Греко-Католицька Церква втратила монопольне становище серед українців. Православ'є ширилося з ініціативи головно російських, як і буковинських та галицьких русофільських, емігрантів та завдяки підтримці празького уряду, який бачив в новому релігійному русі реакцію на політичний курс великої частини змодеризованого греко-католицького духовенства» [4, с. 5]. Першим сербським єпископом на Закарпатті був Досифей, пізніше Володимир, якого угорці після окупації усунули.

2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж, у результаті якого під Угорщиною залишилось 35 греко-католицьких парафій на чолі з єпископом О. Стойкою, який залишився в Ужгороді [5, с. 105]. Отже, у Карпатській Україні залишилось 280 парафій, які не мали єпископа [6, с. 115]. Уже 3 листопада 1938 р. від імені Мукачівської греко-католицької єпархії та ряду політичних партій і об'єднань був складений меморандум, який передали урядам Чехословаччини, Великобританії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Румунії, Угорщини та Югославії. У ньому вказувалося, що «віденський арбітраж відторгнув від Карпатської Русі головне місто Ужгород і промисловий центр Мукачево, без яких край, з точки зору економічної, культурної та національної, існувати не може. Тому заявляємо, що і після віденського арбітражу розглядаємо цю територію єдиною і неподільною» [7, с. 18]. Цей меморандум не справив ніякого впливу на ініціаторів арбітражу у Відні, а тому мав символічне значення. Єпископ О. Стойка зробив спробу підпорядкувати собі греко-католицькі парафії Карпатської України. Він направив до Хуста наймолодшого каноніка Людовика Міню, щоб той управ-

ляв 280 парафіями. Ватикан, звісна річ, на такий крок не пішов.

У ситуації, яка склалася, проявив ініціативу єпископ Крижевацької греко-католицької єпархії Діонізій Няраді, який «подав меморандум на руки кардинала Євгена Тіссерана, секретаря Конгрегації Східної Церкви в Римі, інформуючи, що в Карпатській Україні понад 400 000 вірних залишається без єпископа» [8, с. 84]. 14 листопада 1938 р. Папа Пій XI прийняв на аудієнції Д. Няраді, під час якої доручив йому «піклуватися найбільшим народом Підкарпаття, що лишився без пастиря й інших необхідних засобів» [9, с. 84–85]. 15 листопада 1938 р. Кардинал Є. Тіссеран від імені Святої Конгрегації Східної Церкви у Ватикані видав декрет №653/38, згідно з яким «цілковито уступає юрисдикція Всепреосвященного Олександра Стойки, мукачівського єпископа Русинів у парохіях його дієцезії, що знаходяться поза границями угорського Королівства, аж доки Апостольська Столиця інакше не зарядить. Усякі інші зарядження цьому противні, оцим устають» [10]. Причина такого кроку Ватикану пояснювалась наслідками Віденського арбітражу, після якого відбулося «нове розграничення між Чехословацькою Республікою і Королівством Угорщини» і «більша частина Парохій мукачівської дієцезії Русинів у дійсності остала відлучена від міст Мукачево й Ужгорода» [11]. У зв'язку з тим, що «мукачівському єпископові Русинів тепер неможливо дістатися з одної частини (дієцезії) до другої приналежної до його юрисдикції», Ватикан «зволив поручити Високопреосвященному др. Діонізію Няраді, єпископові крижевацькому, щоб перебрав пастирський уряд Апостольського Візитатора мукачівської єпархії Русинів, що знаходяться в Чехословацькій Республіці, і щоб про все інформував Апостольську Столицю» [12].

Ще в 1934 р. «Благовісник» повідомляв, що в найближчому часі має виникнути нове греко-католицьке єпископство в Хусті. Це дало б можливість Вати-

кану перетворити Ужгородську єпархію на митрополію. Однак урядове повідомлення Апостольської Столиці в цій справі прийшло аж 2 вересня 1937 р. Друга світова війна перекреслила ці благонадійні плани. Щодо призначення Д. Няраді апостольським адміністратором краю, то даний акт Ватикану розцінювався тільки як тимчасовий, «в очікуванні створення власної закарпатської митрополії» [13, с. 402]. В інтерв'ю газеті «Нова свобода» 12 грудня 1938 р. Д. Няраді сказав: «Є отже, дві єпархії, й наша, поки що буде управлявана апостольською адміністрацією, може й через довгий час... За моєю гадкою, єпархія Карпатської України згодом стане дефінітивно окремою бо вже й тепер можна вважати, що Мукачівська єпархія стала двома сепаратними єпархіями. Резиденція апостольської адміністрації є тепер у Хусті, і я думаю, що місце осідку єпархії буде в Столиці Уряду Карпатської України» [14].

Необхідно погодитися з твердженням П.Р. Магочія, що «оскільки Няраді був відомий українофіл, то таке призначення свідчило, що Ватикан визнає українську орієнтацію автономного уряду» [15, с. 115]. Тогочасна Карпатська Україна ставала центром боротьби не тільки політичної, але і церковної. Не випадково А. Волошин у «Маніфесті уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України», прийнятому 3 листопада 1938 р., закликав: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх до сьогодні викликували між нами вороги нашого народу» [16]. На глибоке переконання В. Шандора, «назначенням єпископа Няраді апостольським адміністратором у Хусті Греко-Католицька церква була з боку юрисдикції упорядкована» [17, с. 257]. Що стосується Угорщини, то вона висловила Ватикану невдоволення з приводу призначення Няраді єпископом Карпатської України.

Про приїзд Д. Няраді в Карпатську Україну Міністерство закордонних справ ЧСР повідомило уряд А. Волошина 26 листопада 1938 р. «Ця вістка, – писала

«Нова свобода», – викликала велике вдовolenня народу Карпатської України» [18]. 29 листопада Хуст зустрів єпископа Д. Няраді, який приїхав з Ватикану через Югославію [19]. 4 грудня 1938 р. він провів першу службу Божу в Хусті, проголосивши літургію «за самостійну Карпатську Україну, за її Народ, за Владу і за її добро – щоб були всі заодно! Одно: в католицизмі, в українській народності, всі в благородній праці, культурі: словом, одні в житті і смерті!» [20]. Отже, уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні Д. Няраді зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї.

Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його «Пастирських листах» і «Зверненнях». У одному з перших своїх «Пастирських листів» Д. Няраді закликав: «Прошу всіх Отців, щоб Служба Божа серед тижня, коли не мають замовлених інтенцій, видправлялася по намірені Святого Отця: «Про мир усього світа», а крім цього про добро нашої держави. Одночасно дуже поручаю всім моїм Вірним, щоб у своїх молитвах випрошували благословення для цілого нашого народу, а передусім для тих, у чий руки Боже Провидіння поставило керму нашої держави і нашого народу» [21]. 18 грудня 1938 р. Д. Няраді відвідав Перечин, де виголосив промову, у якій «закликав вірників стояти певно при вірі, що тільки у певній вірі наше спасіння й успіх нашого відродження та кращої майбутності нашого народу та державного визволення» [22]. У «Пастирському листі» від 23 грудня 1938 р. Д. Няраді сповістив вірників, що «нашу єпархію мукачівську в Чехословацькій Республіці віддав я під особливу опіку Препорочно Зачатої Діви Марії, наша ж держава проголосила її особливою Покровителькою-Заступницею Підкарпатської Держави» [23].

1 січня 1939 р. єпископ звернувся з «Батьківським зичливим словом до Впр. Отців Душпастирів», у якому закликав, щоб вони «свідомі своїх священних завдань, як найдалше держали

себе від хоть якої протидержавної агітації так, щоб і найменша тінь не падала на їхню діяльність. І церковне право і сам природний закон вказують нам, душпастирям, яке має бути наше відношення до законної Влади на території, на котрій нам приходить розвивати нашу священничу діяльність. Супроти такої Влади треба нам зайняти впрост позитивне становище...» [24, с. 5]. Незважаючи на цю пересторогу, українською поліцією були затримані греко-католицькі священники Н. Сілвай, І. Йосиф, З. Шолтес, І. Мінь, І. Емерик. Їх звинуватили в античеській, антиукраїнській і проугорській пропаганді та ув'язнили в концентраційний табір Думен. Безперечно, вищеназваними особами не завершувався перелік священників, які відкрито працювали на Угорщину. Можливо саме тому окремими членами уряду Карпатської України вносилися пропозиції про заміну священників у поодиноких округах [25, с. 69].

Приступивши до виконання обов'язків апостольського адміністратора в Карпатській Україні, Д. Няраді виклав свою програму дій в інтерв'ю редакторові «Нової свободи» В. Гренджі-Донському 12 грудня 1938 р.: «Мій плян є такий, – сказав єпископ, – щоб кожний священник був взірцевим духовником своїх вірних і виконував свої обов'язки сумлінно і як найточніше. Другим моїм пляном є запровадити наше духовенство до діяльності Католицької Акції... Священник не сміє видтягатися від культурної праці між своїми вірниками, він повинен давати ініціативу й брати живу участь у цій праці. А такої праці скрізь є багато: а) праця релігійного змісту, організація релігійних кружків, католицької молоді тощо; б) праця в читальні «Просвіти», догляд і керування нею; в) харитативно-добродійна допомога бідним; г) організування і ведення антиалкогольних кружків... Також було б бажаним, щоб священство запровадило освідмлюючу працю господарського характеру... Відчити лекції а також практичні вказівки, щоб піднести наш народ на вищий економічний рівень.

Було б добре закладати при кожній парохії комітет, щоб дати можливість вишколення талановитих бідних хлопців через матеріальну допомогу... На Карпатській Україні потрібно є видавати тижневик, де можна б містити, крім політично-культурного перегляду, також цінні господарські поради селян... Для народу є конче потрібним видавати якнайбільше дешевих популярних книжок» [26].

Д. Няраді активно почав упроваджувати свій план у життя. Єпископ заснував «Товариство греко-католицьких священників», яке очолив Ю. Станинець, а секретарем став С. Сабол. Контакт з духовенством він підтримував за допомоги «Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці», перший номер якого побачив світ 1 січня 1939 р. в Хусті. Усього вийшло п'ять номерів. У «Віснику» друкувалися звернення єпископа до священників та вірників, інформації про життя єпархії тощо. С. Сабол видавав «Місійний календар». Ці видання друкувалися в приміщенні державної друкарні в Хусті.

Наприкінці 30-х років дві греко-католицькі вчительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200–250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала греко-католицька семінарія, яка готувала священників. За порадою уряду А. Волошина владика Д. Няраді з 1 лютого 1939 р. переніс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. Її ректором було призначено монаха-василіана М. Калинця [27, с. 5].

10 березня 1939 р. Д. Няраді підписав розпорядження священникам про урочисте відзначення в церквах Сойму Карпатської України: «В особливіший спосіб поручаю і заряджую, щоб у день отворення Сойму – точна дата буде оголошена в радіо – у всіх парохіях нашої єпархії на автономній території Карпатської України всечестиві отці духовні відправили Службу Божу; наперед треба повідомити вірників і місцеві уряди. Рівно ж заряджаю, щоб із тої світлої нагоди всі дзвони по наших церквах дзвонили на навечері»

(в останній вечір перед днем відкриття Сойму – М. В., М. П.) й у самий день отворення Сойму по Службі Божій – також через чверть години» [28, с. 120]. Три священники були обрані послами Сойму Карпатської України – К. Феделеш, А. Довбак і Ю. Станинець. Про останнього В. Гренджа-Донський писав, що він «облюблений священник, знаменитий проповідник і відомий наш письменник» [29, с. 223].

У Карпатській Україні існувало 140 православних парафій з 5 монастирями, з чого два були жіночі, а один знаходився на Пряшівщині [30, с. 86]. Усього в краї налічувалося 155 000 православних. На думку П.Р. Магочія, «православний єпископ... не підтримав уряд Волошина. Православне населення, якому була прищеплена любов до всякого російського, не могло перейняти українську ідеологію хустського уряду» [31, с. 115]. Вважаємо, що більш має рацію В. Шандор, який твердить, що «боротьба розпочалась заслугою єпископа Саватія в православній церкві. Саватій з'явився на Карпатській Україні і відправляв Богослужіння. Православна церква на Карпатській Україні належала до юрисдикції Сербської православної церкви, а Саватій належав до московської, у Чехо-Словачії не визнаваної. Є очевидно, що метою Саватія було зробити заколот» [32, с. 257].

Міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай під час свого перебування в Празі 4 грудня 1938 р. прийняв представника «Німецького Інформаційного Бюро», якому заявив: «Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення. Ці чутки – видумані. У Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Усі громадяни, без різниці політичних переконань чи релігійної приналежності – є рівні перед законом» [33]. А. Волошин 23 листопада 1938 р. прийняв архієпископа Саватія, «розмова з яким тривала 40 хвилин і торкалася справ православної церкви на Карпатській Україні. Архієпископ Саватій

після розмови з прем'єром прийняв редактора «Нової свободи» і висловив велике задоволення, що прем'єр з повним розумінням і прихильністю ставиться до потреб православної церкви на Карпатській Україні» [34]. 28 листопада А. Волошин прийняв нового єпископа православної церкви В. Раїча з Мукачева, який «зложив прем'єрові заяву лояльності до Карпатоукраїнської держави та її влади» [35]. 21 грудня А. Волошина відвідав сербський православний митрополит Йосиф у супроводі єпископа В. Раїча й архімандрита О. Кабалюка. Делегація передала привітання від патріарха православної церкви Гаврила. Митрополит Йосиф запевнив А. Волошина, що православна церква буде лояльна до влади Карпатської України та не буде втручатися до національних справ.

Таким чином, уряд А. Волошина пішов на зближення з керівництвом православної церкви, яке почало приносити перші позитивні наслідки. У с. Копашньові під час святкування храму церкви святого Михайла православний архієпископ закликав молитися за «Богохраниму Карпатську Україну та її правительство» [36, с. 447]. Представники православної митрополії, поруч з греко-католицьким єпископом Д. Няраді, брали участь у роботі з'їзду Карпатської Січі в Хусті як почесні гості [37, с. 104]. Серед питань, які обговорювалися 29 грудня 1938 р. на засіданні Синодального Комітету Української Православної Митрополії Карпатської України, значилося наступне: «Українська православна церква на службі відродження Карпатської України та розбудови церковної організації і наше відношення до інших церков» [38]. Ці факти є доказом того, що керівництво православної церкви в Карпатській Україні лояльно відносилося до уряду А. Волошина та політики, яку проводив його кабінет.

На закарпатській території, яку окупувала Угорщина, греко-католицьким єпископом Мукачівської єпархії був Олександр Стойка. Високоосвічена і з багатим досвідом людина, він проводив нечітку

та непослідовну політику, нерідко міняючи свої погляди. 26 жовтня 1938 р., коли А. Волошин став прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, під час благодарственного молебня єпископ О. Стойка назвав його «батьком народу» [39, с. 104]. У першій половині березня 1939 р. єпископ у виступі по радіо заявив: «...Місце русинського народу може бути тільки в тій Угорщині, де він протягом тисячі літ ділив добро і лихо з братським угорським народом... І тепер, у ці години, коли героїчна армія Угорщини святого Стефана наближається до Карпатських гір, щоб визволити нас, русинів, від відчайдушного пекла, ми бачимо в цьому святу волю доброго Бога, який турбується за долю народів і націй. Ці герої-гонведи... з братньою любов'ю об'єднуються з нашими русинськими солдатами, щоб пліч-о-пліч навіки забезпечити повагу до віри і церкви русинського народу, забезпечити захист наших святих традицій і можливість матеріального життя, гідного людини. Приймайте з довір'ям і любов'ю гонведів» [40, с. 122]. О. Стойка завершив свій виступ словами: «Хай живе наша тисячолітня батьківщина – Угорщина, хай живе наш улюблений пан регент і хай живе наш дорогий русинський народ» [41, с. 123]. У пасхальному посланні від 2 квітня 1939 р. О. Стойка закликав славити угорських загарбників і з радістю віддати їм багатства краю [42, с. 123–124].

13 червня 1939 р. О. Стойка склав присягу на вірність Угорщині: «Я, д-р. Стойка Олександр, як це личить єпископові, присягаю святим Євангелієм, що буду вірним прихильником регента Угорщини, і обіцяю, що ні посередньо, ні безпосередньо не братиму участь у справах, які суперечать інтересам Угорщини. Боже, мені допоможи!» [43, с. 125]. Однак незабаром О. Стойка переконався, що угорські власті ведуть подвійну гру. Цим самим вони дискредитували себе в очах єпископа. Як вважають сучасні дослідники [44, с. 107], О. Стойка спрямував усі зусилля на захист свого народу. Своім відважним виступом не дозволив деградувати пре-

лата ректора Олександра Хіру, якого нова угорська влада довгий час ігнорувала в семінарії. Він постарався також, щоб керівництво семінарії залишилося в руках священників-народовців. Студійні місця в семінарії він заповняв селянськими хлопцями і піклувався про піднесення релігійно-культурного життя народу. Під його керівництвом видавалися офіційний орган Мукачівсько-Пряшівської єпархії «Душпастир», часописи «Благовісник» і «Місійний вісник». Однак, незважаючи на це, єпископ О. Стойка, безперечно, усе зробив для того, щоб прискорити окупацію Карпатської України Угорщиною.

Адміністратором православних приходів на окупованій угорськими військами західній частині Закарпаття Владимир Раїч призначив ігумена Аврікія. Єпископу В. Раїчу було запропоновано прийняти угорське громадянство, але він відмовився. У зв'язку з цим Міністерство культів Угорщини заявило, що В. Раїч – підданий іншої країни і тому він не може бути визнаний урядом як уповноважений по виконанню функцій єпископа у їх державі. Він був інтернований як особа неблагонадійна для угорських властей. На його місце було призначено ігумена Феофана Сабова, але і його незабаром усунуто [45, с. 99]. «Загальне враження населення Закарпаття про ставлення мадярської влади до закарпатських церков, – писав відомий дослідник історії церкви О. Данко, – можна у спрощеній формі окреслити так: мадярська влада фаворизувала Греко-Католицьку церкву, а до православної ставилася вороже чи, щонайменше, по-мачушиному... Православна церква Закарпаття... пройшла шлях від стану церкви, переслідуваної на самому початку, до стану церкви, підтримуваної тією ж мадярською владою» [46, с. 362]. Згідно з угорською статистикою у 1940 р. в Закарпатті налічувалося 110 тисяч православних [47, с. 5].

15 березня 1939 р. угорські війська розпочали окупацію Карпатської України. Через деякий час почалися масові репресії, які не обминули і представни-

ків церкви, до того ж не мало суттєвого значення, до якої конфесії належав той чи інший священик. «Архівні матеріали свідчать, – довели П. Чучка і Е. Швед, – що наступ угорських властей на українську ідею на Закарпатті в міжвоєнні роки не припинявся. Деякі з них наочно показують динаміку і технологію цього наступу, розкривають спеціальність служб кий-мел-гарітов, називаючи конкретних осіб, яких брали на мушку з метою фізичної розправи угорські репресивні органи напередодні другої світової війни, зокрема з осені 1938 по весну 1939 року» [48, с. 38]. Ці вчені віднайшли два архівні документи під назвами «Спис цих українців, які з метою сильно шкодили так мадярському, як руському народу» і «Спис цих українців, які намагалися шкодити мадярському і мадяро-руському народу», до яких занесені прізвища 140 осіб. Усі вони вважались запеклими ворогами Угорщини і підлягали знищенню. Дослідниками доведено, що списки були складені 10 листопада 1938 р., тобто відразу після завершення роботи Віденського арбітражу і задовго до вторгнення угорських військ на територію Карпатської України.

У списках значилися прізвища п'ятьох духовних осіб – Булика, В. Лара, О. Хіри, С. Папа і Ю. Станиця [49, с. 39]. Необхідно додати, що в списках названі тільки добре відомі в широких колах населення люди. Час показав, що протягом 1939–1942 років усі вони пройшли крізь угорські тюрми і табори. У списках відсутнє прізвище Д. Няраді, який був відомий далеко за межами Закарпаття. Однак, незважаючи на велику популярність єпископа, «два дні після окупації Карпатської України уряд Мадярщини поставив єпископа Няраді у його власній квартирі в Хусті під строгий жандармський догляд із заборонаю виходити з будинку та зустрічатися з людьми. Брутальною поведінкою жандармерії та інших мадярських урядових властей єпископ Няраді зазнав всяких принижень. Тільки пізніше Апостольський нунцій у Будапешті Ангело

Ротта поміг єпископові та його секретареві о. Решетиллові виїхати до Риму» [50, с. 257].

Брак архівних джерел стосовно гортистських репресій проти священиків дещо доповнюють спогади очевидців. Вони свідчать про жахливий терор, учинений угорцями: «Середина літургії. Не давши дослужити Службу Богу, о. Купара схопили, здерли ризи і, як злочинця, вивели з церкви... Заарештованих погнали в ліс. Зупинилися на поляні. Один зробив спробу втекти – то був Федір Рознійчук, – але його пристрелили на місці. Іншим пройшлися кулями по ногах, і всі ранені попадали на землю. Озвірілі садисти в дикій люті живим людям виколовали очі, відрізали губи, язика, розпорювали животи. Нелюдські крики, стогін, зойки поносилися над лісом. Ці люди помирали великомученицькою смертю. На гуцульщині їх називають «квасівськими мучениками» [51, с. 257]. «Мене катували і судили за те, – пригадував священик Ю. Станинець, – що «брав участь у підпільній організації, яка ставила собі за мету прогнати угорських окупантів із Закарпаття». Так твердили судді і слідчі моєї «справи»... Побоями, знущанням намагалися «вибити» свідчення. Наші судді не вникали в справи» [51, с. 74–75]. Греко-католицького священика із с. Терново на Тячівщині Погоріляка засудили до п'яти років ув'язнення [51, с. 75]. Активний учасник подій 1938–1939 рр. у Карпатській Україні священик С. Пап пройшов через тортури у хустській в'язниці та концтаборі в Кривій. У 1942 р. його засудили вдруге. У вирокі вказувалось: «... підсудні проголошували, що Закарпаття завжди було українською територією, такою і залишиться, у зв'язку з чим Закарпаття, якщо треба, то збройним повстанням і революційним шляхом необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України» [51, с. 78].

Проводити репресії гортистам допомагали проугорськи налаштовані священики. Таким, зокрема, був Ю. Марина. «Він греко-католицький священик, про-

фесор і віце-ректор Богословської Семінарії в Ужгороді, – пригадував С. Пап, – своїм поведженням був занадто грубим і зарозумілим. Ніхто з питомців його не любив. Для них він не був прикладом доброго священика. У священничій рясі був мадярським шпигуном... А тепер він тут, щоб подивитись ще на конання останніх жертв мадярського насилля» [51, с. 113]. Багатьом допоміг уникнути ув'язнення і зберіг життя єпископ О. Стойка.

Висновки. Переважна більшість населення Карпатської України була греко-католицького віросповідання. Із середини листопада 1938 р. до середини березня 1939 р. обов'язки апостольського адміністратора в краї виконував крижеватський єпископ Д. Няраді, який відзначався

своєю чіткою українською орієнтацією. Уряд Карпатської України все робив для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесій. Православна церква, що належала до Сербської Православної Митрополії, лояльно ставилася до уряду А. Волошина. Мукачівський єпископ О. Стойка, який залишився на окупованій Угорщиною території, вірно служив окупантам, заохочуючи їх до повного захоплення Закарпаття. Однак у роки окупації він діяв менш активно, розчарувавшись у двоякості угорської політики. З окупацією Закарпаття військами Угорщини в краї встановився жорстокий репресивний режим, від якого постраждали представники духовенства обох конфесій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оршан Я. Закарпаття. Париж, 1938.
2. Стерчо П. Карпато-Українська держава: 3 історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994.
3. Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років XX століття. Ужгород, 1996.
4. Маркус В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945–1950 рр. Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі. Записки НТШ. Т. С XIX. Париж, 1982.
5. Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Випуск II. Ужгород, 1996. С.103–119.
6. Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994.
7. Довганич О. Д., Пашкуй З. А., Троян М. В. Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990.
8. Стерчо П. Карпато-Українська держава: 3 історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994.
9. Стерчо П. Карпато-Українська держава: 3 історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994.
10. Нова свобода. 1938. 6 груд.
11. Нова свобода. 1938. 6 груд.
12. Нова свобода. 1938. 6 груд.
13. Пекар А. Мукачівська Єпархія і Галицька митрополія. Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород: Карпати, 1993.
14. Нова свобода. 1938. 13 груд.
15. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994.
16. Волошин А. Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі. Августин Волошин. Твори. Ужгород: Гражда, 1995. С. 113–116.
17. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996.
18. Нова свобода. 1938. 27 лист.
19. Нова свобода. 1938. 30 лист.
20. Нова свобода. 1938. 4 груд.
21. Нова свобода. 1938. 6 груд.
22. Нова свобода. 1938. 21 груд.
23. Нова свобода. 1938. 23 груд.

24. Ліхтей І. Єпископ Діонисій Наряді і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939). Дзвони. 1995. Ч.4. С. 4–5.
25. Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993.
26. Нова свобода. 1938. 13 груд.
27. Ліхтей І. Єпископ Діонисій Наряді і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939). Дзвони. 1995. Ч.4. С. 4–5.
28. Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985.
29. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Ред. Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002.
30. Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994.
31. Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994.
32. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996.
33. Нова свобода. 1938. 4 груд.
34. Нова свобода. 1938. 27 лист.
35. Нова свобода. 1938. 30 лист.
36. Палінчак М. М., Болдижар М. М. Релігія і церква на Закарпатті в 20–30-х рр. Нариси історії Закарпаття. Т.2. Ужгород, 1995. С. 436–447.
37. Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996.
38. Нова свобода. 1938. 29 груд.
39. Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Випуск II. Ужгород, 1996. С.103–119.
40. Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985.
41. Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985.
42. Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985.
43. Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985.
44. Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Випуск II. Ужгород, 1996. С.103–119.
45. Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939–1944 рр. Науковий збірник Краєзнавчого музею. Випуск 2. С.103–119.
46. Данко О. Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939–1944 рр. Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1994. С. 349–365.
47. Маркус В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945–1950 рр. Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі. Записки НТШ. Т. С XIX. Париж, 1982.
48. Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковнера – 42. За Українське Закарпаття: Дослідження, статті, спогади / Упор. В. Маркус, В. Худанич. Ужгород: «Гражда», 1994. С.36–40.
49. Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковнера – 42. За Українське Закарпаття: Дослідження, статті, спогади / Упор. В. Маркус, В. Худанич. Ужгород: «Гражда», 1994. С. 36–40.
50. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938–1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996.
51. Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996.

ЗБІРКА ЄВРЕЙСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. В ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ КЛАСИКА ЄВРЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМА

COLLECTION OF JEWISH PERIODIC EDITIONS OF LATE XIX – EARLY XX CENTURY. IN THE EXHIBITION OF THE MUSEUM THE CLASSIC – OF JEWISH LITERATURE SHOLOM-ALEENEMA

Гладун Л.І.,

завідувач науково-дослідного сектору

Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

У статті автор розглядає та характеризує колекцію єврейських періодичних видань на російській мові кінця XIX – поч. XX ст., які експонуються в Музеї класика єврейської літератури Шолом-Алейхема. Формування колекції єврейської періодики розпочалося в 80-рр. XX ст. Єврейська преса на російській мові в основному друкувалась недовго, єдиним винятком був журнал «Восход», який мав майже 25-річну історію. У періодичних виданнях часів Першої світової війни висвітлювались події з фронту, друкувались списки і портрети солдат-євреїв, які відзначилися під час бойових дій.

Провівши аналіз публікацій російсько-єврейських періодичних видань кінця XIX – початку XX ст., можна скласти уявлення про життя єврейських громад у Російській імперії, ознайомитися з творчістю єврейських публіцистів, письменників, поетів.

Ключові слова: періодичні видання, газети, журнали, тижневик, видавництво.

В статье автор рассматривает и характеризует коллекцию еврейских периодических изданий на русском языке конца XIX – нач. XX в., которые экспонируются в Музее классика еврейской литературы Шолом-Алейхема. Формирование коллекции еврейской периодики началось в 80-гг. XX в. Еврейская пресса на русском языке в основном печаталась недолго, единственным исключением был журнал «Восход», который имел почти 25-летнюю историю. В периодических изданиях времен Первой мировой войны освещались события с фронта, печатались списки и портреты солдат-евреев, которые отличились во время боевых действий.

Проведя анализ публикаций российско-еврейских периодических изданий конца XIX – начала XX в., можно составить представление о жизни еврейских общин в Российской империи, ознакомиться с творчеством еврейских публицистов, писателей, поэтов.

Ключевые слова: периодические издания, газеты, журналы, еженедельник, издательство.

In the article the author examines and characterizes a collection of Jewish periodicals in the Russian language of late 19th –early 20th century, which are exhibited at the Museum of the Hebrew Classic Sholom-Aleichem. The formation of the collection of Jewish periodicals began in the 80th years of the 20th century. The Jewish press in the Russian language was mostly not printed long, the only exception was the «Voskhod» magazine, which had a nearly 25year history. Periodicals during the First World War covered events from the front, published lists and portraits of Jewish soldiers, who distinguished themselves during hostilities.

Having analyzed the publications of Russian-Jewish periodicals of the late nineteenth and early twentieth centuries, you can get an idea of the life of Jewish communities in the Russian Empire, get acquainted with the work of Jewish publicists, writers, and poets.

Key words: periodicals, newspapers, magazines, weekly magazines, publishing houses.

Постановка проблеми. Важливе значення для дослідження культури національних меншин, які проживають в Україні, має періодична преса. Сьогодні статті науковців, які цікавляться

проблематикою єврейства в Україні, все більше уваги приділяють друкованим виданням. Адже саме з них можна почерпнути інформацію про історію функціонування періодики, її тематику,

про відомих постатей, які висвітлювалися в ній тощо.

Тому важливим є вивчення музейних колекцій, в яких зберігаються підшивки газет та ознайомлення з ними широкого загалу науковців, дослідників, зокрема єврейської культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для новітніх досліджень з історії єврейства в Україні характерне значне зростання різнопланових публікацій, статей, монографій тощо. Проте не всі роботи мають опрацювання літератури, періодичної преси, особливо тієї, що зберігається в музеях України. Різні аспекти, пов'язані з предметом нашого вивчення, знаходимо у статті О. Горшихіна [1], в дослідженнях В. Єлпатьєвської та О. Петріківської, які присвячені вивченню юдаїки в Одесі та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є комплексне вивчення, аналіз збірки єврейських періодичних видань російською мовою кін. XIX – поч. XX ст., що експонуються в Музеї класика єврейської літератури Шолом-Алейхема.

Виклад основного матеріалу. Славетна переяславська земля дала світу багатьох відомих людей. У цьому списку гідне місце займає класик єврейської літератури Шолом-Алейхем (Соломон Нохумович Рабинович). Народився майбутній письменник у родині дрібного крамаря Нохума Рабиновича 2 березня 1859 року. У вересні 1978 року до 120-річчя з дня народження Соломона Рабиновича на території Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини було відкрито «Музей класика єврейської літератури Шолом-Алейхема». Він увійшов до структури переяславських музеїв, які були об'єднані в 1979 році в комплекс – Переяслав-Хмельницький державний історико-культурний заповідник (з 1999 р. – Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»).

Ідея створення Музею, як й інших музеїв Заповідника, належить Герою України, фундатору музейної справи Михайлу Івановичу Сікорському. В журналі «Советиш Геймланд» (Советская

родина) № 7 за 1978 р. було опубліковано лист-звернення директора Переяслав-Хмельницького державного історичного музею з проханням допомогти у зборі матеріалів для створення експозиції музею Шолом-Алейхема. У відповідь на лист редакція журналу включилась у важливу справу. Була організована ініціативна група, в яку входили літератори, художники: поет Х. Бейдер, бібліограф М. Розенгауз, художниця І. Мастбаум та ін. Група займалася відбором книг, картин, малюнків, документів, фотоматеріалів. Земляк Шолом-Алейхема художник О. Колесніченко, з яким редакція налагодила контакти, взяв велику участь у підборі експонатів для Переяславського музею. Також в архіві М. Сікорського є листи, з якими він звертається в Москву та лист-звернення в обласну бібліотеку міста Чернівці з проханням посприяти у зборі матеріалів (друкованих видань), пов'язаних з життям та творчістю Шолом-Алейхема [2]. Надзвичайно багато для Музею зробив палкий шанувальник творчості письменника Абрам Чубинський. Протягом багатьох років він плідно співпрацював з науковцями Заповідника. Жителі м. Переяслав-Хмельницького також передавали цінні речі, які зайняли почесне місце в експозиції. В Музеї представлені: оригінальні книги, документи, друковані видання, літографії, картини, фото, предмети побуту та релігії.

Періодична преса – складова частина національної культури, цінність якої полягає в тому, що вона висвітлює реальні події, факти, процеси, які відбуваються в повсякденному житті. Значна частина єврейської періодики кін. XIX – поч. XX ст. друкувалася не мовою національної спільноти, а на російській мові.

Формування колекції єврейської періодики розпочалося у 80-pp. XX ст. Більшість примірників газет і журналів були передані до музею з Резервно-обмінного фонду бібліотеки АН УРСР та приватних зібрань. У фондовій збірці НІЕЗ «Переяслав» зберігаються періодичні видання «Рассвет», «Восход», «Новый Восход»,

«Русский еврей», «Еврейская неделя», «Еврейские известия», «Еврейский мир», «Еврейская жизнь», «Еврейские вести», «Недельная хроника Восхода».

Російсько-єврейські періодичні видання з'явилися у Російській імперії в 1860 році. В м. Одесі 27 травня Осип Рабинович випустив перший номер тижневика «Рассвет», який називав себе «органом русских евреев». Не дивлячись на те, що видання підтримував попечитель Одеського навчального округу знаменитий хірург М. Пирогов, тижневик виходив з великими труднощами. Переважна більшість його публікацій присвячена просвітницькій роботі серед єврейського народу. Поряд з публіцистикою, біржовою хронікою, оглядами зарубіжної єврейської журналістики, історичними та іншими науковими статтями, в «Рассвете» друкувались і художні твори. Серед авторів: письменник Л. Леванда, професор Рішельєвського ліцею А. Георгіївський (вів рубрику «Огляд іноземної єврейської журналістики»), І. Чацький, лікар і громадський діяч Е. Соловейчик, юрист та історик Г. Барац, юрист А. Пасовер, іноземним кореспондентом був відомий єврейський історик І.М. Йост [1]. Також у виданні зазначались імена тих, хто надавав пожертви на користь бідних учнів другого Одеського єврейського училища 1-го розряду та постраждалих християн у Сирії.

Тижневик проіснував до травня 1861 р., за цей час вийшло друком 52 номери. В експозиції музею представлена підшивка, в яку входять всі 52 номери (Ш-335 КВ-7905) [5], передала її жителька м. Києва С.Г. Хаслер у 1980 р. На першому аркуші підшивки газети «Рассвет» є овальний штамп з написом «Библиотека общества распространения просвещения между евреями в России». Товариство засноване в 1863 р. в С.-Петербурзі й було єдиною офіційною єврейською культурно-просвітницькою організацією в Росії. Вона займалася переважно видавничою й освітньою діяльністю, загальний напрям якої – інтегрувати євреїв у росій-

сько-імперське середовище. На базі товариства було створено історико-етнографічну комісію для вивчення історії євреїв, яка в 1908 р. перетворена на Єврейське історико-етнографічне товариство.

З кінця 70-х років XIX ст. центром інтелектуального життя російського єврейства стала столиця імперії, майже половина всіх періодичних видань виходила в Санкт-Петербурзі.

Єврейська преса на російській мові в основному друкувалась недовго, єдиним винятком серед них був журнал «Восход», який мав майже 25-річну історію. У 1881 році в Санкт-Петербурзі вийшов друком перший номер журналу під редакцією російсько-єврейського публіциста Адольфа Єфимовича Ландау. В 1882 році при ньому стала друкуватися газета, яка називалась «Недельная хроника Восхода» (АК-811 КВ-13617), а пізніше – просто «Восход». Заслужують на увагу представлені в музейній експозиції підшивки «Восходу» за 1901 р. (Ш-330 КВ-7905.), 1903 р. (Ш-332 КВ-7905), 1904 р. (АК-941 КВ-14979), 1905 р. (Ш-333 КВ-7905). У тижневику можна виділити рубрики: «Обзор еврейской печати», «Зарубежная хроника», «Итоги за прошлый год», а також розділ «Объявления». Переважна більшість публікацій друкованого видання було присвячено просвітництву єврейського населення та питанню боротьби проти нерівності в правах євреїв у Російській імперії. За публікації на громадсько-політичні теми журналу виносились цензурні попередження.

В експозиції Музею представлена громадсько-політична і літературна газета «Еврейская жизнь» (редактор і видавець Ш. Брумберг) №№ 10, 11, 13, 16–19, 21, 26, 27, 32, 46 за 1916 р. (Ш-343 КВ-7912) [5]. Не дивлячись на цензурні переслідування, газета намагалася пропагувати єврейську культуру, піднімала питання про еміграцію та націоналізм. У № 21 від 22.05.1916 р. на першій сторінці даного видання опубліковано некролог із приводу смерті видатного письменника, класика єврейської літератури Шолом-Алейхема.

Тижневик «Еврейская неделя» видавався в Москві в 1915–1917 рр., під редакцією І. Аншелеса та І. Зелігмана. Саме в періодичних виданнях часів Першої світової війни висвітлювались події з фронту, друкувались списки і портрети солдат-євреїв, які відзначилися під час бойових дій. Тижневик містить рубрики огляду єврейської преси, зарубіжну хроніку, економічні замітки, об'яви та рекламу. В музеї представлена підшивка за 1915 р. (АК-948 КВ-14986) [3] та за 1916 р. У тижневику № 20 від 15 травня 1916 р. (Ш-338 КВ-7908) надруковано статтю відомого публіциста, літературознавця С.Л. Цинберга «Над свіжею могилою», в якій автор пише про передчасну смерть Шолом-Алейхема. У цьому

ж номері «Еврейской недели» опубліковано тексти телеграм зі співчуттям із приводу смерті народного єврейського письменника, які прийшли до редакції з усіх куточків Російської імперії.

Висновки. Провівши аналіз публікацій російсько-єврейських періодичних видань кінця ХІХ – початку ХХ ст., можна скласти уявлення про життя єврейських громад у Російській імперії, ознайомитися з творчістю єврейських публіцистів, письменників, поетів.

Нижче подається каталог періодичних видань цього періоду, що експонуються в Музеї класика єврейської літератури Шолом-Алейхема НІЕЗ «Переяслав». У ньому зазначено: назву, дату, матеріал, техніку, розміри.

КАТАЛОГ

1. Газета «Рассвет» (підшивка) № 2–49, С.-Петербург, 1908 р., папір, картон, дерматин, друк, фабрична робота, АК-810 КВ-13616. /30,4 x 24 см/.
2. Газета «Новый Восход» (підшивка) №1–51, С.-Петербург, 1914р., папір, картон, дерматин, друк, тиснення, фабрична робота, АК-813 КВ-13619. /29,5x21,6 см/.
3. Газета «Русский еврей» (підшивка) № 1–17, С.-Петербург, 1879–1880 рр., папір, картон, друк, тиснення, фабрична робота, АК-814 КВ-13620. /33x24,5 см/.
4. Газета «Русский еврей» (підшивка), № 1–52, С.-Петербург, 1881 р., папір, картон, друк, тиснення, фабрична робота, АК-816 КВ-13622. /33,3x25,2 см/.
5. Газета «Хроника Восхода» (підшивка), № 1–62, С.-Петербург, 1899 р., папір, картон, друк, тиснення, фабрична робота, АК-819 КВ-13625. /32,3x24,2 см/.
6. Газета «Новый Восход» (підшивка), № 1–51, С.-Петербург, 1911 р., папір, картон, друк, тиснення, фабрична робота, АК-940 КВ-14978. /29,5x22 см/.
7. Газета «Восход» (підшивка), № 1–29, С.-Петербург, типографія А. Ландау, 1904 р., папір, картон, друк, тиснення, фабрична робота, АК-941 КВ-14979. /32x24 см/.
8. Газета «Рассвет» (підшивка), № 1–52, С.-Петербург, 1911 р., папір, картон, друк, фабрична робота, АК-945 КВ-14983. /31x23,5 см/.
9. Газета «Рассвет» (підшивка), № 1–52, С.-Петербург, 1879–1880 рр., папір, картон, друк, фабрична робота, АК-946 КВ-14984. /33,5x24,5 см/.
10. Газета «Рассвет» (підшивка), № 27–52, С.-Петербург, 1880 р., папір, картон, полотно, друк, тиснення, фабрична робота, АК-947 КВ-14985. /34x24,5 см/.
11. Газета «Еврейская неделя» (підшивка), № 1, 2, 9, 31–32, Москва, 1915 р., папір, картон, друк, фабрична робота, АК-948 КВ-14986. /29,5x22,5 см/.
12. Газета «Еврейская неделя» (підшивка), № 1–11, С.-Петербург, 1910 р., папір, картон, друк, фабрична робота, АК-949 КВ-14987. /30x22 см/.
13. Газета «Русский еврей» (підшивка) № 1–52, С.-Петербург, 1882 р., папір, картон, друк, фабрична робота, АК-950 КВ-14988. /33,5x24,5 см/.
14. Газета «Рассвет» № 1–23, газета «Еврейская жизнь» № 1–26 (підшивка газет в одному перепльоті), Петроград 1915 р., папір, картон, друк, фабрична робота, АК-951 КВ-14989. /31x23 см/.
15. Газета «Рассвет» (підшивка) № 36–52, С.-Петербург 1881 р., папір, картон, друк, тиснення, фабрична робота, АК-952 КВ-14990. /33,5x25 см/.
16. Газета «Недельная хроника Восхода» (підшивка) № 1–52, С.-Петербург 1882 р., папір, картон, друк, фабрична робота, АК-953 КВ-14991. /32x2 4см/.
17. Газета «Рассвет» (підшивка) № 27–52, С.-Петербург 1912 р., папір, картон, друк, фабрична робота, АК-954 КВ-14992. /31,5x24 см/.

18. Журнал «Новый Восход», № 5, 7–25, С.-Петербург 1913 р., папір, картон, друк, фабрична робота, АК-3081 KB-29842. /30x22 см/.
19. Газета «Восход» № 24–26, 29, 30, 31, 32, 34, 35–37, 39–41, 43–49, С.-Петербург 1901 р., папір, картон, друк, фабрична робота, Ш-330 KB-7905. /21x31 см/.
20. Газета «Восход» № 2-15, № 26, С.-Петербург 1904 р., папір, картон, друк, фабрична робота, Ш-331 KB-7905. /32,5x24 см/.
21. Газета «Восход» (підшивка) № 1-52, С.-Петербург 1903 р., папір, картон, друк, фабрична робота, Ш-332 KB-7905. /31x22 см/.
22. Газета «Восход» № 1-52 С.-Петербург 1905 р., папір, картон, друк, фабрична робота, Ш-333 KB-7905. /29,9x23см/.
23. Газета «Русский еврей» (підшивка) № 1-50, С.-Петербург 1883 р., папір, картон, друк, фабрична робота Ш-334 KB-7906. /31,8x23,5/.
24. Газета «Рассвет» (підшивка), № 1–52, Одеса 1860–1861 рр., папір, картон, тканина, друк, фабрична робота, Ш-335 KB-7905. /31,8x23,5
25. Газета «Рассвет» (підшивка) № 13–14, 17, 25, 27, 38, 45, 46, 52 за 1909 р; № 22, 23, 38 за 1913 р; № 2, 18 за 1915 р. С.-Петербург, папір, картон, друк, фабрична робота, Ш-336 KB-7907. /31,2x24 см/
26. Газета «Еврейская неделя» (підшивка) № 7, 20, 28, 36, 38–40, 45, 46, 50–52, С.-Петербург, 1916 р., папір, картон, друк, фабрична робота, Ш-338 KB-7908. /29,5x22 см/.
27. Газета «Еврейская неделя» (підшивка) № 1–10, С.-Петербург 1910 р., папір, картон, друк, фабрична робота, Ш-339 KB-7908. /31,5x23,2 см/.
28. Газета «Еврейские известия» (підшивка) № 1-17 (крім №14). 1909 р., папір, картон, друк, фабрична робота Ш-340 KB-7909. /39,5x24 см/.
29. Газета «Недельная хроника «Восхода» (підшивка) №№ 4, 5, 8–12, 15–50, С.-Петербург 1895 р., папір, картон, друк, фабрична робота, Ш-341 KB-7910. /33,5x25,5/.
30. Газета «Еврейские вести» (підшивка) № 1–9 – 1916р., № 1–7 – 1917 р., Петроград, папір, картон, друк, фабрична робота, Ш-342 KB-7911. /30x21 см/.
31. Газета «Еврейская жизнь» №№ 10, 11, 13, 16–19, 21, 26, 27, 32, 46 1916 р., Москва, папір, картон, друк, фабрична робота, Ш-343 KB-7912. /31,5x23 см/.
32. Газета «Рассветъ» (підшивка) С.-Петербург, 1879 р., папір, картон, друк, фабрична робота, НДФ-12273. /24,5x33,5 см/.
33. Газета «Новый Восход» (підшивка) № 1–52, С.-Петербург 1911 р., папір, картон, друк, фабрична робота, НДФ-12275. /22x29 см/.
34. Газета «Новый Восход» (підшивка) № 1–52, С.-Петербург 1914 р., папір, картон, друк, фабрична робота, НДФ-12276. /21,5x31 см./.
35. Газета «Восход» (підшивка) № 51–102, С.-Петербург 1900 р., папір, картон, друк, фабрична робота, НДФ-12277. /22x29 см/.
36. Газета «Русский еврей» (підшивка) № 1–50, С.-Петербург 1883 р., папір, картон, друк, фабрична робота, НДФ-12278. /22x29 см/.
37. Газета «Новый Восход» (підшивка) № 1–26, С.-Петербург 1911 р., папір, картон, друк, фабрична робота, НДФ-12279. /22x29 см/.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горшихіна О.Ю. Огляд російсько-єврейських періодичних видань (1860–1907 рр.) з колекції «Періодика» відділу фондів юдаїки НБУВ. URL: <http://confence.nbuv.gov.ua>
2. Грудевич Т.В. Проблема збереження етнічності у листуванні М.І. Сікорського: міжнародний вимір. Наукові записки з української історії. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 42. С. 91–96.
3. Інвентарні книги фондової групи «Книги» (шифр – «АК»). № 1–2. НІЕЗ «Переяслав».
4. Інвентарні книги фондової групи «Науково-допоміжний фонд» (шифр – «НДФ»). № 1–5. НІЕЗ «Переяслав».
5. Інвентарні книги фондової групи «Шолом-Алейхем» (шифр – «Ш»). № 1–2. НІЕЗ «Переяслав».

О СОЗДАНИИ ЭЛЕКТРОННЫХ КАТАЛОГОВ В БИБЛИОТЕКАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

ON THE CREATION OF ELECTRONIC CATALOGS IN THE LIBRARIES OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC IN THE CONDITIONS OF MODERN INFORMATION SOCIETY

Кулиев Орудж,
директор

Республиканской молодежной библиотеки

В данной статье дается обширная информация о значении электронных библиотек и каталогов. Рассматриваются положительные аспекты создания электронных каталогов, а также их постепенное введение в систему каталогов государственных библиотек. Обосновывается необходимость дальнейшего совершенствования проводимой в этой области работы для улучшения деятельности сферы библиотечных услуг, а также создания возможности для использования богатых библиотечных фондов Азербайджана мировой общественностью посредством сводных электронных каталогов.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, новые информационные технологии, база данных, автоматизация библиотек, электронная библиотека, электронный каталог, депозитарный фонд.

У статті надано інформацію про значення електронних бібліотек і каталогів. Розглядаються позитивні аспекти створення електронних каталогів, а також їх поступове введення в систему каталогів державних бібліотек. Обґрунтовується необхідність подальшого вдосконалення проведеної в цій галузі роботи для поліпшення діяльності сфери бібліотечних послуг, а також створення можливості для використання багатих бібліотечних фондів Азербайджану світовою громадськістю за допомогою зведених електронних каталогів.

Ключові слова: Азербайджанська Республіка, нові інформаційні технології, база даних, автоматизація бібліотек, електронна бібліотека, електронний каталог, депозитарний фонд.

The article provides extensive information on the meaning of the digital libraries and catalogs. It considers the positive aspects of creating electronic catalogs, as well as their gradual introduction into the catalog system of state libraries. The article also substantiates the necessity of further efforts carried out in this area to improve the activities of the library services sector, as well as creating opportunities for the world community to use the rich library funds of Azerbaijan through unified electronic catalogs.

Key words: Republic of Azerbaijan, new information technologies, database, library automation, electronic library, electronic catalog, depository fund.

Постановка проблемы. В современной научной литературе синонимами «электронной библиотеки» являются такие понятия, как «виртуальная библиотека», «цифровая библиотека», «серверная библиотека», «библиотека без стен», «гибридная библиотека». Стоит отметить, что понятие «гибридная библиотека» не соответствует данному контексту. Гибрид, соответственно, является синтезом чего-либо. Таким образом, существуют определенные различия между традиционными

и электронными библиотеками. Учитывая преимущество электронных библиотек в обеспечении защиты и предоставлении различных услуг, можно заметить, что электронные библиотеки являются библиотекой в составе другой библиотеки. Именно по этой причине их разделение по принципу гибрида является невозможным.

В настоящее время Азербайджанская Республика, делающая успешные шаги в направлении развития демократической, светской, унитарной государ-

ственности, формирует экономическую систему, обеспечивая интеграцию в мировую экономику на основе различных форм собственности. Заметные изменения, произошедшие в социально-экономической сфере, глубоко отражаются в различных сферах науки, образования и культуры. Всё это находит своё отражение в законах об образовании, культуре, библиотечном деле, издательском деле, средствах массовой информации.

Эти законы ставят важные задачи перед независимым азербайджанским государством. Проводится большая работа для их успешного решения. Установлены обширные связи с другими странами в сфере образования, науки и культуры. Множество талантливой азербайджанской молодежи обучается в высших учебных заведениях зарубежных стран, ведет исследовательскую работу в научных учреждениях, изучает передовой мировой опыт, набирается знаний. Возникла большая необходимость в информации – книгах, периодической печати, библиотеках и другом. В выполнении этих задач справочно-библиографический аппарат библиотек играет большую роль.

В условиях рыночной экономики, в результате проведения необходимых реформ, особое место стало занимать улучшение библиотечного дела, обогащение книжного фонда, реализация применения специального библиографического аппарата, в особенности электронного каталога развитых стран, с подключением к Интернету, а также налаживание отношений с библиотеками для использования книжного фонда читателями. Таким образом, возникла потребность в специалистах, которые способны обеспечить услуги в соответствии с новыми требованиями, автоматизировать библиотечное дело и создать электронный каталог.

Повышение эффективности библиотечных услуг и улучшение других процессов библиотечного дела требует творческого использования научных новшеств и передовых знаний. Причиной этому является недостаточное духовное удовлетворение

потребностей современных читателей. Именно поэтому в центре внимания специалистов стоят проблемы автоматизации библиотек, создания электронных каталогов, а также проблема каталогизации. Таким образом, в условиях развития компьютерных технологий их основной задачей является обеспечение информационного обмена. Данная проблема широко обсуждалась в апреле 1999 года на международной конференции «Международная и национальная каталогизация: сегодня и в будущем» [3, с.10].

Формирование целей статьи. Целью данной статьи является предоставление обширной информации о значении электронных библиотек и каталогов, а также рассмотрение положительных аспектов создания электронных каталогов и их постепенное введение в систему каталогов государственных библиотек.

Изложение основного материала. В настоящее время имеются разные определения сущности электронной библиотеки, которые не сильно отличаются друг от друга. К примеру В. Армс отмечает, что «электронная библиотека – это коллекция управляемой и систематизированной информации, которая защищается в цифровой форме» [1, с. 10]. По мнению автора, основным понятием данного определения является слово «управляемая». Таким образом, наплыв информации с искусственного спутника не является информацией электронной библиотеки. Электронной библиотекой можно считать организацию данной информации по определенной системе, а также управление ею.

Дэвид Райт, называя электронную библиотеку «цифровой», отмечает, что «цифровые библиотеки – это организации, которые предоставляют ресурсы, включая подготовленный персонал, для отбора, структурирования, обеспечения интеллектуального доступа, интерпретации, распределения, а также целостности и сохранности цифровых фондов с тем, чтобы ими легко и практично могли пользоваться определенные сообщества» [1, с. 11].

Как видно, между данными высказываниями не существует принципиального различия. В то же время оба высказывания отражают функции, присущие традиционным библиотекам (отбор документов, систематизация, защита, поиск и так далее). Здесь могут различаться только лишь методы, способы технологии. Социальные и информационные функции являются одинаковыми для обеих библиотек.

В настоящее время по своему географическому положению существуют континентальные (всеевропейские), национальные (республиканские) и местные (корпоративные) электронные библиотеки. Помимо этих, существуют тематические (по гуманитарным и техническим наукам), по типу изданий (периодические издания, редкие книги, описания и другие), электронные библиотечные проекты по проблемным направлениям (интеллектуальная собственность, цифровые технологии) и реально действующие электронные библиотеки [6].

Все это говорит о том, что мы являемся представителями достаточно сложной, но в то же время достойной и славной профессии. Без необходимых ресурсов невозможны производство и оборот информации. Библиотеки содержат богатейшие источники информации. Значит право владения основными компонентами информационных баз принадлежит библиотекам [7]. Библиотеки должны вооружиться новыми, высокотехнологичными методами и средствами работы. Роль и значение библиотек в этом направлении очень велики.

Научные идеи об электронных библиотеках возникли в последние годы. Еще в 50-е годы XX века В. Буш в статье «Как мы думаем» и Ю. Ликлайдер в книге «Библиотеки в будущем» впервые в мире выдвинули идею открытой сети, определили общие контуры электронной библиотеки. В начале 80-х годов, когда совершился переход информационных технологий на качественно новый уровень (CD-ROM, персональные компьютеры, Интернет и так далее), тема возник-

новения электронных библиотек вновь стала актуальной [4]. Именно в этот период для реализации этого актуального проекта были разработаны национальные и транснациональные программы, и уже в начале 90-х годов первые электронные библиотеки начали свою работу. Количество этих библиотек и их ресурсов стремительно растет.

В России в деле создания электронных библиотек было разработано несколько национальных и региональных проектов и программ, и некоторые из них были реализованы. Одной из таких программ является Российская Государственная специализированная научно-техническая программа в области науки и образования под названием «Создание национальной компьютерной телекоммуникационной сети для высшей школы». Другие программы: «Российские электронные библиотеки», «Альтпрограмма «Электронные библиотеки» федеральной программы «Российская культура (2001-2005)» Министерства культуры России. В настоящее время идет реализация глобальной государственной программы «Российские электронные библиотеки». В ней принимают участие 11 министерств, Фонд «Soros», Федеральный Информационный фонд по науке и технике [8].

Разработаны транснациональные программы и проекты по созданию электронных библиотек. Показательными являются «Biblioteka universalis», член Европейской комиссии стран большой семерки, где принимает участие Россия, «Телематика для библиотек» Европейского Союза», «CANDEL», «DECOMATE» (сеть европейских электронных библиотек), «DIEPER» (электронные периодические издания Европы); «Miracle» (музыкальный каталог для слепых) и другие. Последний проект предусматривает создание в Европе мультимедийного электронного библиотечного центра для слепых и использование музыкальных произведений в цифровой форме шрифта Брайл в режиме онлайн. Координационным центром этого проекта является

Национальная библиотека Голландии. В проекте приняли участие Великобритания, Италия, Швеция и Испания. Проект реализован в 2003-м году [7].

Создание электронных библиотек – это сложная научная и техническая проблема. Необходимы большие финансовые средства и грамотные специалисты. Для создания и использования электронных библиотек требуется решить значительное количество технических, технологических и организационных, нормативно-правовых проблем.

Известно, что во всех странах правила каталогизации считаются основным нормативным документом и составляют значимую часть в формировании библиографических записей. В настоящее время в странах СНГ возникла сложная ситуация: за отсутствием независимых правил национальной каталогизации необходимо выбрать один из двух принципов. Следует или продолжить российские правила каталогизации, или же принять англо-американские правила. Всё это относится и к нашим республиканским библиотекам [11].

Наряду с традиционным фондом в библиотеках должны быть богатый аудиовизуальный фонд и электронный каталог для того, чтобы исполнять запросы читателей и отвечать требованиям времени. В современном мире, учитывая стремительный рост информации и её такое же стремительное старение, для оперативности обслуживания читателей и независимо от географического отдаления каталоги традиционной библиотеки заменяются на электронные.

Электронные каталоги дают возможность читателям посредством сети на расстоянии ознакомиться с литературным фондом библиотеки, без помощи библиографа оперативно получать ответы на свои запросы и заказывать необходимую литературу. Электронный каталог в библиотеках соблюдает реальный учет библиотечного фонда, статистику читателей, определяет круг их интересов, отслеживает выданную книгу (у кого находится

книга, срок выдачи, дата возврата и другое), обновление книжного фонда и его комплектацию согласно запросам читателей и их обслуживание на современном уровне в режиме онлайн (электронная рассылка читателям и библиотекам, методическое руководство и другое) [12].

Главным атрибутом информированного общества является глобализация, влияющая на работу библиотек. Согласно современным требованиям, новые библиотеки могут выполнять свои функции только в консорциуме, или же творчески сотрудничая с другими библиотеками. На основе электронно-информационного обмена строятся взаимоотношения, удовлетворяются взаимные интересы. Обмен электронной информацией возможен только лишь с помощью каталога.

Автоматизировав работу каталогизаторов и библиографов, электронный каталог позволяет рационально использовать кадровые и финансовые ресурсы в библиотеке. Это является одним из важных факторов для библиотек Азербайджана в переходном периоде. С другой стороны, электронный каталог требует от библиотечных кадров знаний современных библиотечно-информационных технологий и создает стимул для повышения интеллектуального уровня библиотекарей.

В отличие от традиционного каталога, электронный каталог обеспечивает наибольшую защиту библиографической информации. Следует отметить, что в связи с потерей карточек в традиционном каталоге вся нужная информация является также утраченной. Для восстановления данной информации необходимо определенное время и финансовые ресурсы. Данный процесс может стать затруднительным для библиотек, обладающих многомиллионным фондом [12]. Именно поэтому хранение копий информационной базы электронной библиографии на серверах, которые обладают высокой технической поддержкой, полностью решает проблему информационной безопасности. Внедрение в библиотеки электронного каталога позволит

добиться реального учета библиотечного фонда, также вести эффективную борьбу с «недисциплинированными» читателями (своевременно не возвращающими, утеревшими, повредившими литературу и так далее). Тем самым права пользования литературой остальных читателей будут защищены.

В настоящее время организация электронного каталога во всем мире осуществляется при помощи формата UNIMARC, который составляет основу современной библиотечно-информационной технологии [1]. Формат UNIMARC организует подготовку библиографических записей в виде кодов. Это, в свою очередь, обеспечивает исполнение основной функции электронного каталога, которая подразумевает овладение ценной информацией пользователем. Закодированная информация также позволяет устранить возникающие орфографические ошибки. Таким образом возрастает возможность удовлетворения запроса читателя.

Самым важным значением внедрения формата UNIMARC является интеграция электронного каталога любой библиотеки во всемирно-библиографическое библиотечно-информационное пространство. В результате этого библиотека без каких-либо ограничений может производить библиографический информационный обмен [3]. При ведении правильной политики менеджмента научная библиотека может получить большой дополнительный финансовый доход.

Формат UNIMARC, обладая широкими элементами описания, дает пользователям электронного каталога, в отличие от традиционного, большие поисковые возможности. Таким образом запрос читателя выполняется точно и оперативно [4]. Также формируются новые виды услуг, что улучшает имидж библиотеки, увеличивает контингент и посещаемость читателей.

Информационная база электронного каталога должна быть создана вместо автоматизированного каталогизатора посредством Автоматизированной Библи-

отечно-информационной системы управления (например, в Бакинском Государственном Университете, MARC SQL 1.5) [4]. Информационная база должна находиться в специальных серверах, отведенных для библиотеки

В целом, электронный каталог должен быть построен на основе отношений клиент – сервер. Введение нужной информации, а также ее редактирование выполняется на определенном компьютере при помощи автоматизированного работника. В создании электронного каталога, наряду с традиционными средствами программирования, используются современные веб-технологии [5]. Это значит, что для обеспечения пользователя нужной информацией необходим веб-сайт, переводящий запрос на язык SQL, который в свою очередь занимается поиском и выявлением информации в базе данных [4]. При помощи технологии CGI ресурсы для данного запроса предоставляются самому читателю. Поиск информации при создании информационной базы ведется на основе индексированных специальных словарей (автор, заголовки, предмет, ключевые слова и так далее). Таким образом, в отличие от других систем, время, потраченное на поиск информации, сводится к минимуму. Преимущество технологии CGI над другими веб-технологиями в том, что поиск пользователями информации остается секретным.

На основе данных принципов первый электронный каталог в Азербайджане был создан в научно-исследовательской лаборатории «Компьютеризация библиотек» Бакинского Государственного Университета под руководством заслуженного деятеля науки, доктора исторических наук, академика Международной Академии Информатизации при ООН, проф. А.Халафова [10]. За короткий период времени сотрудники данной лаборатории начали работу над созданием электронных баз периодической печати, литературных фондов на азербайджанском, русском и других иностранных языках, редких книг и диссертаций. В настоя-

щее время в Научной библиотеке БГУ эта работа продолжается. Надеемся, что процесс завершится в ближайшее время и Научная библиотека БГУ разовьется до уровня библиотек развитых стран. Целесообразно использование этого опыта в других библиотеках Азербайджана.

В мировой практике применяется традиционный способ развития электронного каталога, содержащий увеличение разных видов поиска, ограниченное использование индексированных и нормативных файлов (индексирование всех записей), формирование международных связей в этой области, преобразование традиционных каталогов в форму для машинного прочтения, практическая передача всех каталогов в Интернет, поиск и использование в различных сетях [9]. В электронном каталоге обеспечивается сбор информации о каком-либо документе и предоставляется пользователю в требуемой форме.

Информация предоставляется в нижеперечисленном виде:

Автор (в том числе соавтор, авторский коллектив, составитель и другие);

Заголовок (в том числе типовой заголовок, серийный заголовок, разный заголовок, ключевой заголовок, специальный заголовок, общий заголовок и другие).

Наряду с традиционными библиотеками в Азербайджане должны создаваться единые системы электронных каталогов, которые охватывают все существующие библиотеки. В данном случае особую роль играет создание сводных электронных каталогов. Говоря о сводных каталогах, мы подразумеваем обширные источники информации, поиска, запроса, которые охватывают конкретные регионы, районы, города и республики. Если учитывать современное техническое оснащение сводных каталогов, то можно заметить, их высокую оперативность, что улучшает сферу услуг библиотек [10]. Именно поэтому создание таких каталогов является приоритетной задачей нашей республики. Создание сводных электронных каталогов в виде коопераций, а также

их использование могло бы сформировать единую информационную зону и сыграть важную роль в повышении межбиблиотечных услуг в Азербайджане.

В итоге читатель-пользователь получит необходимую ему информацию о литературе из любой библиотеки с помощью сводных электронных каталогов. Кроме этого, сводные электронные каталоги используются в типовой каталогизации документов, встречной комплектации фондов, оценке конкретного библиотечного тематического направления и исключают возможность повторного получения иностранных изданий.

Создание единых сводных электронных каталогов и компактных оптических дисков во всей республике будет отражать весь библиотечный фонд региона. Помимо этого, такой каталог способен улучшить информационно-библиографическое дело и оказать большое влияние на предоставление читателям нужной литературы в пределах и за пределами страны.

По мнению выдающихся библиотечковедов мира, создание региональных (национальных) ретроспективных сводных каталогов (редкие книги, рукописи, периодические издания) не только расширяет область предоставления информации, но также устраняет некоторые недостатки, существующие между снабжением литературы и ее получением. Хотя следует отметить, что по мнению зарубежных ученых, создание сводных ретроспективных каталогов является трудоемкой задачей, требующей большого количества сил [14]. Как показывает практика, основой формирования электронных каталогов является правильное понимание и осмысление каталогизации, согласование традиционных и электронных библиотек. Формирование электронных ретроспективных каталогов в каждой библиотеке в дальнейшем способствовало бы организации массовых сводных каталогов.

Организация и использование сводных электронных каталогов в республике в будущем повысит уровень библиотечных услуг. Однако рациональный переход

традиционных каталогов в электронные невозможен без методического руководства центральной каталогизации. Снабжение библиотек новыми компьютерными технологиями и устройствами, считывающими информацию, превратилось в один из главных призывов современного мира и поставило серьезные задачи перед библиотекарями. В настоящее время большинство библиотек активно сотрудничает с инженерами, которые в свою очередь помогают решению существующих проблем [9]. Это значит, что кроме овладения профессиональными навыками, библиотекари нашего времени должны обладать определенными знаниями для работы с техническими средствами.

Несмотря на различные свойства электронных каталогов, их всех объединяют общие свойства. Это связано с заголовком, автором, изданием, датой издания, текстом, изображениями (электронными и неэлектронными) и другим. Другими словами, основными считаются все параметры, предназначенные для каталогизации. Но существуют некоторые затруднения, связанные с библиографическим описанием информации.

Данная проблема в 1960–1970-х годах затрудняла процесс традиционной каталогизации, а также процесс описания аудио- и видеоматериалов. Похожая ситуация также возникала при учете электронных ресурсов [13]. Библиотекари принимались за принцип каталогизации нового типа, другими словами, вели учет электронных ресурсов. Здесь указывалась не только библиографическая информация документа, но и информация о самом тексте документа.

Выводы. Проблемы каталогизации электронных ресурсов в библиотечной сети носят наиболее сложный характер. Необходимо учитывать каталогизацию информации по ее объему, а не только получение и размещение в Интернете электронных ресурсов. Без этого невозможно каталогизация всех информационно-документальных ресурсов. Это ограничивает использование и работу

с некоторыми документами. По этой причине выделяют два свойства: создание и размещение в Интернете каталога электронных ресурсов.

Библиографические описания электронных ресурсов, основываясь на международных стандартах, ведутся по единой методике.

Для каталогизации аудиовизуальных документов, наиболее зависящих от внутреннего и внешнего содержания электронных ресурсов, необходимо разработать стандарт для Интернета. Для традиционной литературы (книг) титульный лист считается источником описания, а в электронных ресурсах внешнее содержание дает его полную характеристику. Техническая характеристика электронных ресурсов имеет многосторонний смысл.

В единых электронных каталогах могут быть размещены библиографические описания электронных ресурсов. Однако здесь учитываются записи традиционных документов. Структурные записи электронных ресурсов соответствуют элементам описания традиционного каталога. В электронных библиотеках должны быть образованы специальные электронные каталоги со свойственной только им поисковой системой. Без всего этого использование электронного каталога может стать непригодным и превратиться в набор карточек.

Электронные каталоги являются одним из видов автоматизированной информационной системы (АИС). Основной вопрос информатики «Что ищешь?» используется в понятии читателей как термин «информация». В данном случае опыт таких стран, как Россия, США, Германия, заслуживает особого внимания.

В электронном каталоге можно произвести поисковый процесс библиографического описания. Для этого следует правильно определить индекс полки документа, чтобы пользователь мог получить нужную ему информацию. Важнее всего производить процесс библиографического описания по основным свойствам. Здесь

учитываются заголовок документа (автор, составитель, наборщик, разработчик, переводчик, художник и так далее), название книги, сведения об издании, международный стандартный серийный номер (ISSN).

Поиск документов отображается с помощью шифров, установленных по таблицам ББК, УДК. Несмотря на то, что шифры здесь отображаются в электронных каталогах, следует проверить, удовлетворяет ли данный шифр запрос читателя. Усовершенствование ББК в последние годы позволило более рацио-

нально составлять электронные каталоги. Именно по этой причине составление электронных каталогов на основе таблицы ББК облегчит процесс их использования в Азербайджане.

Следует отметить значительную работу по организации электронных каталогов в Азербайджане. В настоящее время продолжение данной работы в стране улучшает и ускоряет процессы информационных запросов в библиотеках и предоставления читателям самых ценных документов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Халафов А.А. Библиотеки и общество. Баку: БГУ, 2013. 320 с. (на азерб. языке)
2. Армс В. Электронные библиотеки. Перев. с английского. М.: 2002 271 с.
3. Бекренева Т.А. Электронный каталог ГПНТБ СО ран в развитии. Библиография. 2001. № 2. С. 53–57.
4. Вершинин М.И., Масевич А.И. Создание электронного каталога иностранных журналов БАН: концепция, состояние дела, планы и перспективы. Научные и технические библиотеки. 2002, № 11, С. 74–89.
5. Грибов В.Т. Новые информационные технологии в библиотеках, новые решения. «Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества»: Материалы кон-ции. М.: ГПНТБ России, 1998. Т.1.
6. Европейские проекты электронной библиотеки. Науч. и тех. б-ки, 2002. №1. С. 115–123.
7. Евстигнеева Г.А., Земсков А.И. Электронные версии депозитарных фондов научных библиотек. Науч. и тех. б-ки. 2003. №7. С. 5–21.
8. Земсков А.И. Электронные книги-новый взгляд. Науч. и тех. б-ки. 2003. №5. С. 64–75.
9. Халафов А.А. Введение в библиотековедение. Учебник. Баку: изд. Бакгосуниверситета, 2003. 314 с. (на азерб. языке)
10. Халафов А.А., Курбанов А.И. Проблемы компьютеризации библиотек Азербайджана. Библиотечное дело: Материалы конференции. М.: 2000. С. 36–37. (на азерб. языке)
11. Лавреница О.А. Электронные каталоги: тенденции и практика Российской Государственной библиотеки. Науч. и тех. б-ки. 2000. №2. С. 29–35.
12. Мотрененко И.Л. Традиционные и электронные каталоги: дифференцированный подход. Библиография. 2001. №2. С. 59–67.
13. Кязими П.А. Информационная инженерия. Баку, Мутарджим, 2017. 305 с. (на азерб. языке).

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И ИХ СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

STAGES OF DEVELOPMENT OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN AZERBAIJAN AND THEIR CURRENT STATE

Мамедова Махаббат Сабир гызы,
диссертант

*Института истории
Национальной академии наук Азербайджана*

Азербайджанская Республика за последние 10 лет значительно продвинулась в экономической сфере и встала в один ряд с развитыми мировыми государствами. В то же время в Азербайджане достигнуто многое в направлении построения гражданского общества. Учитывая, что одним из критериев, обуславливающих сильное государство, является гражданское общество, Азербайджан уделяет большое внимание развитию этой области, сформировал конкретные механизмы поддержки государством учреждений гражданского общества и средств массовой информации, с целью укрепления и защиты прав человека принял «Национальную программу действий», осуществил законодательные реформы для финансирования политических партий из государственного бюджета. Одним из важнейших шагов, направленных на поддержку и развитие гражданского общества в Азербайджане, является формирование социально-экономической и финансовой базы неправительственных организаций – ведущих элементов гражданского общества. 27 июля 2007 г. решением Президента Азербайджанской Республики была утверждена Концепция государственной поддержки неправительственных организаций.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, неправительственные организации, современный этап, Концепция государственной поддержки неправительственных организаций, гражданское общество.

Азербайджанська Республіка за останні 10 років значно просунулася в економічній сфері та стала на один щабель із розвиненими світовими державами. Водночас в Азербайджані досягнуто багато в напрямі побудови громадянського суспільства. З огляду на те, що одним із критеріїв, які зумовлюють сильну державу, є громадянське суспільство, Азербайджан приділяє велику увагу розвитку цієї галузі, сформував конкретні механізми підтримки державою інституцій громадянського суспільства та засобів масової інформації, з метою зміцнення захисту прав людини прийняв «Національну програму дій», здійснив законодавчі реформи для фінансування політичних партій із державного бюджету. Одним із найважливіших кроків, спрямованих на підтримку та розвиток громадянського суспільства в Азербайджані, є формування соціально-економічної і фінансової бази неурядових організацій – провідних елементів громадянського суспільства. 27 липня 2007 р. рішенням Президента Азербайджанської Республіки затверджено Концепцію державної підтримки неурядових організацій.

Ключові слова: Азербайджанська Республіка, неурядові організації, сучасний етап, Концепція державної підтримки неурядових організацій, громадянське суспільство.

Over the past 10 years, the Republic of Azerbaijan has made significant progress in the economic sphere and ranked among the developed world countries. Along with this, much has been achieved in Azerbaijan in the direction of building a civil society. Given that one of the criteria that lead to a strong state is civil society. Azerbaijan pays great attention to the development of this area, has formed specific mechanisms for state support of civil society institutions, the media, has adopted a “National Program of Action” to strengthen the protection of human rights and has implemented legislative reforms to finance political parties from the state budget. One of the most important steps aimed at supporting and developing civil society in Azerbaijan is the formation of the socio-economic and financial base of non-governmental organizations – the leading elements of civil society. On July 27, 2007, by the decree of the President of the Republic of Azerbaijan, Concept of State Support to Non-Governmental Organizations was approved.

Key words: Republic of Azerbaijan, non-governmental organizations, modern stage, Concept of State Support to Non-Governmental Organizations, civil society.

Постановка проблемы. Политическая система Азербайджанской Республики (далее – АР) характеризуется отражением особенностей национальных и исторических условий. В ее возникновении и деятельности играют роль много различных факторов. На формирование деятельности политической системы существенное влияние оказывают особенности политической культуры населения.

Формирование целей статьи. Одним из важнейших шагов, направленных на поддержку и развитие гражданского общества в Азербайджане, является формирование социально-экономической и финансовой базы неправительственных организаций – ведущих элементов гражданского общества. Статья посвящена рассмотрению этапов их развития.

Изложение основного материала. Формирование структуры политической системы АР в основном было завершено 12 ноября 1995 г. с принятием новой Конституции АР. В соответствии с Основным Законом АР государство определяется как демократическая, правовая, светская, унитарная республика. Народ является единственным источником государственной власти в АР. Свободно и независимо решать свою судьбу и определять свою форму правления – суверенное право азербайджанского народа. По форме осуществления государственной власти политическая система АР соответствует параметрам республики, основанной на президентской системе управления. Согласно п. 3 ст. 7 Конституции АР государственная власть основана на принципе «разделения власти» [1, с. 7–8].

В соответствии с принципом разделения власти в АР независимо сформировались и функционируют три ветви власти – законодательная, исполнительная и судебная. Деятельность каждой из них регулируется Конституцией АР и законодательными актами. Орган, осуществляющий законодательную власть в АР, – Милли Меджлис, исполнительную власть осуществляет Президент АР, а законодательную – суд АР. Определен-

ная Конституцией АР унитарность имеет свою специфику. Это выражается в том, что в ее составе статус государственной власти имеет Нахчыванская Автономная Республика (далее – НАР). Согласно конституции НАР является автономным государством в составе АР. Здесь законодательную власть осуществляет Али Меджлис НАР, исполнительную власть – Кабинет Министров НАР, судебную власть – суды НАР. В НАР высшим должностным лицом является председатель Али Меджлиса.

В политической системе АР важное место занимают также муниципалитеты, являющиеся органами местного самоуправления. Этот институт, несмотря на то, что создан недавно, имеет большие перспективы. Политической системе АР, как и всем современным политическим системам, также присуща многопартийность и плюрализм. Политические партии посредством представления в законодательных органах и органах местного самоуправления приобретают возможность участия в осуществлении государственной власти.

К концу 1980-х гг., с приближением распада СССР, как логический результат борьбы нашего народа за независимость на заседании Верховного Совета Азербайджанской ССР 23 сентября 1989 г. был принят Конституционный закон «О суверенитете Азербайджанской ССР». Принятие такого закона в Азербайджане в период нахождения в составе Советского Союза было первым образцом на пространстве бывшей империи [9, с. 9–10].

Декларация «О восстановлении государственной независимости АР», принятая на заседании Верховного Совета АР 30 августа 1991 г., стала первым шагом на пути к созданию независимой правовой системы АР [9, с. 10]. В этом документе с учетом высших государственных интересов азербайджанского народа было объявлено о восстановлении государственной независимости АР как наследника Азербайджанской Демократической Республики, существующей как незави-

симое государство, признанное международным сообществом [8, с. 66]. В качестве логического продолжения этой декларации 18 октября 1991 г. был принят Конституционный закон «О восстановлении государственной независимости АР».

В преамбуле конституционного акта говорится: «28 мая 1918 г. Национальный Совет Азербайджана принял Декларацию о независимости, возобновляя тем самым многовековые традиции государственности азербайджанского народа. АР, обладая на своей территории всей полнотой государственной власти, проводила самостоятельную внешнюю и внутреннюю политику. Были созданы и функционировали присущие самостоятельному государству институты — парламент, правительство, армия, финансовая система. АР была признана многими иностранными государствами и установила с ними дипломатические отношения. Но 27–28 апреля 1920 г. РСФСР, грубо нарушая нормы международного права, без объявления войны ввела в Азербайджан части своих вооруженных сил, оккупировала территорию суверенной АР, насильственно свергла законно избранные органы власти и положила конец независимости, достигнутой ценой огромных жертв азербайджанского народа. На протяжении 70 лет против АР фактически проводилась политика колониализма, беспощадно эксплуатировались природные ресурсы Азербайджана и растаскивались его национальные богатства. Азербайджанский народ подвергался преследованиям и массовым репрессиям, попиралось его национальное достоинство. Несмотря на все это, азербайджанский народ продолжал свою борьбу за государственную независимость. Итогом этой борьбы стало принятие Верховным Советом АР 30 августа 1991 г. Декларации «О восстановлении государственной независимости АР». Верховный Совет АР, основываясь на Декларации о независимости, принятой Национальным Советом Азербайджана 28 мая 1918 г., на преемственности демократических принципов и традиций АР, а также руковод-

ствуясь Декларацией Верховного Совета АР от 30 августа 1991 г. «О восстановлении государственной независимости АР», принимает настоящий Конституционный акт и учреждает основы государственного, политического и экономического устройства независимой АР» [2].

В этом правовом документе, состоящем из 6 глав и 32 статей, были учреждены основы государственного, политического и экономического устройства независимой АР. В ст. 1 Конституционного акта говорится: «Вторжение 27–28 апреля 1920 г. XI армии РСФСР в Азербайджан, аннексия территории республики, свержение Азербайджанской Демократической Республики, являющейся субъектом международного права, считать оккупацией Россией независимого Азербайджана». А в ст. 2 этого акта утверждается, что АР является преемницей существовавшей с 28 мая 1918 г. по 28 апреля 1920 г. АР [2].

С принятием Конституционного акта «О восстановлении государственной независимости АР» вновь была восстановлена система государственности азербайджанского народа.

Царящий в республике в 1991–1993 гг. хаос, самоуправство, политическая неустойчивость и неопытное управление, угроза гражданской войны, оккупация части территории страны армянскими вооруженными силами препятствовали построению юридической системы в соответствии с требованиями нового периода.

Для начала строительства правового государства в стране в первую очередь должна была быть обеспечена общественно-политическая стабильность республики.

15 июня 1993 г. по настоятельному требованию народа Гейдар Алиев был избран Председателем Верховного Совета АР. С этого времени были приняты важнейшие законы, официальные постановления и другие правовые акты, придавшие импульс формированию политической системы.

В период руководства Гейдара Алиева Верховным Советом с 15 июня по 3 октября 1993 г. было принято около 120 законов и постановлений [9, с. 37]. За короткое время работы Гейдара Алиева председателем Верховного Совета АР была заложена основа дальнейшего развития Азербайджана как демократического, правового, светского государства.

Академик Рамиз Мехтиев пишет об этом: «В середине 1993 г. вернувшегося к управлению страной Гейдару Алиеву досталась невиданно тяжелая судьба: неразбериха, хаос, гражданская война, угроза, начатая Арменией, попытки государственного переворота 1994–1995 гг. и так далее – реальность Азербайджана состояла из всех этих и других вещей. Своим талантом и решимостью управлять государством Гейдару Алиеву в течение первых двух-трех лет пришлось спасти страну...» [13].

Формирование правовых основ политической системы независимой АР прошло в два этапа. На первом этапе (1995–2003 гг.) были определены основные направления правовых реформ и формирование базовых принципов этой работы, а на втором этапе (после 2004 г.) – совершенствование правовых основ политической системы государства.

В качестве характерных особенностей первого этапа следует отметить принятие в 1995 г. Конституции АР и создание после этого исторического шага первоначальной правовой базы в соответствующих областях, надежную защиту прав и свобод человека, активное сотрудничество Азербайджана с международными организациями в целях восстановления правовой системы в стране, а также принятие других политических и правовых шагов [9, с. 45–46].

Реформы, осуществляемые в политической и правовой сферах за период политической власти Президента Ильхама Алиева (который победил на выборах 15 октября 2003 г.), в основном включают в себя модернизацию правовой системы и поддержание этой линии в качестве

одного из основных стратегических направлений государственной политики, реализацию конституционных реформ в соответствии с требованиями новой эры и другие правовые изменения [17].

В укреплении правовой базы политической системы АР ее Конституция играет роль основного закона. Она играет принципиально основную роль для всех других законов. Нормы, закрепленные в Конституции АР, предполагают выполнение долгосрочных целей и задач. Они являются единственным и важным источником конституционного права АР [16, с. 222].

Конституция АР может считаться одним из самых демократических политико-правовых актов в мире. Основа строительства правового государственного мероприятия была установлена общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, а его преемник, Президент Ильхам Алиев, уверенно продолжает этот курс.

22 июня 2002 г. был принят Указ «О внесении изменений в Конституцию АР с целью проведения всенародного голосования (референдума)» о внесении дополнений и изменений в Основной Закон государства [16, с. 224]. Референдумом, состоявшимся 24 августа 2002 г., были обеспечены широкие возможности для динамичного развития Азербайджана во всех сферах, преобразование социально-ориентированных вопросов в экономическую политику государства и создание современной законодательной базы, способствующей максимальной защите прав и свобод человека.

Очередной этап проводимых в АР политических и юридических реформ тесным образом связан с результатами референдума, проведенного 18 марта 2009 г. В результате этого всенародного голосования в Конституцию АР были внесены некоторые поправки и изменения.

В 2009 г. существовали определенные политические, правовые и экономические факторы, необходимые для проведения изменений в Конституцию АР. Развитие свободного предпринимательства,

рыночных отношений, вклад энерго- и нефтересурсов в повышение материального уровня жизни страны и населения, успешное завершение переходного этапа, назревшие мероприятия по усовершенствованию новых общественно-политических и правовых отношений в соответствии с нормами международного права делали необходимым принятие соответствующих изменений к Конституции АР [16, с. 226]. С этой точки зрения вынесенный на референдум 18 марта 2009 г. Акт «О внесении изменений и дополнений в Конституцию АР» был вполне естественным и логичным, явился следствием всесторонних реформ, осуществляемых в стране [11, с. 156].

Жилищный кодекс АР (от 30 июня 2009 г.), законы АР «Об образовании» (от 19 июня 2009 г.), «О физической культуре и спорте» (от 30 июня 2009 г.), «О персональных данных» (от 11 мая 2010 г.), «О предотвращении бытового насилия» (от 22 июня 2010 г.) являются нормативными актами, принятыми после референдума 2009 г. [3].

Были приняты характерные для строительства правового и демократического государства нормативно-правовые акты – законы «Об общественном участии» (от 22 ноября 2013 г.), «О добровольческой деятельности» (от 9 июня 2009 г.), «О национальной безопасности» (от 29 июня 2004 г.), «Об электронной подписи и электронном документе» (от 9 марта 2004 г.), «О воинской обязанности и военной службе» (от 23 декабря 2011 г.), «О государственной тайне» (от 7 сентября 2004 г.) [3]. Для модернизации в стране свободного предпринимательства, рыночных отношений, финансовой и банковско-кредитной системы были приняты законы «О Национальном банке» (от 10 декабря 2004 г.), «О банках» (от 16 января 2004 г.), «О страховой деятельности» (от 25 декабря 2007 г.), «О таможенном тарифе» (от 13 июня 2013 г.), «Об обязательных видах страхования» (от 24 июня 2011 г.), «Об особых экономических зонах» (от 14 апреля

2009 г.), «Об ипотеке» (от 15 апреля 2005 г.), «Об экспортном контроле» (от 26 октября 2004 г.) и другие, в значительной степени повлиявшие на развитие экономики и рыночных отношений, приток инвестиций, существенный рост объема валовой продукции [3].

Указ Президента АР Ильхама Алиева от 28 декабря 2006 г. об утверждении «Национального плана действий по защите прав человека в АР» внес значительный вклад в осуществляемые правовые реформы, обеспечение прав и свобод человека и повышение уровня юридического обслуживания населения [9, с. 239].

В Национальном плане действий органам исполнительной власти АР, судам и Генеральной прокуратуре АР при применении нормативно-правовых актов было поручено усилить контроль за соблюдением законодательства АР в области защиты прав человека, а также рекомендовано обеспечить соответствие нормативно-правовых актов АР международным юридическим документам [6].

Указом Президента Ильхама Алиева от 19 января 2006 г. были осуществлены рекомендации об использовании в судебной практике прецедентного права Европейского суда по правам человека [16, с. 234].

Европейская хартия о статусе судей (1998 г.), Заключение Консультативного совета европейских судей «О независимости и неизменности судов» (2001 г.), Распоряжение о применении закона «О модернизации судебной системы в АР и о внесении изменений и дополнений в некоторых законодательных актах АР» (от 19 января 2006 г.), Положение «Об избирательной комиссии судей» (от 11 марта 2005 г.), Кодекс этического поведения судей (от 22 июня 2007 г.), Указ «О некоторых изменениях в судебной структуре, общем количестве судей и территориальной юрисдикции судов» (от 9 августа 2010 г.) и десятки других юридических документов оказали значительное влияние на судебную деятельность, развитие и организацию трехступенчатой судебной системы [3].

В соответствии с «Национальным планом деятельности по защите прав человека в АР» в совершенствовании органов прокуратуры, отвечающих требованиям современной эпохи, особое значение имеет утвержденная Президентом АР от 27 сентября 2008 г. «Государственная программа модернизации деятельности Прокуратуры АР на 2009–2011 годы» [7].

Указ Президента АР Ильхама Алиева от 17 августа 2006 г. «О развитии органов юстиции» направлен на достижение ускоренных социально-экономических преобразований, модернизацию механизмов государственного управления [10].

В Азербайджане чрезвычайно велика важность борьбы с коррупцией в укреплении политической системы и развитии гражданского общества. С этой целью 13 января 2004 г. был принят Закон АР «О борьбе с коррупцией». 3 марта 2004 г. приступила к деятельности Комиссия по борьбе с коррупцией АР. Этот закон также способствует укреплению доверия населения к государственным органам [14].

3 сентября 2004 г. была утверждена «Государственная программа по борьбе с коррупцией (2004–2006 гг.)», 28 июля 2007 г. – «Национальная стратегия по повышению прозрачности и борьбе с коррупцией», а также для ее реализации План действий на 2007–2011 гг. [9, с. 242].

Указом утвержден «Национальный план действий по поощрению открытого правительства на 2012–2015 годы» [5].

В 2004 г. Милли Меджлис принял Закон АР «О национальной безопасности» [15]. Этот закон включает в себя основные принципы, цели и задачи подготовки доктрины национальной безопасности Гейдара Алиева. В том же году по распоряжению Президента АР была создана рабочая группа по разработке Концепции национальной безопасности [12, с. 82].

Указ Президента АР Ильхама Алиева «Азербайджан 2020: взгляд в будущее. Концепция развития», утвержденный 29 декабря 2012 г., имеет исключительное значение для еще большего укрепления политической системы азербайджанского государства [4].

Выводы. В целом в период президентства Ильхама Алиева в АР за 2003–2013 гг. проделана важная работа в области построения в стране демократического правового государства, совершенствования судебно-правовой системы, осуществления конституционных реформ, формирования гражданского общества, а также успешно осуществлен процесс создания общественно-государственных отношений в цивилизованном порядке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, 2014.
2. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı. URL: <http://www.azerbaijan.az/portal/history>.
3. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar külliyyatı, I-V cildlər. 2003–2015-ci illər. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/1546>.
4. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası. 29 dekabr 2012. URL: http://www.president.az/files/future_az.pdf.
5. Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012–2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planının və Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012–2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 5 sentyabr 2012. URL: <http://www.e-qanun.az/alpdata/framework>.
6. Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 28 dekabr 2006-cı il. “Respublika” qəzetində dərc edilmişdir (29 dekabr 2006-cı il, № 293); Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusunda dərc edilmişdir (31 dekabr 2006-cı il, № 12, maddə 1138).
7. Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun fəaliyyətinin müasirləşdirilməsinə dair 2009–2011-ci illər üçün Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. 2010-cu il. № 7. maddə 610.

8. Azərbaycan Respublikası (1991–2001). Bakı, 2001.
9. Cəbrayilov R. Azərbaycan Respublikasında hüquqi islahatlar. Bakı, 2014.
10. Ədliyyə orqanlarının inkişafı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 17 avqust 2006-cı il. URL: http://www.justice.gov.az/leg_az26.html.
11. Əsgərov Z. Konstitusiya hüququ. Bakı, 2006.
12. Həsənov Ə. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları. Bakı, 2016.
13. Qaralov Z. Azərbaycanda müasir prokurorluq sisteminin formalaşmasında Heydər Əliyevin rolu. Azərbaycan qəzeti. 2013. 8 may.
14. Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 13 yanvar 2004-cü il Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. 2005-ci il. № 4. maddə 285.
15. Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan qəzeti. 6 avqusta 2004-cü il. № 181; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. 31 avqust 2004-cü il. № 8. maddə 602.
16. Zahidov B. Demokratik-hüquqi dövlət quruculuğu. Müstəqillik 25, s. 222.
17. 2003-cü ildə keçirilmiş prezident seçkilərində 76,84 faiz səsle İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir. URL: <http://www.yap.org.az/az/view/pages/57>.

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 4

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Олена Данильченко*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 13,95. Замов. № 1118/162. Наклад 200 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.